ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

1876 KANUN-İ ESASİ'NİN HAZIRLANMASI VE MECLİS-İ MEBUSAN'IN TOPLANMASI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN : PROF.DR. MUSA ÇADIRCI

HAZIRLAYAN : SELDA KAYA KILIÇ

ANKARA,1991

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

Çev. : Çeviren

A.Ü.S.B.F. Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

T.T.K. : Türk Tarih Kurumu

s. : Sayfa

Kanun-ı Esasi
Komisyonu : Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Umumi'nin Vezaif-i Dahiliyesine dair Yapılacak Nizamat Hayıhalarının Tanzimine Mahsus Komisyon.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İÇİNDEKİLER

malzemesi ile de konu bir bütün olarak yeniden işlenmiştir. Böylece 19.yüzyıl Osmanlı Tarihinin bir dönüm noktası olarak kabül edilen meşrutiyet rejimine geçişin nasıl gerçekleştiğini ayrıntıları ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Selda Kaya KILIÇ

Ankara

1991



doğruya ilgili iki belge büyük önem taşımaktadır. Bu belgeler Kanun-ı Esasi'nin ilk taslaklarını oluşturmakta olup, bugüne kadar üzerlerinde çalışıp bir değerlendirmeleri yapılmış değildir. Tarık Zafer Tunaya, 130 maddelik bir tasarı olduğunu belirtmekde ise de ayrıntı vermediği gibi, vereceğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere bu ayrı bir tasarı olmayıp Kanun-ı Esasi'ye dönüştürülen taslaktır. Ayrıca bu taslağa kaynaklık eden Namık Kemal'in kalemi ile düzeltilen 119 maddelik bir taslakda elimizdedir. Bugüne kadar üzerinde hiç durulmamış olan bu taslak Namık Kemal tarafından düzeltilmiş, bazı değişikliklerle, ikinci taslak dediğimiz şekle getirilmiştir. Araştırmamızda bu evreleri ayrıntıları ile ele alıp, karşılaştırmalar yaparak Kanun-ı Esasi'nn nasıl hazırlandığını ortaya koymaya çalışacağız.

Üzerinde önemle duracağımız bir konuda Kanun-ı Esasi'yi hazırlamak için oluşturulan komisyon'un kuruluşu ve çalışmalarıdır. Yayınlanmış belgelerle araştırma ve incelemelerden de yaralanarak konuyu açıklığa kavuşturmaya gayret gösterdik.

Bibliyografya da verilen araştırma ve incelemeler, kütüphane malzemeleri, gazete kolleksiyonlarını da göz önünde tutarak yaptığımız bu çalışma ile bilinenlerin derlenip yeniden değerlendirilmesi sağlanmış, bu bilgiler arasındaki eksiklikler ve kopukluklar giderilerek, ilk kez kullandığımız arşiv

ÖNSÖZ

1876 Anayasası'nın hazırlanışı ve ilk Meclisin toplanması konusu birçok araştırma ve incelemede genel çizgileriyle ele alınmış ve işlenmiştir. Ne var ki, doğrudan doğruya Kanun-i Esasi'nin hazırlık aşamasını, yapılan tartışmaları, hazırlanan tasarıları ele alan ayrıntılı, kapsamlı bir inceleme henüz yapılmamıştır. Aynı şekilde Meclis-i Mebusan'ın toplanması için yapılan hazırlıklar, ortaya çıkan güçlükler ve alınan önlemler hakkında da elimizde ayrıntılı bir araştırma bulunmamaktadır.

Kanun-ı Esasi'nin hazırlanış safhası ile ilgili elimizde Başbakanlık Arşivi, Yıldız Tasnifi'nde "Kısım No:23, Evrak No:313, Zarf No:11, Kutu No:71" de kayıtlı "Ayân ve Mebusan Meclisi'nin ilk defa açılmasına müteallik evrak", yine aynı yerde "Kısım No:23, Evrak No:1795, Zarf No:11, Karton No:71" de yer alan "Kanun-ı Esasi Layıhası ile Meclis-i Vükela'nın vazifelerine müteallik kararname müsveddesinin Namık Kemal, Said Paşa, Mehmet Paşa ve diğerleri tarafından düzeltilmiş olan nüshaları" başlıklı belge gruplarının yanısıra, bir hayli başka dökümanda bulunmaktadır.

Bu belge grupları arasında Kanun-ı Esasi ile doğrudan

BEŞİNCİ BÖLÜM

I

GİRİŞ

1789 Fransız İhtilali ile birlikte "Hürriyet", "Eşitlik" ve "İnsan Hakları" gibi fikirler tüm Avrupa'yı dalga dalga sarmaya başlamıştı. Bu fikirler diğer Avrupa devletleri gibi Osmanlı İmparatorluğnu'da etkisi altına almıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu gibi bünyesinde pek çok milletten insan barındıran bir devlet'de elbette ki, bir takım değeşiklikler olması doğaldır. İşte Fransız İhtilali ile ortaya atılan bu fikirlerin Osmanlı İmparotrluğuna girmeye başlaması ile birlikte, isyan hareketleri de patlak verecektir.

1789'lardan itibaren dünya'da artık pek çok değişiklikler olmakta imparatorluklar yıkılmakta, yerine anayasal düzene dayalı, hukuk devleti'nin ilk örnekleri diyebileceğimiz devletler kurulmakta idi. Doğaldır ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu gelişmelerden etkilenmemesi söz konusu olamazdı. Yönetimde ve askeri konularda bir takım düzenlemeler yapılmasının zamanı gelmişti. Bütün bu değişikliklere kapalı kalmak artık mümkün değildi. III. Selim ve ardından II. Mahmut ile birlikte ıslahat hareketleri başlatılmıştır. Şunu söyleyebiliriz ki, III. Selim'in yapmış olduğu Islahat'larda

ağırlık noktasını "askeri düzenlemeler" teşkil etmiş olmasına rağmen, II. Mahmut'un yönetim ve insan haklarına ilişkin pek çok değişiklikler yaptığını da görmekteyiz.

II. Mahmut (1808-1839), kendisinden önce III. Selim tarafından başlatılmış olan reform hareketlerini devam ettirmiştir. Ancak o, tahta çıktığı zaman ülkenin durumu hiç de iç açıcı değildir. Sırp isyanı, Yunan İhtilali, Mısır Sorunu gibi hem iç'te, hem de dış'ta pek çok sorun vardır. Fakat bütün bunlara rağmen II. Mahmut, Güçlü ve başarılı bir reformcu olduğunu göstermiştir. Bu denli başarılı olmasının nedeni, reformların yalnızca askeri unsurları değil, tüm Osmanlı kurumlarını ve toplumunu kapsamasından gelmektedir. Onun, daha önceki yıllarda devletin bir anlamda kontrol mekanizması olan Yeniçeri Ocağını (1826) kaldırması büyük bir cesaret örneğidir. Hiç bir işlevi olmayan ve tamamen başı bozukluk ve düzensizlik simgesi haline gelen bu ocağın kaldırılmasıyla yerine günün şartlarına uygun yeni bir ordu kurulmuştur. Bütün modernleşme hareketlerine engel olan bu kurum ortadan kalktıktan sonra yenileşmeye doğru daha hızlı ve güvenli adımlar atıldığını görüyoruz. II. Mahmut 1826 ile 1838 yılları arasında birçok düzenlemeler yapmıştır. Bakanlıklar açılmıştır. Açılan Bakanlıklar arasında koordinasyonu sağlamak üzere, Sadaret

Makamı "Başvekâlete" çevrilmiştir. Umur-ı Dahiliye İç İşleri Bakanlığı), Umur-ı Hariciye (Dış işleri Bakanlığı), Evkâf-ı Hümâyun (Vakıflar Bakanlığı), Umur-ı Maliye (Maliye Bakanlığı) gibi bakanlıklar kurulmuştur. Memurlar ilk defa, bu dönemde Hariciye ve Dahiliye memrları olmak üzere iki kısıma ayrılmıştır. Memurlara maaş bağlanarak, rüşvet almalarının önüne geçilmesine çalışılmıştır.

Bakanların ünvanları "vezir", veya "nazır"dan Vekil'e dönüştürülmüştür. Ancak atanmaları Başvekil değil'de Pdaşah tarafından yapılıyordu. Bu şartlar altında Mecilis-i Vükelâ adı verilen ve Başvekilin başkanlığında bir kabine oluşturuldu. Görevi, bakanlıkların yürütme görevini koordine edecekti. Bakanlıkların oluşturulması ile yürütme düzenlenmiş ancak yasamadaki boşluğu kapatmak için Merkezi hükümette bir dizi yeni danışma Meclisleri oluşturuldu. İşte bu amaçla II. Mahmut saltanatı'nın son yılında Meclis-i Vâlâyı Ahkâm-ı Adliye` yi 24 Mart 1838'de kurmuştu. Bu Meclis, önerilen yasa tasarılarını gözden geçirecek, hem de yeni yasa önerilerini sunacaktı. Devlet ve toplum ile ilgili her türlü iş burada görüşülecekti. Aynı tarihte kurulan Dâr-ı Şurâ-yı Bâb-ı Ali'de askerlik dışındaki diğer yasama işleri ile uğraşacaktı. Askeri işlerini görüşmek için ise, Dâr-ı Şurâ-yı Askeri oluşturuldu.

Bu kurumların görevlerini Osmanlı İmparatorluğunun ilk yıllarında da "Divân-ı Hümâyun" daha sonraları da Meşveret Meclisleri üstlenmişti. Ancak giderek bu kurumların işlevini kaybetmesi ve yalnızca isim olarak bulunması ve ayrıca Meşveret Meclisi'nin ihtiyaç hallerinde toplanması gibi aksaklıklardan dolayı yeni ve sürekli bir Meclise olan ihtiyaçtan bu kurumlar doğmuştur. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de bir anlamda da ilan edilmesi düşünülen "Tanzimat" ile ilgili ne yapılması gerektiği konusu hakkında hazırlık yapılacaktı. Bu Meclis hafta da 4 gün toplancaktı. Üyeleri Padişah tarafından üst düzey görevliler arasında seçiliyordu. 5 üye ve 2 kâtip'den oluşuna kurul bir Danışma Meclisi niteliğindeydi. Üyelerin aynı zamanda ikinci bir işleri de vardı. Ancak zaten hafta da 4 gün ve tam mesai ile çalıştıklarından dolayı, Meclise ayıracak vakitlerei kalmıyordu. Bu nedenle üyelerin yalnızca meclis işleriyle görevli olmaları ilkesi getirilmişti. Yeni kurulan bir Meclis olduğundan dolayı, ilk yılki çalışmaları pek verimli olmadıysa da asıl fonksiyonunu Tanzimat döneminde göstermiştir.

3 kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde hazırlanmıştı. Ferman iki bölümden oluşmaktaydı. Özetle, bütün Osmanlı halkının can, mal ve arız güvenliğinin sağlanması, vergilerin düzenli bir şekilde, bir

sisteme bağlanarak toplanması ve asker alma ile eğitiminde yeni yöntemler geliştirme gibi ana temalara değinmektedir. Bu vaadlerin yerine getirilmesi için yasaların çıkartılması ve yürütülmesi de 1838' de kurulan Meclis-i Vâlâyı Ahkâm-ı Adliye'ye verilmişti.

Bu amaçla Meclis-i Vâlâ'nın üye sayısı ile birlikte yetkileri de artırılıyordu. "Meclis-i Hass-ı Umumi" denilen yeni bir Meclis kurularak, Dâr-ı şûrâ-yı Bâb-ı Âli'nin görevleri bu Meclis'e aktarılıyor.Dârı Şurâ-yı Bâb-ı Ali'de Meclis-i Vâlâ ile birleştiriliyordu. Meclis-i Vâla üyelerinin seçilmesi de yeni bir nizamnameye bağlanmıştı.

Meclis-i Vâlâ, 1854 yılına kadar ana yasama organı olarak görev yaptı. Bu tarihte ikiye ayrıldı. Meclis-i Âli-i Tanzimat ve Meclis-i Âhkâm-ı Adliye olarak çalışmalarını 1861'e değin sürdürdü. 1861'de tekrar birleştirildi. Ancak 1868'da ikinci kez ikiye ayrılarak Şurâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye olarak son halini olmaşı oldu (1).

----

(1) Seyitdanlıoğlu Mehmet, "Tanzimat'ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye'nin Kuruluşu" (1838-1840), Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri Bildirileri (28-30 Haziran 1989), İstanbul, 1990, s.127-145

Yukarıda Tanzimatın ana prensiplerinin tüm halkın can, ırz ve mal güvenliğini sağlamak, vergi toplamayı ve askerlik görevini bir düzene bağlamak olarak açıklamıştık. Bu görevlerde Meclis-i Vâlâ'ya verilmişti. İşte Meclis-i Vâlâ, fermandaki ve vaadleri gerçekleştirmek amacıyla çalışmalara koyuldu. İdari düzenlemelerden biri de vergi toplama usulüydü. Bilindiği gibi, Klasik dönemden itibaren Osmanlı İmparatorluğunda iltizam usulü ile vergiler toplanmaktaydı. Herhangi bir bölgenin vergi toplama işi, açık artırma ile satışa çıkarılırdı. En çok parayı veren kişi bu görevi üstlenirdi. Bu usülden amaç hazineye hemen nakit paranın girmesidir. Ancak vergi toplamakla görevlendirilen ve mültezim adı verilen bu kişilerin fazla para toplamaları, halka zulm etmeleri v.b. pek çok nedenlerden dolayı şikayet nedeni olmaktaydı. Onun için de bu sistemin değiştirilmesi gerekiryordu Zaten iltizam Usulü'nün kaldırılacağına dair bir madde'de ferman'da vardı. Bu noktadan hareketle İltizam Usulü kaldırılarak yeni bir örgütlenmeye gidildi, yapılan yeni düzenleme ile "**muhassıl**" adı verilen memurlar Vilayetlere gönderilerek mal ve mülk sayımı yapıp, herkesin gelirine göre yılda bir kez, tek bir vergi alacaklardı. Yapacakları masrafları topladıkları meblağdan kullanacaklar ve geri kalanını hazineye göndereceklerdi.

Böylece halktan çok çeşitli adlar altında toplanan vergiler tek bir vergiye indirilmiş, hem halk, hem de devlet için kolaylık sağlanmış olacaktı. Ayrıca Muhassıllara yardımcı olması için bir de "Muhassılık Meclisleri" kurulacaktı.

Burada önemle üzerinde durulması gereken konu, Muhassıllık Meclisine kimlerin ve nasıl seçilerek üye olacağı konusudur. Bu amaçla Meclis-i Ahkam-ı Adliye'de bir nizamnâme hazırlanarak neye göre atama ve seçimlerin yapılacağına açıklık getirilmiştir. Buna göre 10 kişiden oluşan üyeler; muhassıl, hekim, müftü, asker zabıtanı, ileri gelenler varsa gayrimüslim ahalinin ruhani liderleri katılacaktı. Seçim şu şekilde oluyordu. Her köyden halk toplanarak içlerinden 5 kişiyi kura ile seçerler. Köylerden seçilenler kazaya gelirler, kazada da, kazanın aklı başında sözü dinlenen kişileri arasından kura ile büyük şehirlerde 50, orta büyüklükteki, şehirlerde 30, küçük şehirlerde ise 20 seçmen belirlenir. Bütün köylü ve kasabalı halk bir araya toplanır. Adaylar birer seçmen topluluğunun önüne çıkarlar. Kendilerini tanıtırlardı. Seçmenlerden bu kişiyi isteyenlerin bir tarafa, istemeyenlerin diğer tarafa ayrılmaları sağlanırdı. İsteyenler isetemiyenlerden çoksa aday seçilmiş olurdu. Eğer iki aday aynı oyu alırsa aralarında kura

çekilirdi (1).

Bu seçim yöntemi çok ilkel olarak görülüyorsada, dönemin şartları göz önünde tutulursa hiç de öyle olmadığı anlaşılır. Böyle bir sistem, Parlementer bir sisteme gidişin ilk aşamalarını oluşturmaktadır denilebilir.

Özetle şunları söyleyebiliriz ki, Tanzimat'ın ilk evresinde Osmanlı ülke Yönetimi Klasik şeklinden tamamen ayrılmış, kuruluş ve işleyiş bakımından yeni bir görünüm kazanmıştır. Avrupa ülkelerinde özellikle Fransa'da uygulanmakta olan yönetim biçimine benzerlik göstermekte birlikte, bu düzenlemeler III. Selim döneminden başlayıp çeşitli evrelerden geçen düzenleme çabalarının bir devamından ibarettir. Yasa ve yönetmeliklerle ayrıntılar belirlenmiş, yönetimin çeşitli basamaklarında görev alanların yasa dışı yollara sapmamaları için gerekli özen gösterilmiştir. artık Osmanlılarda eski yönetici sınıfın yerini yeni bir memur sınıfı almıştır. Yeni yapılan yasal düzenlemelerde bir denge

----

(1) Ortaylı, İlber: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği, Hil yayınları, Ankara, 1985, s.37.

oluşmuştur. Bu açıdan Tanzimat Islahatı, yeni bir hukuk devleti oluşturmak için geçirilmesi gerekli bir deneyimdir. Bu dönemde yetişen nesil, batı kültür ve düşüncesiyle bundan sonra yapılacak olan düzenlemelerin bel kimiğini oluşturacaklardır.

Tanzimat'ın bir özelliği'de köktenci bir değişiklik yapılamamasıdır. Devrimci bir özellik taşımadığından dolayı mevcudu yıkmadan, eskinin korunarak yanına yenisinin konulması başarısızlığın ana nedeni olmuştur diyebiliriz. Yüzlerce yıldan beri alışılmış kurumlar, davranış biçimleri insanların gözü önünde dururken bütün bunları bırakıp yenisini benimsemek doğaldır ki, çok zor bir olaydır. Oysa devlette yapılacak herhangi bir düzenlemenin tutunup, yayılabilmesi için, bu olayı tam olarak benimsemiş insanlara ihtiyaç vardır. Bu insanlar ıslahat düşüncesini geniş çevrelere ulaştıraıcaklardır. Avrupa fikirlerini yakından takip eden dönemin aydın grupları bundan sonraki gelişmelerin hazırlayıcısı olacaklardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KANUNİ ESÂSİ'NİN İLÂNINI HAZIRLAYAN GELİŞMELER

a) Abdülaziz'in Tahta Geçişi ve Kişiliği

II. Mahmut'un oğlu olan Abdülaziz 9 Şubat 1830'da doğmuştur. kendisinden 7 yaş büyük ağabeyi Abdülmecit ile birlikte diğer Osmanlı şehzadelerinden farklı olarak, daha serbest bir şekilde yetiştirilmişlerdir.

Abdülaziz'in doğduğu ve yetiştiği dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun batıya açılma dönemine rastlamaktadır. Babası 'II. Mahmut döneminde olsun, ağabeyi Abdülmecid dönemi olsun, Osmanlılara pek çok yeniliklerin girdiği, birtakım değişikliklerin yapıldığı bir dönemdir.

Kırım savaşından sonra gelen mali buhran, Abdülmecidin ısrafı, lüks harcamalar halk arasında hoşnutsuzluk yaratmaktaydı. "Fedailer cemiyeti" adı verilen bir dernek, Abdülmecid'i tahttan indirmek amacıyla kurulmuştu. Ancak cemiyet 1859'da bu amacını gerçekleştiremeden üyeleri

yakalanmış ve kuleli Kışlasında yargılanmışlardı.(1) Osmanlı tarihde "kuleli Vakası" denilen bu olaya Abdülmecit çok üzülmüştü. İmparatorluğun içindeki çalkantılar ile dış buhran ve bunlara ek olarak Kuleli Vakası Abdülmecit'i ruhen yıpratmıştı. Padişah henüz 40 yışında iken, 25 Haziran 1861'de vefat etmiştir (2).

Abdülmecit'in vefâtı üzerine 25 Haziran 1861'de tahta çıkan Abdülaziz, 31 yaşında idi. Güçlü bir yapıya sahip olduğundan dolayı, veliahtlığından itibaren sporla uğraşmıştır. Avlanmayı, yüzmeyi, hayvan beslemeyi özelliklede koç döğüştürmeyi sevdiği bilinmektedir.(3)

Abdülaziz'in ayrıca güzel sanatlara karşı da aşırı bir ilgisi vardır. Resmi sevmekte ünlü ressamların tabloloranı satın almaktadır. Resim'in yanında müziği de seven Abdülaziz

----

(1) Aktar,Yücel, II.Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918), İletişim Yayınları, İstanbul,1990, s.53.

(2) Karal Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, cilt 6, T.T.K. basımevi, Ank. 1983, s.97.

(3) Şeyhsuvaroğlu, Haluk, Sultan Azız, İstanbul,1949, s.6

ney'de çalmaktadır. Mimari ile de yakından ilgilenmiş, döneminde yapılan sarayların plânlarını kendisi kontrol ederek zevkine göre değişiklikler yaptırmıştır.

Onun en büyük zevklerinden biri de güreştir. Pehlivanlar güreştirmesinin yanında, koç, horoz ve deve güreştirdiği de olmaktadır.

Abdülaziz'in resim mimarlık gibi güzel sanatlara olan ince zevkleri karşısında, güreş gibi, hayvan döğüştürmek gibi kaba eğlencelerden de zevk alması gerçekten ilginçtir.

Tahta çıktığında karşılaştığı ilk sorun mali bunalım olduğu için Abdülaziz, bunun önlenmesi için bazı yollara başvurmuştur. Öncelikle sarayın masraflarının çok fazla oludğunu kabül ederek azaltılmasını istemiştir. Veliahtlığndan beri savunduğu tek kadın ile yaşayacağını bildirerek çok kalabalık olan harem dairesini dağıttırmıştır. Ancak kısa bir süre sonra aşırı ısraflara yönelmiş, özellikle de Avrupa seyahatinden sonra kendisinden önceki padişahları bile geride bırakan harcamalar yapmıştır.(1)

----

(1) İslam Ansiklopedisi, Abdülaziz Maddesi, cilt I, s.57-58.

Abdülaziz Padişahlık anlayışına bazı yenilikler de getirmiştir. İlk Hatt-ı Hümâyununda teokrakit bir yumuşama görülmekte, fermanın hiç bir yerinde hilâfet kelimesine rastlanılmamaktadır. "Şeriat" terimi kullanılmamış bunun yerine "kavanin-i mevzu'a" kullanılmıştır. Ancak buna karşın bu yumuşama yalnız şekil yönünden olmuştur. Abdülaziz karekter olarak da otoriter ve mutlak bir hükümdardır. Ona göre "padişahın rey ve kararlarında müstakil olması" saltanat şartlarındadır (1). Abdülaziz'in bu fikirleri çevresi tarafından da körükleniyordu. Ona yaranmak isteyen saray ileri gelenleri, taltif ve takdir görmek için Padişahı bu şekilde etkiliyorlardı.

Padişahı en çok etkileyenlerde vezirleri olmaktadır. Nedeni ise, kendilerine en yakın mevkii de bulunmaları idi. Abdülaziz'e yaranmak, mevkilerini ellerinden kaçırmamak ve iyi görünmek için, padişahın düşündüğü şekilde fikirler ileri sürmek, sarayın mutlakiyetçi bir hükümdarlığa sürüklenmesine neden olmuştur. Ali Paşa'nın 1871'de ölümünden sonra, istibdatçı zihniyete uygun bir idare gelişmeye başlamıştı (2).

----

(1) Karal,a.g.e.,s.116.

(2) Ahmet Mithat, Üss-i İnkılab, s.201.

Dünya da kendisinden başka kimsede "Aziz" isiminin bulunmasını istememektedir. Bunun için bir kişi herhangi bir memuriyete tayini veya memuriyetden ayrılması halinde sunacağı arz tezkerelerinde Aziz isimliler isimlerin ya izzet veya başka bir isme çevirmektedir.

Ayrıca arz tezkereleri ne kadar basit konulara aid olursa olsun gene bir çok dualar ile yazılması kuralı getirilmişti. Eğer duada bir kusur edilirse o işi yapılmayabiliyordu (1). Padişah, atlarının bazılarına da vükelâsının adını takarak beygirlerini o isimle çağırmaktadır.

Tüm bunlara karşı babası Abdülmecid'in, imparatorlukta seyahat etme adetini sürdürdüğünü görüyoruz. Ancak o biraz daha ileri giderek 1863 Mısır'ı gören ikinci Osmanlı Padişahı olmuştur. 1867 tarihinde de III. Nopolyon'un davetini kabül ederek Paris'e gitmiştir. Oradan Londra'ya uğramış, dönüşte de Berlin ve Viyana'dan geçmiştir.

----

(1) Ahmet Mithat, a.g.e, s.200.

Abdülaziz bu seyahatlerinde, Paris'in saraylarını, İngiltere'nin deniz kuvvetelerini beğenmiştir. İstanbul' dönünce de orduya, donanmaya önem vermesi, saraylar, kasırlar yaptırtması oralardan etkilenmesinin bir sonucudur. Ayrıca devlet ileri gelenleri ile yemek yemesi, onun bazı batılı adetleri kabül ettiğini göstermektedir. Abdülaziz Batı daki teknik ilerlemelerden etkilenmiş, bu nedenle de imparatorlukta bir demiryolu yapılmasını arzulamıştı. Rumeli demiryolu'nun Topkapı Sarayının kenarından geçirilmesi için kendisinden izin istenildiği zaman **"Şimandifer yapılsında isterse sırtımdan geçsin razıyım"** dediği belirtilmektedir (1).

Abdülaziz'in bu şekildeki tutarsız hareketleri, Balkanlarda baş gösteren isyanlar, iyi niyetlerle Osmanlı tahtına çıkan ancak kendisinden beklenen işleri yapamayan, vükelanın özellikle de mâli tedbirleriyle Hazineyi iflasa sürükleyen Mahmut Nedim Paşa'nın etkisi altında kalması halk arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Olayları yakından takib eden Medrese öğrencileri yönetimden hoşnut değillerdir. Aralarında sık sık toplantılar düzenleyerek vatan ve

----

(1) Karal,a.g.e., cilt 8, s.118-119.

hürriyetden bahsetmektedirler. Bu arada Genç Osmanlılar adı verilen Aydın grubu da, Meşrutiyet İdaresi için çalışmaktadır. Abdülaziz'in tahtan indirilerek yerine V. Murat'ın geçmesini arzulamaktadır.

b)Dönemin Başlıca Siyasal Gelişmeleri

Büyük devletlerin 1856 ile 1876 dönemlerinde Osmanlıların iç işlerine karıştıklarını görmekteyiz. Ancak bu yeni bir gelişme değildir. Bu devletlerin iç işlerine karışmaları ele aldığımız, dönemden daha öncelerine kadar uzanmaktadır. Ancak bu kadar geniş ve her biri, başlı başına büyük bir konuyu içeren olaylara yalnızca küçük bir pencereden bakıp, konuyu daha çok Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin nedenleri arayarak irdeliyeceğiz.

Osmanlılara bağlı olarak yaşayan halkların ayaklanmalarında iki önemil sebep bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi, büyük devletlerin herbirinin kendilerine göre çıkarları doğrultusunda bu halkları isyana sürüklemeleridir. İkinci neden ise, buraların gerçekten pek de iyi bir şekilde idare edilememesidir. Osmanlı devletinin mali durumunun bozulması, Hıristiyan halkın isteklerinin gittikçe artması ve bu isteklerin Avrupalı devletler tarafından haklı

bulunması, Rusların Slav Politikalarını Balkanlarda uygulamaya koymaları gibi pek çok nedenleri yan nedenler olarak sıralıyabiliriz.

1839'dan 1856'ya kada büyük devletlerin üzerinde durduğu konu, gayr-i müslimlerin imtiyazı meselesiydi. Bunun için vükela ile yabancı sefirlerden oluşan bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon **"Islahat Ferma"**nı adını verdiğimiz fermanı ilan etmiştir. Sadrazam Paris'e gittiğinden dolayı, fermanı Kaymakam Paşa, Vükelâ, Meclis Üyeleri, Ulema, Patrikler, Hamambaşı Metropolitler ve Rum ileri gelenleri önünde okudu.

Bu fermanda gayr-i müslim halklara verilen haklar yenilendi. Ve gayr-i müslim halk, müslüman halk ile eşit kabul edildi. Ne varki, öteden beri, gayr-i müslimlere verilen haklara karşı çıkan müslüman halk **"Âbâ ve ecdadımızın kanıyla kazanılmış olan hukuk-ı Mukaddese-i milleyemizi bugün ga'ib ettik. Millet-i islâmiye'ye Millet-i hâkime iken böyle bir mukaddes haktan mahrum kal3dı. Ehl-i İslâma bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür** (1). diyerek memnuniyetsizliklerini belirtmişlerdir.

----

(1) Cevdet Paşa, Tezâkir(1-12),s.68.

Osmanlı devletinde yaşayan gayr-i müslimlerden olan Rumlar ve Ermeniler diğer gayr-i müslimlere göre daha iyi bir durumdaydılar. Rumların bazıları **"Devlet bizi Yahudilerle beraber etti. Biz İslamın tefevvukuna râzı idik..."** diyerek itirazlarda bulunmuşlardır.

Öte yandan Fransız Elçisi **"Devlet-i Aliyye'nin bu kadar fedâkarlık edeceğini Me'mul etmez'ıdik. Canning ne dediyse vükelâ-yı Devlet-i Aliyye kabül etti. Eğer biraz dayanılmış olsaydı ben bazı mertebe kendilerine yardım ederdim"** demişti (1).

Islahat Fermanı işte böyle bir ortamda ilan edilmişti. Ferman ilan edilmesine rağmen, uygulanması çok zor görünüyordu. Teokratik devlet yapısına sahip olan bir ülkede bu prensiplerin uygunlanması oldukça güçtü. Ayrıca Tanzimat'dan beri süregelen bu yeniliklerin, değişikliklerin uygulanamamasının bir nedeni de bunları tam olarak kavramış ve inanmış olan kimselerin bulunmamasından kaynaklanmaktaydı. Tabi ki Osmanlı İmparatorluğu gibi farklı din, ırk ve dil'e sahip insanların

----

(1) Cevdet Paşa, a.g.e., s.70.

bir arada yaşaması yukarıda belirttiğimiz bu şartlardan dolayı gittikçe güçleşiyordu.

Bu nedenle de Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan bu halklar isyan ederek, yavaş yavaş bağımsızlıklarını kazanmaya başlıyorlardı. Islahat Fermanıyla birlikte Hıristiyanlara verilen hak ve özgürlükler belirttiğimiz gibi müslümanlar ile Hıristiyanlar ve hatta kendi aralarında dahi (Rum, Ermeni ve Yahudiler) anlaşmazlık ve hoşnutsuzluklara neden oluyordu. Bu hoş olmayan olaylar imparatorluğun her yerinde olduğu gibi Cidde ve Suriye'de, Lübnan'da Maruniler ile Dürziler arasında da oraya çıkmıştı.

Islahat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı İmparatorluğunda görülen ayaklanmaları iki ana grupta toplayabiliriz. İlki 1850-1870 yılları arasında görülen isyanlar. Bunların başlıcaları;Cidde Olayları (1858), Suriye Bunalımı (1860-1861), Eflak ve Buğdan Olayları (Romanya Prensliği'nin Kurulması 1856-1862) Sırbistan Olayları (1856-1861), Karadağ İsyanı ve Girit İsyanı'dır.

Konumuz açısından önem taşıyan ikinci dönem (1871-1877) isyanları ise şunlardır; Yemen İsyanı (1871-1873) Hersek İsyanı (1875-1876) Bulgar İsyanı (1876), Osmanlı- Sırbistan, Karadağ

savaşı (1876) (1).

Bu isyanları çıkmasında sözünü ettiğimiz nedenlerin yanısıra şunları da gösterebiliriz.

1848'de Avrupa'da pek çok devleti sarsan milliyet ve hürriyet isyanları patlak vermişti. Bunların etkileri Osmanlılara bağlı olarak yaşayan halklar üzerinde de görüldü.

İngiltere, Rusya, Fransa gibi döneminbüyük devletlerinin kendi çıkarları doğrultusunda bu halkları kışkıtmaları.

Osmanlıların kendilerinden kaynaklanan yönetim sorunları, mali yetersizlikleri ve bunun sonucunun tabi olarak bu halklara yansıması ile doğan hoşnutsuzluk.

Gerçekten iyi yöneticilerin bulunmayışı ve bu halkların iyi idare edilememesi, örneğin; Mithat Paşa'nın Tuna ve Niş Eyaletlerined gösterdiği başarı iyi yönetici ile işlerin topralanabileceğinin bir kanıtıdır.

Yukarıda sıraladığımız genel nedenlere bazı özel nedenlerde eklenerek veya bu nedenlerden dolayı bazı olaylar bardağı taşıran son damla olmuş, isyanlar baş göstermiştir.

----

(1) Sedes Halil, Bosna-Hersek, Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar, İstanbul,1946.

Tanzimat Fermanı ve ardından gelen Islahat Fermanıyla Hıristiyan halkına verilen haklar, ve müslüman halk ile eşitlik ilkesinin kabül edilmesi, müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Hatta gayr-i müslim halklar bu konuda kendi aralarında dahi anlaşamıyorlardı. Hıristiyan halk kendilerine verilen bu imtayazlardan faydalanarak bazı taşkınlıklarda dahi bulunmaktadırlar. Bu tip olaylar pek çok yerde görüldüğü gibi Cidde'de de başlamıştır.

Büyük bir halk topluluğu, Hıristiyanlar üzerine yürümüşlerdir. Dini bir şekil alan kavgayı hükümet güçleri bile önleyememiş bu arada İngiliz ve Fransız konsolosları da öldürülmüştür. Böylece İngiliz ve Fransızlar doğrudan doğruya işe karışarak suçlu gördükleri kişileri cezalandırmışlardır. Bu şekilde Osmanlı Devletini hiçe sayarak giriştikleri bu hareket, Paris Anlaşmasını bir kenara bırakarak Osmanlı topraklarının bütünlüğünü korumak için garantör durumunda olan devletlerin böyle bir harekette bulunmaları **"Devletler Hukuku"** yönünden onur zedeleyici bir olaydır.

Bu olaylar Cidde'ye yakınlığından dolayı Suriye'ye de sıçramış ve burada da etkisini göstermiştir.

Suriye de başlayan olaylar (1860-1861) ilk önce iç sorun gibi başladıysa da sonraları devletler arası bir sorun haline

gelmiştir.

Arapların Şam dediği Suriye; Halep, Şam, Sayda, Bağdat (günümüzdeki Suruye, Lübnan, Filistin ve Irak'ın bir bölümü) de çok çeşitli ırklardan insanların yaşadığı bir bölgedir. Ancak çoğunluk Arapça konuşmaktadır. Ve Müslümandılar. Fakat bu müslümanlarında mezhepleri herbirinin ki farklı farklıdır. Bu nedenle burada her zaman bir takım karışıklaıklar olmaktadır.

Özellikel Lübnan'da Müslüman olan Dürziler ile Hıristiyan Maruniler arasında baş gösteren çatışmalar önemlidir. Ancak bölgede İngiltere ve Fransa'nın çıkarları bölge halkını etkilemeleri çatışmaların ana sebebini oluşturmaktadır (1).

Avrupa Büyük Devletlerinin müdahaleleriyle Lübnan'da yeni düzenlemeler yapıldı. Derebeylik sistemi ortadan kaldırılarak, İstanbul'dan iki kaymakam atandı. Bu şekilde Lübnan merkeze bağlı bir duruma getirildi. Ancak bu da 1860'da çıkacak olayları önleyici bir tedbir olamamıştı (2).

----

(1) A.Haluk Ülman,1860-1861 Suriye Buhranı,Ankara,1966, s.5-8.

(2) Gökbilgin,Tayyib,"1840'dan 1861'e kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", Belleten, c,x, sayı 40, Ankara, 1946, s.641

Bu arada Cidde'de de olayların çıkmaya başlaması, bölge halkı üzerinde büyük bir gerginlik yaratmıştı. Nihayet 1860'da Dürziler ve Maruniler arasında çıkan çatışma daha da büyüyerek bir isyan halini almıştı. Şam'da Araplar ve Dürziler Hıristiyan halka saldırdılar. Bu olaylar Lübnan'a da sıçrayarak Dürzi-Maruni çatışması haline geldi. Osmanlı yöneticileri de bu olaylar karşısında birtakım önlemler almaya başlamaları gerikiyordu. Ba amaçla Dışişleri Bakanı olan Fuat Paşa'yı tam yetki ile Suriye'ye gönderdiler. 1860 Temmuz'unda Beyrut'a gelen Fuat Paşa burada güvenliği sağladı(1).

Fuat Paşa, isyana katılanları idam ettirdi. Gerekli güvenlik önlemleri alarak Dürzi'lerden isyana katılanlara özel bir vergi koydurdu. Buna rağmen Avrupa kamuoyu bu duruma karışmaktan geri kalmadılar. Özellikle Fransa, Lübnan olaylarını kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görüyordu. Hıristiyan Marunilerin, haklarını korumak ve isyancılara gerekli derslerini vermek için Lübnan'a bir birlik gönderdi. Diğer Avrupa devletleride Fransa'nın öncülüğünde buradaki olaylara müdaheleye karar vermişlerdir.

----

(1) İslam Ansiklopedisi, Lübnan maddesi, c.VIII,s.105; İ.Mehmet.K. İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, İstanbul 1955,s.161-164

1860 Ağustos'unda Beyrut Limanında Fransız, Türk, İngiliz, Piemonte, Hollanda, Avusturya ve Yunan gemileri bulunuyordu. Bunlar güya kendi uyruklarından olan halkın haklarını korumak için gelmişlerdi. En sonunda bu devletlerin temsilcilerinden bir komisyon oluşturularak 9 Haziran 1861'de **"Lübnan Nizamnamesi"** adı verilen bir nizamnâme kabül edilerek bölgede yeni bir yönetim şeklinin kurulmasına karar verildi. Nizamnâmenin kabülünden sonra Fransız birlikleri bölgeyi terk etmiş, Osmanlı Hükümeti'de bölgeye Katolik Ermeni olan Davit Efendi adlı birisini ilk mutasarrıf olarak atamıştı(1).

Böylece Lübnan'da mali ve adli özerkliğe dayanan ve devletler arası bir anlaşma ile tesbit edilmiş yerel yönetim ayrıcalıklarına sahip bir idare şekli kabül edilmiş oluyordu. Bu durum bölgedeki Fransız etkisi ile birlikte 1914'e kadar devam edecekti.

1871 ile 1877 yılları arasındaki olaylara gelince, Yemen'de, Hersek'de ve Bulgaristan'da yeniden isyanlar başgöstermişti. Ardından da Osmanlılar ile Sırbistan-Karadağ

(1) Gökbilgin, Tayyib, a.g.e. s.689-703; Ülman, Haluk, a.g.e. s.36; Karal, E. Ziya, a.g.e CVI s.33-42.

savaşı başlıyordu (1).

Hersek isyanı 1875'de patlak vermişti (2). 1 yıldan bu yana Hersek isyanı ile uğraşırken bir de Bulgaristan'da isyan başlamıştı. Bütün Balkan ülkelerinde olduğu gibi, milliyetçilik hareketleri Bulgarlar arasında da başlamıştı.

Bulgarların isyan hareketinde Rusların payı çok büyüktü. Rusya'nın Filibe Konsolosu olan Naydin ve Rusçuk Konsolosu olan Maşinyan Bulgarları isyana teşvik ediyorlardı. Bulgarlar müslüman halka karşı şiddet hareketlerinde bulunmaya başladılar. Bu müfsidlerin üzerine gönderilen kuvvetler ile bunlar yakalandılar ve hapis edildiler. Fakat Rus Elçisi'nin sözlerine kanan Mahmut Nedim Paşa bunları tek tek hapisten çıkardı. Ancak bundan sonra olaylar daha da büyüyecekti (3). Bulgarların ilk isyan hareketlerini Filibe Mutasarrıflığından Edirne Vilâyetine ve Bâb-ı 'Aliye telgrafla bildirilmişti. Ferik Adil ve Adil Paşa da, altı tabur askerle Filibe tarafına gönderilmişti. Bunun ardından yine pek çok tabur ve bölük

----

(1) Ahmet Saib, a.g.e., s.15-17

(2) Daha fazla bilgi için bkz.: Sedes Halil, a.g.e., 131

(3) Mahmut Celalettin, Mirât-ı Hakîkat, s.131-132.

gönderilerek isyanın bastırılmasına çalışılmıştı (1).

Bu arada Osmanlılar Bosna, Hersek ve Bulgar isyanları ile uğraşırken, Selanik'de bir olay meydana gelmişti (2) Bir Bulgar kızı İslam olmak için Selanik'e gelmişti. Kız, istasyonda iken aslen Rus olan Amerikan Konsolosu ile maiyetindeki asker tarafından kaçırıldı. Gözlerinin önünde böyle bir olay ceryan etmesi müslüman halkı kızdırmıştı. Sonuçta halk Selimpaşa Camisinde kızın geri verilmesi için toplandılar. Buraya bunları teskin etmek için bütün uyarılara rağmen gelen Alman ve Fransız konsolosları öldürüldü. Bu olay Avrupa'da büyük yankılara neden oldu. Hükümet hemen Selanik'e asker gönderdi. Suçlu olanlar idam ettirildi (3).

Selanik'deki bu olay, Bulgar isyanının bastırılma çabaları, Mahmut Nedim Paşa'nın sadaretden azli gibi gelişmeler Rusların etkinliğini azaltıyordu. Bunu telafi etmek amacıyla Rus çarı, Alman İmparatorunu ziyaret için Berlin'e gelmişti. Bu

----

(1) Mahmut Celalettin, Mirât-ı Hakikât, s.131-132.

(2) Ayrıntılı bilgi için bkz.Sedes, Halil, a.g.e.s.184-187.

(3) Karal, a.g.e.s.VII, s.99,Bosna ve Hersek İsyanları için Bakınız.Sedes, Halil, a.g.e.s.131-171.

arada Osmanlı topraklarında yaşayan halkın durumunun çok kötü olduğu ve hemen birtakım ıslahat hareketlerinin başlatılması gerektiği konularını Bismark ile görüşmüşlerdi. Sonuçta Bâb-ı 'Ali'den yeni bir ıslahat programı hazırlamasını önerdiler.

Berlin memarandurumunda, Bosna ve Hersek'de isyan çıkması(1) Alman ve Fransız konsoloslarının Selanik'de öldürülmesi gibi olaylardan dolayı Hersek'deki asilerle kısa süreli bir mütareke yapılarak ıslahata başlanılması isteniyordu (2).

Görüldüğü gibi Osmanlıların iç işlerine çeşitli bahaneler ileri sürerek Avrupalı devletler birkez daha karışıyorlardı.

Slav hareketi ve yabancı devletlerin müdahalesi ile çıkan isyanlardan birisi de Hersek isyanıdır (3).

Osmanlı devletini ve İslam Milletini Avrupa'dan çıkarmak

----

(1) Daha fazla bilgi için; Mirat-ı Hakikat, a.g.e.,s.43

(2) Mahmut Celalettin, Mirât-ı Hakikât, 190,193

(3) Fazla Bilgi için, Mirât-ı Hakikât, a.g.e.s.137-139 Bu konuyla ilgili bakınız.Cevdet Paşa, Tezâkir, 40, s.147 Sedes,Halil a.g.e., s.131.

Büyük Avrupa devletlerinin tek amacıydı. "Rayşdak görüşmelerinin kararı bile bunu teyid etmekte idi.

Hersek isyanı'nın güya sebebi şuydu, "Nevosin" kazası Hıristiyanlarından yüz altmış kişi kendilerinden alınan ağnâm vergisinin fazlalığından dolayı bunu Karadağ Prensi'ne şikayet ediyorlar. Karadağ Prensi "Nikola" da Bâb-ı 'Ali'ye yazarak bu konuda yardım etmelerini sağlarım diyor. Ancak bu konuyu prense götürenler korkduklarından dolayı ülkelerine geri dönmeyib Karadağ'a iltica etmek isterler. Fakat Prens Nikolo, Rus elçisi 'Ignatyef'e yazarak bunların hayat güvencelerin sağlanması ve bir an evvel memleketlerine gönderilmesini ister.

Sadrazam Esâd Paşa'da "Madem ki bunlar zor durumdalar bırakın memleketlerine gönderilsin ve şikayetkonuları özel bir memur gönderilerek incelensin" der. Ancak bunlar geri döndüklerinde büyük bir zafer edasıyla isyan hareketini başlatırlar.

Hersek isyanın çıkmasından sonra Osmanlı yöneticilerinin daha büyük olaylar çıkmasını önlemek için güç kullanmak yerine nasihat ve görüşme yapmaları, olaylar karşısında aciz kaldıkları izlenimini verdiği için isyancılar cesaret bulmuş ve isyan çok kısa bir zamanda yayılmıştır. Hatta Esat Paşa, Bosna valisine sevk ettiği askerleri şiddet kullandırmaktn çok eğer

mümkünse tavsiye ile işi yapmalarını söylemiştir (1).

Sonuçta Hersek isyanı da devletlerarası bir sorun haline getirilmiş ve Avusturya Başvekili Kont Andrazi, Rusya ve Almaya Başvekilleri birlikte bir nota hazırlıyarak verdiler. Nota'da; Hıristiyan halk için din ve mezhep serbestiliği, iltizam usulünün kaldırılması çiftçilerin topraklarına sahip olabilmesi için önlem alınması, bu ıslahatın yapılıp yapılmadığını kontrol etmek üzere müslüman ve hıristiyanlardan oluşan bir komisyon kurulması(2) gibi istekleri belirtiliyordu. Bab-ıÂ'lide bu konuları prensib olarak kabül ettiğini açıkladı. Bu asilere bildirildi ancak kabül etmediler. Böylece kurulacak barış için Osmanlıların karşı hareket etmedikleri Avrupa devletleri tarafından anlaşılmış olmasına rağmen isyan bastırılamamıştı. Hatta kendilerine Sırbistan ve Karadağ'dan da yardım gelmiş ve kısa bir süre sonra'da Bulgaristan'da isyan patlak vermişti(3).

Sırplar ve Karadağlar, yabancıların da etkisiyle Balkanlardaki isyan hareketlerinden bekledikleri sonucu

----

(1) Mahmut Celalettin, Mirât-ı Hakikât, s.43-44.

(2) Uçarol, Rıfat, Siyasi Tarih İstanbul 1985, s.263.

(3) Karal, a.g.e. C.VII, s.82.

alamamışlardı. Sırp beyi olan Prens Milns Bosna ve Hersek idarelerinin, Sırbistan'a verilmesini teklif ediyordu. Doğaldır ki, Osmanlıların da böyle bir teklifi kabül etmeyecekleri biliniyordu. Prens Milan'ın böyle bir istekte bulunması, onun açıkça Osmanlı devletine savaş ilan etmesi anlamına geliyordu (1). Ayrıca Prens gönderdiği mektubun birer suretinide Avrupa devletlerine dahi yollamıştı. Osmanlı hükümeti, artık Sırp askerlerinin yakında sınıra tecavüz edeceği haberini almıştı. Karadağ Prensi de o sırada Bâb-ı 'Aliye bir telgraf çekerek kendilerinin Sırbistan ile müttefik olduklarını bildirmekde idi. Osmanlı hükümeti Sırp Prensinin mektubuna karşılık gönderemeden Sırbistan savaş hareketine başladı. Sırb ve Karadağ hükümetlerinin bu hareketi Osmanlı halkı arasında büyük bir heyecana yol açtı. Hersek isyanı, Bulgar olayları, bu olaylara yabancı devletlerin müdahalesi, halkı son derece etkilemişti. Şimdi bir de Karadağ ve Sırbistanın bu şekildeki hareketi halkın sinirini iyice yıpratmıştı. Bu nedenle de halk bu olayda çok duyarlı davranarak herkes büyük küçük savaşa katılmak için başvuruyorlardı. Bütün halk, medrese öğrencileri

----

(1) Fazla Bilgi İçin, Cevdet Paşa, Marûzat, s.45.

(Talebe-i Ulum) can ve malıyla savaş için çalışacaklarını ifade ediyorlardı. Altunzâde İsmail Efendi, adlı bir şahıs elbise ve para (akçe) yardımı yapmış hatta Rum olan Dimostini adlı bir şahıs bile ziynet eşyalarını bağışlamıştı (1).

Mısır Hidivi olan İsmail Paşa'da üç alay asker ve erzak'ı yardım olarak göndermişti (2).

Sırplar önce Vidin, Niş ve Yenipazar taraflarından bir saat süre ile çok şiddetli bir şekilde sınıra saldırdılar. Ferik Osman Nuri Paşa Vidin'e bağlı olan 'Adliye kazasına giren 20.000 kişilik bir Sırp fırkasını geri püskürterek onları çekilmeye zorladı. Diğer yerlerde de Sırplar yenilgiye uğruyorlardı. En sonunda Sırplar'a karşı çok başarılı bir şekilde verilen savaş ile Sırplar Vidin'den, Niş'den ve girdikleri diğer bölgelerden çıkarıldı. Uğradıkları bu kesin yenilgi üzerine, Büyük devletlere başvurarak ateşkes anlaşması yapılmasını istediler (3).

---

(1) Mahmut Celalettin, a.g.e.s.141-142; Ahmet Saib, a.g.e.s.15-17.

(2) Mahmut Celalettin, a.g.e.s.142.

(3) Mahmut Celalettin, a.g.e.s.144-145,154.

Osmanlılar Karadağ'a karşı da iki kolordu ayırmıştı. İşkodr ya Derviş Paşa, Hersek'e giden ordu da Mahmut Nedim Paşa komutasında olacaktı. Bu birliklerin hepsinin genel kumandanlığını da Serasker ve Serdâr-ı Ekrem Abdülkerim Paşa yapacaktı. Osmanlıların, Karadağ üzerine gönderdikleri ordunun içindeki pek çok asker eğitim görmemiş kişilerdi. Ordunun subay eksiği de çok fazla idi.

Karadağ ile yapılan savaşın kesin bir sonucu yoktu. Her iki taraf da birtakım yenilgilere uğramış olmalarına rağmen savaşın sonucunu gösterir nitelikte değildi. Karadağlılar, kavimlerinden gelen bir cesarete sahip insanlardı. Klasik düzenli asker ile, gerilla harbi yapan Karadağlıları yenmek pek kolay değildi (1).

Bunlara rağmen Osmanlılar, bu durumdan başarılı bir şekilde ayrıldılar. Sırp orduların yenilmesi büyük bir heyecan uyandırmıştı. Prens Milan eli silah tutanların hepsini savaşa çağırmıştı. Ancak bunun da kendisini kurtaramıyacağını anlayınca Rusya'dan yardım istedi. Rus çarına bir telgraf

----

(1) Mahmut Celalettin, Mirat-ı Hakikat, s.154-159;Ahmet Saib a.g.e., 15-17.

gönderek Sırbistanın kurtarılması için kendilerine güvendiğini belirterek, yardım isteğinde bulundu. Zaten Ruslar da, Balkanlarda eğer Sırplar yenilirse buradaki hakimiyetlerini kaybedeceklerini bildiklerinden dolayı, olaya el attılar. 31 Ekim de Rus elçisi İgnetief, Osmanlı hükümetine bir ültimatom vererek, Sırbistan ve Karadağ ile iki aylık kayıtsız ve şartsız mütareke yapılmasını istedi. Bunun yapılmadığı takdirde İstanbul'da bulunan bütün elçilik memurları ile burayı terk edeceğini ve bunun sorumluluğunun Bab-ıÂliye ait olduğunu bunun içinde kendilerine 48 saat süre verildiğini bildirdi. Bu durum karşısında Bab-ıAli'nin yapacağı şey ya Rus teklifini kabül etmek veyahut da Rusya ile savaşı göze almaktı. Oysa Osmanlı devletinin durumu böyle bir savaşın yükünü kaldırabilmesine elverişli değildi. Bu nedenle yapılacak tek şey Rus ültimatomunu kabul ederek, Sırbistan ve Karadağ ile mütareke yapmaktı (1). Ancak buna rağmen Balkan sorunu ciddiyetini korumaktaydı. Bu nedenle de sorun bu defa devletlerarası bir toplantıda ele alındı (2).

----

(1) Mirât-ı Hakikat, Mahmut Celalettin, s.139-154, Karal, a.g.e., c.VIII, s.24, s.210

(2) Uçarel, a.g.e.s.269

Rusya ültimatomuyla mütareke yapılmasını sağlamıştı. Sırbistan'ın Osmanlılar karşısında ezilmesine engel olmuştu. Onlara göre bu sorun halledilmişti. Ancak başka sorunlar da vardı. Bosna ve Hersek'in muhtariyetini sağlamak, Bulgaristan'da ıslahat yapmak vb. nedenlerle bu sorunlar bir şark meselesi durumuna getirilmişti (1). Bunun içinde bu konuların görüşülmesi için İngiltere, Rusya, Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya devletleri İstanbul'da toplanacak ve bu konuyu görüşeceklerdi (2).

Osmanlı Devleti böyle bir konferansın toplanmasına, devletlerarası hukuka, kendi bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne aykırı olacağını ileri sürerek, karşı çıkmak istedi. Bunun üzerine İngiltere'nin, İstanbul Elçisi, bu toplantıda Osmanlı Devleti'nin şan ve şerefini incitecek bir davranışta bulunmayacağını yani bununla iç işlerine karışılmış olunmayacağını belirttikten sonra "Konferansın toplanması kesin olarak kararlaştırılmıştır. Her devletin tayin ettiği temsilciler bu günlerde hareket edecektir. Osmanlı Devleti

----

(1) Karal, a.g.e,.c.VIII, s.25

(2) Mahmut Celalettin, Mirât-ı Hakikat, s.210.

kabül etmese bile toplantı yapılacaktır" (1). demiştir. İngiltere'nin bu baskısı karşısında, Osmanlı Devleti konferansın İstanbul da toplanmasını kabül etmek zorunda kalmıştı.

Balkan sorununu görüşmek ve bölgedeki kargaşalığa son vermek üzere toplanacak olan konferans'a İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Almanya ve İtalya temsilci gönderdi. Bunlar istanbul'da önce kendi araçlarında 11-12 Aralık 1876 tarihlerinde toplanarak, konferansta ele alınacak konuları görüştüler.

Bu hava içinde asıl İstanbul konferansı Büyük devletlerin temsilcilerine Osmanlı temsilcilerinin katılmasıyla, 23 Aralık 1876 günü resmi toplantısına başladı. Konferans başkanı olan Dışişleri Bakanı Saffet Paşa açış konuşmasını yapacağı sırada top sesleri duyulunca, Osmanlı devleti'nin Meşrutiyet'i ilan ettiğini ve konferansın toplanmasına gerek kalmadığını belirterek toplantıyı terk etmişlerdir (2).

----

(1) Mahmut Celalettin Paşa,Mirat-ı Hakikat, Cilt I,İst.1326 s.218

(2) Uçarol Rıfat,Siyasi Tarih, İstanbul, 1985, 270-271

Buna rağmen konferans dağılmamış. Çalışmalar devam etmişti. Ard arda yapılan dokuz toplantı sonunda alınan kararlar, Osmanlı yönetimine bildirilmiş ancak kabül edilmemişti. Büyük Devletler, Osmanlı Devletin'den, Sırbistan ve Karadağ'ın savaştan önceki durumlarını tanımasını ve bunların topraklarının genişletilmesini, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a bazı ayrıcalıklar ile özerklik verilmesini istemişlerdi.

20 Ocak 1877'de ise konferans dağılmış, Büyük Devletlerin temsilcileri İstanbul'dan ayrılmışlardı.(1)

c)Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin Çalışmaları:

Osmanlı Devlet'inde bilindiği gibi geleneksel kültür liderliği rolünü ulema grubu oynamaktaydı. Ancak Avrupa'daki ve Osmanlı Devleti'ndeki değişiklikler sayesinde yeni bir Aydın grubu doğacaktı. Aydın grubun oluşması entellektüel bir uyanışa sebep olmuştu. Artık bilgili ve kültür grubu olarak kabul edilen ulema'nın yerini bu yeni Osmanlı aydın grubu almıştı.

----

(1) Mahmut Celalettin Paşa, a.g.e. C.I, s.226-231; Karal, E.Ziya, a.g.e.C.VIII, s.28-34.;Uçarol, Rıfat, a.g.e.s.270-271.

Tanzimat'a karşı ilk siyasi tepki 1856 Islahat Fermanı'nın ilanından 3 yıl sonra ortaya çıkarılan "**Kuleli Vakası**"dır. Bu olay düşünce alanında önemli bir etki yapmamış, amaçları da iyice anlaşılmamıştı. Üyeleri tutuklanıp yargılandıklarında Padişah'ı öldürerek, hükümeti devirmek ve Tanzimat düzenini kaldırmakla suçlamışlardı.

Sonuçsuz kalan bu ilk girişimden sonra ikincisi 1865'de karşımıza çıkan ve kuruluştur. "**İttifak-ı Hamiyyet**" adıyla kurulan bu cemiyetin başlangıcı kurucuları, örgütlenişi konusunda verilen bilgiler çelişkili olmakla birlikte genel olarak genç kimselerce kurduğu, bu yüzden de Genç Osmanlılar adı verildiği bilinmektedir. Elimizdeki bilgilere göre, Cemiyet, Haziran 1865'de Mehmet Bey, Reşat Bey, Nuri Bey, Ayetullah Bey, Namık Kemal, Bey ve Refik Bey tarafından kurulmuştur (1).

----

(1) Shaw, Stanford ve Ezel Kural, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İstanbul, 1983, s.166.; Berkeş Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayını, İstanbul 1978, s.269-270.

Bu altı kişilik arkadaş grubu İtalyan **Corbonari** derneğini örnek alarak örgütleneceklerdir. Kuruluşundan 2,5 ay sonra Refik Bey kolera- dan ölecektir. Yeni kurulan bu Cemiyet'in üye sayısı gitgide kabarmaktadır. Ebuzziya Tevfik kendisinin cemiyete girdiği sıralarda, cemiyetin kuruluş şekli, tüzüğü ve kendine özgü işaret ve armaları konularında görüşüp bilgi edindiklerini ve cemiyete bir tüzük hazırlama işinin Ayetullah Bey'e verildiğini belirtiyor.

Ebuzziya Tevfik'e göre, cemiyetin tüzüğü başlangıçta tamamen **"Carbonari"** esasına göre düzenlendiği halde, sonrada ayrıntılar konusunda pek çok değişiklik yapılmıştır. Hazırlanan Yeni Osmanlılar tüzüğüne göre; Her altı kişiye, bir yedinci kişi "baş" olarak ayrılmış, böylece her "baş" 'ın altı üyeye hükmetmesi kararlaştırılmıştır. Kaç tane yeni bir altı grub kurulursa onlara yeni bir "baş" bulunacak ve ancak "baş" 'lar birbirini tanıyıp, birbirleriyle temas edebileceklerdir. Yani cemiyet bir çeşit hücre'lerden oluşmaktadır.

Cemiyet'e girmek isteyenler hakkında da kendisinin haberi olmadan araştırmaya tâbi tutulmaktadır. Uzağı gören cesur, sır saklayabilmek gibi özellikler aranmaktadır. Bir süre sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti üye sayısı 245'i bulmuştur. Bunlar arasında vezirler, din adamları, bilim adamları, yüksek

rütbeli askerler, yüksek mevkiideki sivil memurlar da vardı (1).

İşte bu 1826 ile 1840 yılları arasında doğmuş olan ve çoğunluğu yeni açılmış okullarda öğrenim görüp, yabancı dil bilen bu gençler, Batı fikirlerine daha açıktılar. Bunlar özellikle Fransız yazarlarını okumaktadırlar. Memleket de büyük bir yol kat etmiş olan basın hayatında da önemli bir yer tutmaktadırlar (2).

O dönemde özgür düşünceye yardım eli uzatan bir kişi de **Jean Pietri**'dir. Jean Pietri, Beyoğlun'da, **"Courrier d'orient"** adında Fransızca bir gazete çıkarmaktadır. Bu gazete Yeni Osmanlıları destekliyen bir gazetedir (3). Yine Şinasi'nin başyazarlığını yaptığı **Tercüman-ı Ahval** ve onun ardından Mustafa Fazıl Paşa'nın para yardımı ile kurulan ve Şinasi'nin yönettiği **Tasvir-i Efkar** gazeteleri önemlidir. Cevdet Paşa,

----

(1) Ebuzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, I.Baskı, İstanbul, 1973, s.78-79.

(2) Tanpınar, Ahmet Hamdi, 19.Asır Türk Edebiyatı, Cilt I, İkinci Baskı, İstanbul, 1956, s.194.

(3) Ebuzziya Tevfik, a.g.e., s.25.

Abdülhamit ve başkaları courrier d'orient ile Tasvir-i Efkar'ın genç kuşağın "efkâr-ı serbest hâne" yanlılarının toplandığı bir çevre olduğunu belirtmektedir. Namık Kemal ise bir yazısında Şinasiyi bu kuşağın gerçek "reisi" olarak göstermektedir (1).

Cemiyet içerisinde önemli olan ve mâli yönden destek olan bir kişiye daha rastlıyoruz, Mustafa Fazıl Paşa. Mısırlı Prens Mustafa Fazıl, Mısır vilayeti üzerindeki tüm haklarından tazminat alarak vazgeçmeye mecbur bırakılmış bir kişidir. Mustafa Fazıl onun için ömrü boyunca entrikacı olan kardeşinden Mısır'ı almak için uğraşacaktır. 1865 yılında ise, İstanbul'da bir Hatt-ı Hümayun ile Meclis-i Hazain Reisliğine (yani şimdiki sayıştay) getirilecektir. Maliye'yi düzeltmek için epey uğraş verecek ancak bir iki ay sonra görevinden azledilecek ardından da Abdülaziz'in kararıyla Avrupa'ya uzaklaştırılacaktır (2).

Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz'e hitaben saray ve mutlakiyet rejimine karşı, Paris'ten yazdığı açık mektup gerçekten önemlidir. Bu mektup ile Meşrutiyet fikri etrafında olan mücadelenin ilk beyannamesidir. Mektub'un önce Namık Kemal

----

(1) Berkeş, a.g.e.s.272.

(2) Tanpınar, A.Hamdi, a.g.e,.s.195.

tarafından çevirilmesi düşünüldüğüyse de onun üslubundan kimin çevirdiği hemen anlaşılacağından dolayı, tercümeyi Sadullah Beyin yapması kararlaştırılmıştır. Çok acı gerçekleri dile getiren bu mektup, çevirildikten sonra bastırılarak dağıtılmıştır (1). Bu konuyu Ebuzziya Tevfik ayrıntılı bir biçimde kitabında anlatmaktadır.

Mustafa Fazıl Paşa'nın bu mektubu büyük yankılara neden olmuştur. M.Fazıl Paşa, Babıâli'nin güvenini kaybetmiş ve memuriyetlerle İstanbul'dan uzaklaştırılan veya uzaklaştırılmak üzere olan aydın gençleri kendi yanına davet etmiştir. 1867'de ilk olarak Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti üzerine ve Courrier d'orient'in sahibi Jean Pietri'nin yardımıyla N.Kemal ve Ziya Bey, Paris'e kaçarlar. Aynı amaçla davet edilen Ali Suavi ile Agah Efendi'de onlara yolda katılırlar. Ziya Bey'de bu firarla Yeni Osmanlılara fiilen girmiş olmaktadır. Kanipaşazâde Rıfat Bey'de Paris'te memur olarak bulunmaktadır. O da yeni Osmanlılarla orada katılır (2).

----

(1) Ebuzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar, s.23-26.

(2) Tanpınar, A.Hamdi, ag.e.s.199.

Bu arada İstanbul'daki cemiyet üyeleride Abdülaziz'e Muharrem dolayısıyla Babıâli'yi ziyaretlerin de bir istida ile müracaat ederek Meşrutiyetin ilanını rica edecek ve iyi niyetlerinden şüphe edilmeyen kişilerden oluşan bir kabine kurulmasını isteyeceklerdir. Bu muhtıra, ile cemiyet üyelerinin hepsi, Babıali'nin çevresinde, dış avlusunda ve Padişahın kolaylıkla görebileceği bir yerde duracaklar ve bunların içinden seçilmiş yedi kişi bunu Padişaha sunacaktır. Ebuzziya Tevfik'e göre, bu konu ile ilgili olarak hükümdarın fikrini soracağı kişiler Şirvani zâde Rüştü Paşa, Mithat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa gibi devlet adamları da kendilerine taraftar olacaktır. Ona göre, zaten Şirvani zâde, zaptiye muavini Mustafa Asım Paşa, İstanbul Karakollar Feriki-Merkez Kumandanı Macar Ömer Paşa gibi birçok tanınmış kişiler cemiyetin üyesi dir. Ancak bu program uygulamaya konulamadan Ali Paşa tarafından haber alınacaktır (1).

Genç Osmanlılar ilk önce Paris'te bulunacaklar. Ardından Londra'ya geçeceklerdir. Genç Türkler adı verilen bu birliğin aralarında din bilgini olan Ali Suavi'nin de bulunduğu 7

----

(1) Ebuzziya Tevfik. a.g.e.,s.82-83.

kişilik grub, Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'te Şanzelize caddesindeki konağında toplanmışlardır. Genç Türkler'in en başta gelen üyelerinin Paris'e gelerek, Mustafa Fazıl Paşa'nın konağına inmeleri Fransız Polisi'nin dikkatini çekmiştir. Bu yedi Hürriyetçi'nin Paris'e gelişlerinden sonra önemli gazetelerden Journal de Debat, La Libertee, Siecle gazeteleri bunları alkışlıyan yazılar yazmıştır. Hatta La Libertee, "Türkiye'nin kurtarıcıları ve ilerleyiş ordusu'nun öncüleri" sözleriyle Genç Türkleri övmüştür. Gazete yazının sonunu şöyle bağlamaktadır. "Fransız ulusu ilerleme fikrinin bayraktarlığını yapmakta olan ve ülkelerinin en seçkin kalemlerinden meydana gelmiş bulunan bu genç yurtseverlere, en candan sevgi ve saygı duyguları ile konukseverlik kucağını açarken, özgürlük yolunda kendilerine önderlik yapmayı şerefli bir görev saymaktadır."(1)

Paris'te birleşen Genç Osmanlılar, Mustafa Fazıl Paşa ile yaptıkları toplantıda Ali Suavi'nin **"Muhbir"** isminde bir gazete çıkarmasına karar vermişlerdir. Ahmet Bedevi kuran bu gazetenin çıkarılma işinin Ali Suavi'ye verilmesini daha önce İstanbul'da yayınlanırken Ali Suavi'nin sık sık Mısır

---

(1) Ebuzziya Tevfik, a.g.e.s.124.

Hidiviyeti sorununu dile getirmesinden kaynaklandığını belirtiyor (1). Ve böylece Muhbir, Londra'da Ali Suavi tarafından çıkarılmaya başlanacaktır. (31 Ağustos 1867) (2). Ayrıca Mustafa Fazıl Paşa, Genç Türklere maaş bağlamıştır. Daha sonra çıkarılacak olan **"Hürriyet"** gazeteleri için de Ziya Paşa'ya Mustafa Fazıl Paşa, 250.000 Frank verecektir.

Muhbir Gazetesinin ilk nüshası 1867'de Londra'da çıkmaya başlamıştır. Ancak içeriği diğer Genç Türkler tarafından beğenilmemektedir. Ali Suavi, kendi anlayışına göre yazmaktadır. Ülkede yapılacak ıslahatın dini esaslara dayanmasını istemektedir (3). Muhbir'in ilk sayısında, birinci sayfanın, birinci sütununda şöyle bir de cümle konulmuştur. **"Muhbir, doğru söylemenin yasak olmadığı bir memleket bulur, yine çıkar"** (4).

----

(1) Kuran, A.Bedevi, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1959, s.75.

(2) Tanpınar, A.Hamdi, 19.Asırda türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1956, s.200.

(3) Kuran.A.Bedevi, a.g.e.s.75.

(4) Ebuzziya, Tevfik, a.g.e.s.149.

Ardından 1868 tarihinde "Hürriyet" gazetesinin çıkarıldığını görüyoruz. Hürriyet gazetesi ilk olarak Kayazâde Reşad Bey tarafından haftalık olarak Londra'da ve Yeni Osmanlılar adına yayınlamaya başlamıştır. Kısa bir süre sonrada gazetenin idaresi Ziya Paşa ve Namık Kemal'e verilmiştir. Hürriyet gazetesi daha çok Ali ve Fuad Paşalara çatmaktadır (1). Ziya Paşa ile Namık Kemal aralarındaki nesil ve mizaç farkına rağmen Hürriyet'in 63.sayısına kadar tam bir uyum içerisinde çalışırlar. 63.sayıdan sonra Namık Kemal, Mustafa Fazıl Paşa'nın Ali Paşa ile, Hidiv İsmail Paşa aleyhinde anlaşması ve Ziya Paşa'nın Hidiv İsmail Paşa'nın tekliflerini kabul ederek Ali Paşa aleyhinde mücadeleye devam etme kararı üzerine birbirinden ayrılırlar. Namık Kemal, Viyana üzerinden ve Viyana elçisi Halil Şerif Paşa'nın yardımlarıyla İstanbul'a döner. Ziya Paşa, Londra'da kalarak Hürriyet'i 90.sayısına kadar tek başına devam ettirir. Suavi'nin teşebbüsüyle açılan bir mahkeme yüzünden matbaasını bırakarak Londra'dan kaçmağa mecbur olur. İsviçre'ye gider, burada 100.sayıya kadar taş basmasıyla çıkarır. Bu devrede gazete Arif Efendi'nin el

----

(1) Kuran, A.Bedevi, a.g.e.s.75.

yazısıyla çıkar. Mahmut Nedim Paşa'nın sadarete gelmesiyle affedilerek İstanbul'a gelir.

Zaten daha önce Ali Suavi tarafından çıkarılan Muhbir gazetesindeki yazılar nedeniyle diğerleri ile arası açılmıştır. Hatta Ali Suavi, gazetede Yeni Osmanlılar mührü bulunmasına rağmen, beyannâmesinde **"Avrupa'da bulunan bir Cemiyet-i İlmiye tarafından çıkarıldığını"** bile yazmıştır. daha sonra ise, Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden yararlanarak kendisini, affettirerek İstanbul'a dönmüş ve hatta daha sonra da kabine de görev almıştır.

Bu ayrılıklar, Yeni Osmanlılarda görülen ilk çözülmeler değildir. Daha öncede KâniPaşazâde Rifat Bey, **"Hakikat-i Hal der def'i ihtiyâl"** (1) adlı risalesiyle cemiyetten epeyce gürültülü bir şekilde ayrılmıştır. Babıâli'nin emriyle ve özelliklede Veraset mektupları ile Zafername'nin şiddetli hücumuna bir cevap olarak yazdırılmış olan bu nisele ile ayrıca Suavi ve Ziya Paşa hakkında da kötü eleştiriler vardır. Rifat Bey'e göre, Hürriyet veya Muhbir gibi bir gazete çıkarmakla, elinde silah ile devlete isyan etmek arasında hiç bir fark

----

(1) Risalenın tamamını Ebûzziya Tevfik yayınlamıştır.s.261-275.

yoktur. Zaten Şura-yı Devletin kurulmasıyla da artık bu mücadeleye lüzum kalmamıştır (1).

Bunun dışında Yeni Osmanlılar grubu Paris'e gittiği zaman, Şinasi'nin Paris'te, Namık Kemal ve arkadaşlarını soğuk karşılaması ve onlarla ilişkisini kesmesidir. Namık Kemal'in Şinasi'ye karşı olumsuz bir tepkisi vardır. Fakat aralarındaki ayrılığın ne olduğu tam olarak bilinemiyor. Şinasi, edebiyatçı, dilci ve şairdir. Ona göre, öncelikle dil ve anlam sorunlarının halledilmesi gerekmektedir. Laiklik, ulusçuluk gibi terimler o zamanki Osmanlı diliyle anlatılamaz ve anlaşılamazdı demektir. Onun için Şinasi, **"halkı aydınlatmadıkça politik eylemde başarı sağlanamaz"** düşüncesi ile "aydınlar dil ve anlam aydınlanmasını başaramadıkça, politik dilde çağdaşlaşamadıkça, düşünce ve çabaları anlamsız kalacaktır" şeklinde düşünmektedir. Şinasi, dil ve anlam yönünden, Namık Kemal'den çok daha moderndir (2).

Şinasi, Yeni Osmanlıların Paris'te bulunduğu süre içinde hemen hemen onlarla hiç görüşmemiştir. Örneğin, Namık Kemal,

----

(1) Tanpınar, A.Hamdi, a.g.e.s.200-202.

(2) Berkes, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı yay., İstanbul, 1978. s.278.

Paris'e ilk geldiğinde ilk olarak üstadını ziyarete gelmiş ancak eylemci bir siyasetten nefret eden Şinasi kendisine çok soğuk davrandığından dolayı Namık Kemal onun yanına bir daha uğramamıştır.

Şinasi, bütün zaman ve gayretini tamamlamaya çalıştığı büyük bilimsel sözlüğe adamıştır. O nedenle bütün gününü Paris Milli Kitaplığında geçirmektedir. Bilgi, kültür, fazilet ve ileri görüşlülük yönlerinden zamanının en aydın Türklerinden biri olan Şinasi'nin bu meziyetleri yanında insanı şaşırtan yersiz ve garip huyları da vardır. İnsanlardan uzak tek başına bilim ve kültür çalışmalarına girişmiştir. Çok karamsar ve insanlara güveni olmayan bir kişi olan Şinasi birgün 4 yıllık bilimsel çalışmalarını da yanına alarak İstanbul'a dönmüştür (1).

Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz ile anlaşıb İstanbul'a dönmesi ile Genç Osmanlılar arasında yeni yeni kurulmakta olan birliklerinin dağılmasına neden olacaktır. Mustafa Fazıl Paşa, İstanbulda nazır (Bakan) olmuş ve Yeni Osmanlılar üzerinden maddi desteğini de çekmiştir. Bunun yanında Yeni Osmanlılar

----

(1) Ebuzziya Tevfik, a.g.e. s.378-381.

zaten aralarındaki görüş ve düşünüşlerdeki ayrılık ve mizaç farklılığı yüzünden dağılmak zorunda kalmışlardır (1).

Genç Osmanlılar Cemiyeti üyeleri'nin düşüncelerine gelince, öncelikle şunu söyleyebiliriz. Bu cemiyetin kurucuları ve üyeleri olan kişiler, dönemin aydın grubunu oluşturmaktaydılar. Bunlar iyi öğrenim görmüş, bir kısmı öğrenimini Avrupa'da tamamlamış, yabancı dil bilen kimselerdir. Ancak bunlar meşrutiyetin ilan edilmesini istemekle beraber, meşrutiyet ilan edildikten sonra ne yapacaklarına dair programları yoktur.

Yeni Osmanlılar, Tanzimat'ın yarattığı güçlü merkezi hükümetin, baskısından şikayet etmektedirler. Yeni Osmanlılar, Tanzimat'a muhalefetde birleştikleri halde, sorunların çözümünde aynı fikirlere sahip değillerdir. Onlar üç ana düşünce üzerinde anlaşmaktadırlar.

Anayasa, Parlemento, Osmanlılık.

Osmanlı toplumunda mevkii ve durumuna bakılmadan herkesin uyacağı bir Anayasa istemekteydiler. İnsanları keyfi hükümet hareketlerinden korumak ve reformların sürekli ve

----

(1) Kuran, A.Bedevi, a.g.e.s.79-80.

başarılı olması için Anayasa'ya ihtiyaç olduğu düşünmektedirler. Diğer bir düşünce ve amaçları ise, temsili, halk tarafından seçilmiş bir parlemento'nun anayasayı denetlemesi ve bütün yöneticilerin yasalar doğrultusunda görevlerini yapmalarını sağlamasıdır. Bu nedenle imparatorluk içindeki tüm insanların iyi çalışmasını sağlamak için en iyi aracın parlemento olduğunu savunmaktaydılar (1).

Bu amaçla da Avrupa devletleri örnek alınarak bu rejime geçmeyi öneriyorlardı. Örneğin, Namık Kemal Fransayı örnek alarak, Montesquieu'nün **"kuvvetler ayırımı"** prensibine dayanan meşruti hükümet şeklini almak gereklidir diyordu.

Şuray-ı Devlet Meclisi: Üyesi 40-50 arası olabilir. Bu Meclisin görevi hükümetde kanun ve nizamı hazırlamak ve idari işlerde çıkabilecek aksaklıkları halletmek.

Şura-yı Ümmet: Şura-yı Devlet tarafından hazırlanan kanun tasarılarının kabül veya red edilmesi bu Meclise bırakılıyordu.

Ayan Meclisi: Bu Meclisin amacı kudret-i teşri ile kudret-i tenfiz beyninde bir kudret-i tadilin tahakkuk

----

(1) Shaw, S., Ezel, K., a.g.e., Cilt 2, s.170.

lüzumudur. Görevi ise kanun dairesinde hürriyeti korumaktır. Bu Meclise sunulmadan hiç bir kanun ilan edilemez.

Namık Kemal'e göre, Devletin yapısını değiştirmek için Osmanlı cemiyetinde gerekli unsurlar vardır. İmparatorluk halkı meşveret usulünü anlıyacak ve tatbik edecek kadar yeteneklidir. İstanbul ve vilayetlerde kanunları yapacak Meclis için bu işi yapabilecek yetişmiş, yetenekli insanlar vardır. Namık Kemal, siyasi hürriyetin bir an önce halka verilmesini istemektedir. Halk cahil olduğu için verilen hürriyeti kullanamıyacağı iddialarını reddeder (1).

Ancak şunu da unutmamak gerekir. Yeni Osmanlıların Parlemento düzeni için örnek aldıkları Avrupa devletlerinden, Osmanlı devletinin bir farkı vardır. Osmanlı devleti, çeşitli dil, din ve ırklardan oluşan bir devlettir. Bu nedenle Yeni Osmanlılar böyle bir Parlemento'nun hükümet politikasını biçimlendirmede çeşitli gruplara söz hakkı verilmesiyle milliyetçilik duyguları için zararsız bir çıkış yolu olduğunu düşünmekteydiler. Bu yeni oluşturulacak olan Parlementer

----

(1) Berkeş, Niyazi, "Namık Kemal'in Fikri Tekâmülü", **Namık Kemal Hakkında**, İstanbul, 1942, s.262-263.

hükümet düzeni içerisinde müslüman halk için olduğu kadar, müslüman olmayanlar içinde aynı vatanın insanları olma duygusunu artıracağını ve ayrı milli devletler kurma arzularına son vereceğine inanıyorlardı (1). Yani Yeni Osmanlılara göre, tüm Osmanlı halkı hukuken eşit ve Osmanlı olarak birleştirilmeliydi.

İşte 1856'dan sonra siyaset ve fikir hayatını alt-üst eden ve mücadelesinde, Tanzimat'ın getirdiği prensipleri halka doğru genişleten, böylece devlet tarafından yapılmış olan bir ıslahat hareketini, ona karşı girişilmiş bir mücadele şekline sokan bu hareket Osmanlı devletinde birtakım kökten değişikliklere neden olmuştur (2). Bunun sonucunda ise, mücadelesi verilen Meşrutiyet ilan edilmiştir.

d)Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi

Daha önce ele alıp, işlediğimiz bölümlerde ülkede meydana gelen karışıklıklardan, halkın ve özellikle de dönemin medrese öğrencilerinin (Talebe'i Ulum) rahatsız olduğunu ve

----

(1) Shaw, a.g.e., s.171.

(2) Tanpınar, A.Hamdi, a.g.e.s.189.

olayları büyük bir dikkatle takip ettiklerini söylemiştik. Hersek de isyan çıkması, Bulgaristan'daki isyan, Selanik olayı, Avrupa Büyük Devletlerinin Türkler aleyhine dönmesi, İmparatorlukta nabızların yükselmesine neden olmuştu.

Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, Rus elçişi Ignatyef'in sözüyle hareket eden bir kişiydi. Mahmut Nedim Paşa, sadaretde kaldığı süre içerisinde, Osmanlı devleti'nin dış politikası da tamamen Rus elçisinin elinde bulunmaktaydı. Oysa bir Türk düşmanı olan General Ignatyef'in vasiyetinde şu sözlere rastlanıyordu. **"Osmanlı vükelâsını elde etmek için onları para vasıtasıyla satın almak lâzım olduğu gibi, bilhassa saray halkını ve mümkün ise Hünkârı bile o vasıta ile maksadımıza hizmet ettirmek tarafına çalışmalıdır"** (1) demektedir.

Bu arada İgnatyef Talebe'i ulum kıyafetine soktuğu birkaç Bulgarı, Hıristiyan mahallerine saldırıp Hıristiyan kıyafetini giydirttiği birkaç Bulgarı'da İslam mahallelerine hücüm ettirerek bir katliama yol açacağı düşüncesinde olduğu, Talebe'i Ulum tarafından ele geçirilen Bulgarlar anlatmışlardı. Softa kıyafetini giymiş olan Bulgarlar yakalanmışlar ve yapılan

----

(1) Kuran, A.Bedevi, a.g.e., s.92.

soruşturmada bunların kendilerini Rus Elçisi Ignatyef tarafından giydirildiğini ve ondan aldıkları emire göre Hıristiyan halkı korkutmak için görevlendirilmiş olduklarını açıklamışlardı.

Bunun üzerine Talebe'i Ulum'dan onar kişilik gruplar oluşturularak Hıristiyanların yaşadığı mahallelerde gezdirilmiş ve talebeler halka güven vererek, düzenin bozulmayacağı konusunda garanti vermişlerdi (1).

Bu arada Bulgaristan'da, bazı Bulgar İhtilâlci komiteleri isyan çıkarmıştı. Bulgar isyanında General İgnatiev iki taraflı oynuyarak bir yandan Mahmud Nedim Paşa'yı isyancılara karşı sert davranmaya iterken, diğer yandan da askeri ve politik görevlere yeteneksiz kişilerin atanmasını sağlıyarak, isyanın bastırılmaması ve daha karışık bir hal almasını sağlamak için, elinden geleni yapıyordu. Müslüman ve Hıristiyan köylerinde kıyamlar meydana gelirken Osmanlı askerleri de düzeni sağlayabilmek için çalışıyorlardı. Ancak bu arada Avrupa basını, doğru olmadığı halde birçok Bulgar

---

(1) Şeyhsuvaroğlu, H., a.g.e., s.66.

öldürüldüğünü ve Osmanlılar aleyhinde yazılar çıkarmaya başlamışlardı (1).

Bunların yanında daha önce ayrıntılarıyla anlattığımız 6 Mayıs'ta meydana gelen Selanik'teki olayada Hıristiyan Bulgar kızının müslümanlığı seçtiğinden dolayı, üzerinin parçalanması olayların nabzını daha da artırmıştı.

İstanbul'a gelen haberlerde Bosna ve Bulgaristan köylerinde savunmasız olan müslüman halkın öldürüldüğü bildiriliyordu. Bu halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı (2). Bu arada Mahmut Nedim Paşa'nın da Avrupa kamuoyunda ortaya atılan iddiaları yatıştırmak için suçsuz Türk halkı ve memurlarını öldürtmesi, Talebe-i Ulum arasında tepkiyle karşılanmıştı (3).

Cevdet Paşa, Maruzat'ında Mithat Paşa'nında Talebe-i Ulumu el altından desteklediğini ve onları tahrik ettiğini belirtiyor (4). En sonunda 11 Mayıs 1876 (1293 Rebiülahirin on

----

(1) Shaw, a.g.e., s.205.

(2) Shaw, a.g.e., s.206.

(3) Aktar, Yücel, II.Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları, (1908-1918), İstanbul, 1990, s.54.

(4) Cevdet Paşa, Maruzat, s.151.

altıncı Çarşamba günü) önce Fatih medresesinde ardından Beyâzıd ve Süleymaniye medreselerindeki Talebe-i Ulum, derslerini tatil ederek ayaklandılar (1). **"Tahsil ve tefennün vaktü asayişte olur, böyle fitne ve fetret ve cenk-ü cidâl zamanında ise Talebe-i Ulûm müsellâh bulunur. Binaenâleyh ders okumıyacağız, şu felâketlere bir çare bulacağız"** demekteydiler (2). Fatih ve Beyazıt meydanında toplanan öğrenciler, **"Devlet ve memleketin hukuk ve istiklâli pâmâl-i eadi olduğu bir zamanda derslerle iştigal muvafık-ı hamiyet ve diyânet değildir. Her tarafta ehl-i islâm, Hıristiyanların eyâdi-i tahkir ve ezâlarından zebûn oluyor. Buna bais olan ekâbiri ortadan kaldırmak şerân cümlemize vazife-i zimmettir"** diye bağırıyorlardı (3). Büyük kalabalık içine, öğrenci olmayan halktan kimselerde başlarına sarık sararak katılmışlardı. Kalabalık kısa bir süre içinde daha da büyüdü. Babıâli önüne kadar ilerliyerek Sadrazam ve Şeyhülislamı istemediklerini belirtiler (4). Ancak Sadrazam

----

(1) Mahmut Celalettin, Mirât-ı Hakikât, s.91.

(2) Şeysuvaroğlu.H., a.g.e.s.67.

(3) Mahmut Celaleddin Paşa, Mirât-ı Hakkikat, s.91-92.

(4) Mahmut Celalettin, a.g.e., s.92.

Mahmut Nedim Paşa öğrenciler, Babıaliye gelmeden önce ayakkabılarını dahi giymeden, yalın ayak ve yayan olarak İran elçiliğine sığınmıştır. Cevdet Paşa, Süleymaniye Camiinde toplanan bir fedai grubunun Mahmut Nedim Paşa'yı idam etmek için sadaret dairesine geldiğini belirtiyor. Öğrenciler Mahmut Nedim Para'yı sorunca da kendilerine **"Şimdi azl olunmağla, hanesine gitti"**. cevabı veriliyor. Öğrenciler, geceyi toplu bir halde geçiriyorlar (1). Ancak ertesi gün sadaret değişikliği yapılınca dağılıyorlardı (2). Abdülaziz, Başyaveri Halil Paşa'yı öğrencilerin yanına göndererek isteklerinin yapılacağını bildirmiş ve böylece isyan yatıştırılmış oldu (3). Ardından'da Mahmut Nedim Paşa azledildi. Mütercim Mehmet Paşa, Sadrazamlığa; Hüseyin Hayrullah Efendi Şeyhülislamlığa, Hüseyin Avni Paşa, Sarakerliğe; Mithat Paşa'da Vükela Heyetine memur edildi (4).

---

(1) Cevdet Paşa, Tezâkir, s.153.

(2) Kuran. A.Bedevi, a.g.e., s.97.

(3) M.Celalettin, Mirat-ı Hakikat, s.92.

(4) Cevdet Paşa, Tezâkir, s.153.

Talebe-i Ulum'un isyanda Yeni Osmanlılar'dan Agâh Bey, öğrencilerden Yokovalı Yunus, Kadri ve Fehmi adlı kişilerin büyük rolleri olmuştur. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, Rus elçisi Ignatyefin medrese öğrencisi kıyafetine soktuğu Bulgarları Hıristiyan mahallelerine, Hıristiyan kıyafetindeki Bulgarlarıda müslüman mahallelerine saldırtmasının da isyanda büyük etkisi olmuştur. Talebe-i Ulum isyanı Abdülaziz'in hali'ni hazırlayan önemli nedenlerden biri olacaktır (1).

Ancak bu hareket de amaç Mithat Paşa'yı sadarete getirmektir. Fakat beklenildiği gibi olmamış. Rüştü Paşa sadrazam olmuştu (2).

Yeni Hükümet Talebe-i Ulûm isyanı hakkında (16 Mayıs 1876) "Bâb-ı Valâ-yı Fettvapenâhi" namına, yani şeyhülislamlık makamından gazetelere verilen bir ilanla öğrencilere ihtarda bulunmuştu. Vakit gazetesinde çıkan bir ilanda "Talebe-i Ulûm içinde şu arada bazı nameşrû hareketler vukuu işitilmektedir. Her sınıfta cehalet yüzünden o makûle uygunsuz hallere

---

(1) Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, 1859-1952, İstanbul, 1952, s.96.

(2) Kuran, A.Bedevi, a.g.e., s.97; Tunaya, T.Zafer, a.g.e., s.97.

mütecâsir şahısların vücudu inkâr olunamaz isede, talebe sınıfı ülemadan olduğundan diyanet işleri iktizasınca...talebeye bazı ihbar ve tenbihlerde bulunmağa lüzum görüldü." deniliyordu. Öğrencilerde (Fatih Talebe-i Ulûmundan) 29 Mayıs 1876'da yirmikişinin imzası bulunan yazıyı gazetelere cevab olarak gönderilmişlerdi.

241 numaralı Vakit gazetesinde çıkan yazıya cevaben, halktan bazı kişilerin, Talebe-i ulûm kıyafetine girerek uygunsuz işler yaptıkları ve bunun da Talebe-i Ulûm'a mâl edildiğini belirterek Bâb-ı Vâlây-ı Fetvâ memurlarıyla Zabtiye Nezaret'nin dikkatlerini bu konuya çekmeleri gerektiğini bildiriyorlardı (1).

Bütün bu olaylar Avrupa basınında büyük bir ilgi uyandırmıştı. İngiliz ve Fransız basını Mithat Paşa'yı överken, Rus basını onu yererek Mahmut Nedim Paşa'yı övmekteydi. Yeni hükümet'de meşrutiyet taraftarı insanlar bulunmaktadır (2). Bu arada Abdülaziz'in Mahmut Nedim Paşa'yı tekrar sadarete getireceği konusunda da bazı söylentiler dolaşmaktadır (3).

----

(1) Kuran, A.Bedevi, a.g.e., s.97.

(2) Kuran, A.Bedevi, a.g.e., s.98.

(3) Cevdet Paşa, Tezakir, s.154.

Onun için Padişahı tahttan indirme düşüncesi daha da artmış Hüseyin Avni Paşada konuyu Redif Paşa ile de görüşmüş ardından Mekâtib-i Askeriye Nazırı Süleyman Paşa da konudan haberdar edilmişti. 26 Mayıs Cuma akşamı Abdülaziz'i tahttan indirme işi ayrıntılarıyla Hüseyin Avni, Redif ve Süleyman Paşalar arasında görüşülmüştü. Seraker Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa ile, Kayserili Ahmet Paşa'nın kendileriyle beraber olduğunu, Sadrazam Rüştü Paşa'yla, Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin yakında ittifaklarına gireceğini belirtmiştir.

Ardından Serasker Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa, Kayserili Ahmed Paşa, Sadrazam Rüştü Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi Abdülaziz'in tahttan indirilmesi konusunda anlaşarak, hal'in nasıl olacağı konusundaki görüşmeleri devam ediyordu (1). Bu arada sadaret'den azledilen Mahmut Nedim Paşa, Sultan Abdülaziz'e bağlılığını bildiren bir ariza sunmuş, Padişah'a şahsi servetini de Payıtaht dışında güvenli bir yere nakletmesini tavsiye etmişti. Abdülaziz'de hemen en çok güvendiği Rus elçisi Ignatyef'e başvurmuş bu konu ile ilgili olarak görüşmeye başlamıştı. Ancak bu durumu bilmeyen yeni

----

(1) Şeyhsuvaroğlu, H., a.g.e., s.73-74.

Hükümet üyeleri, bundan şüphelenmişler ve Sultan Abdülaziz'in kendi mevkiisini korumak için Rusya'dan asker getirtmek istediğini zannetmişlerdi. Bundan dolayı hal'in gün ve saatinde ani değişiklikler yapılmıştı (1). Bu arada Sultan Abdülaziz tüm bu olan bitenden habersizdi. Yalnız İngiliz Elçisi Sir Elliot İstanbul'da böyle bir olayın gerçekleşeceğinin farkına varmış, 6 Mayıs 1876 da hükümetine gönderdiği raporunda İstanbul'un durumunu ayrıntılı bir biçimde açıklamıştı. "Kanun-i Esasi, Meclis-i Mebusan sözleri herkesin ağzındadır. İstanbul ahalisinin en zekisi ve en malumatlu olan softalar müslümanların ve hıristiyanların yardım ve muavenetlerini kazandıklarından haberdar olup devlet işilerini ve Milletin iradesini Meclis-i Mebûsan gibi menfaati aşikâr olan bir usule bağlanmadıkça rahat durmayacaklardır. Abdülaziz bunların istediklerini redeylediği halde, hal'i çaresiz gibi görünüyor. Her sınıf ahalinin reyi ile idare-i hükümet etmek Kurânın hükümlerinden olup gerek bunu ispat etmek ve gerek ahalinin din, can ve malı üzerine padişahın hudutsuz kuvvet ve kudrete malik olmasının, şeriat hükümlerine aykırı bulunduğunu

----

(1) Kuran, A.Bedevi, a.g.e.s.99

delilleriyle izhar ve irae eylemek üzere Kuran'dan çıkarılmış ayetler elden ele dolaşmaktadır.

Eski muhabbet ve itaate bedel soğukluk ve düşmanlık her sınıf ahali arasında cani olup tâ paşalardan hamal ve kayıkçılara kadar ahali fikirlerini gizlemiyerek açıktan açığa rey ve mütalalarını beyân etmektedir. Vakıa Abdülaziz biraderzadelerini hapis altına almış, ise de serbesti tarafları ele başları Murat Efendi ile mektuplaşmaya muvaffak olup cülus eder etmez hükümet-i şahsiye yerine hükümet-i meşruta usulünü kabül edeceğine dair Murat'dan vaat almışlardır.

Yakında zuhur edecek olan vaka bence bu derece açık ve aşikar olduğu halde sarayda zerre kadar telaş mevcut olmaması ve hadsiz hesapsız hafiyeleri olan general Ignatyef dahi dahil olduğu halde rüfe kadan hiç birinin böyle bir hareketin kuvvetleşmekte olduğuna dair ufak bir şüpheye bile girmemeleri şaşılacak hallerdendir" (1).

İngiliz elçisi'nin olayı bu denli yakın takip edip, aşağı-yukarı neler olabileceğini tahmin edebilmesi, Sultan Abdülaziz ile her yerde ajanları bulunan Rus elçisi Ignetyef'in

----

(1) Şeyhsuvaroğlu, H. a.g.e., s.82-83.

duyarsızlıkları gerçekten ilginçtir.

Aynı zamanda Abdülaziz Hüseyin Avni Paşa'yı saraya davet etmişti. Paşa'nın saraya davet edilmesi kendisini epeyce korkutmuştu. Abdülaziz'in hal' olayından haberi olduğu kuşkusu içine girdi. İşleri olduğunu ileri sürerek davete gitmedi. Ardından da arkadaşlarını seraskerlik dairesinde toplayırak Abdülaziz'i bir an önce tahttan indirmek için harekete geçtiler. Süleyman Paşa'yı Mekteb-i Harbiye'ye, Redif Paşa'yı Gümüşsuyu kışlasıyla, Taşkışla'ya ve Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa'da Beşiktaş önüne zırhlı donanmayı gönderib "Mektebi şakirdanın nefer heyetiyle tabur nizâmına konularak sarayın veliahd dairesi yani Beşiktaş çarşısı tarafı ve kışlalar dahi Redif taburlarının Dolmabahçe tarafını" koruması için görevlendirildi. Saray çevresinde bulunan karakoldaki, Padişahın muhafız birliği subay ve erlerine güvenemiyeceğinden dolayı bunlar tehdit edilerek silahları alınacak ve Taşkışla da haps edilecekti. Saraydan eğer herhangi bir silahlı saldırı yapılırsa, Harb Okulu tepelerinden ve Zırhlılardan saray üzerine top atılacaktı. Muhasara hattını yararak saraya girmeye çalışanlar olursa ölüdürülecekti. Abdülaziz'in durumu anlıyarak karşı koyabileceği ihtimaliyle Derviş Paşa'yı serasker tayin edip, seraserlik dairesindeki kuvvetleri kullanmayı istemesine

karşı da, Haliç köprüleri açık tutulacak ve Derviş Paşa'nın Yüksek kaldırımdaki konağının etrafına asker konulacaktı (1).

Plâna göre, Süleyman Paşa Mekteb-i şakirdanı taburlarıyla gece yarısı, veliahd dairesi tarafından Beşiktaş caddesini tuttu. Orada bulunan Zabıta merkezi memurları, Mirlivâ Hasan Paşa ile emrindeki zabtiye bölüğünü ve saray etrafındaki diğer karakol, zabıtan ve neferatının silahlarını alıp karşı çıkanları tutuklayıp, haps etti. Yine diğer taburlar da Dolmabahçe'den Valide Cami önü ve Beşiktaş Camisine kadar olan Sarayın arka bölümünü ve Beyoğlu ve Nişantaşı semtine bakan caddeleri çevirdiler (2).

Süleyman Paşa tarafından saray sarıldıktan sonra, yanında birkaç subayla Veliahd Murat Efendiyi almak üzere 29 Mayıs 1876 Pazartesi geceyarısı dairesine gitti. Oysa daha önce verilen kararda hal işi ertesi günü yanı 29 Mayıs 1876 Salı günü gerçekleştirilecektir. Bunun Abdülaziz'e ihbar edildiği kuşkusundan dolayı bir gün önceye alınmıştı. Şehzade Murad

---

(1) Mahmut Celalettin, Mirât-ı Hakikat, s.110-111.

(2) Mahmut Celalettin, a.g.e., s.111-112; Cevdet Paşa, Tezakir, 40 tetimme, s.154-155; Cevdet Paşa,Maruzat, s.230-231.

Efendi'nin yapılan bu değişiklikten haberi yoktur. O hal'in salı günü öğle vaktinde yapılacağını zannetmekte idi. Süleyman Paşa, şehzadenin dairesine giripte, şehzadeyi isteriz deyince annesi karşı çıkarak "Oğlumu nereye götüreceksiniz?" diyerek karşı çıkmıştır. Süleyman Paşa'da olayı açıklayıp, şehzadeyi "Millet tarafından taht-ı saltanata da'vete geldim, buyurunuz gidelim" diyerek saraydan şehzadeyi çıkardı. Serasker Hüseyin Avni Paşa, bir arabayla gelmişti Serasker, Süleyman Paşa'yı sarayın koruması için bırakarak, şehzadeyi arabasına alıp seraskerlik dairesine doğru hareket ettiler.Şeyhülislam ve Mithat Paşa ve Şehzadenin tahta çıkışını orada kutladılar (1).

Saltanat değişikliğini yapanlar olayı gizli tutmuşlardı. Birçok ileri gelen devlet adamının ve saray halkının olup, bitenden haberi olmamıştı.(2)

----

(1) Mahmut Celalettin, Mirat-ı Hakikat, s.111-112; Şeyhsuvaroğlu Haluk, a.g.e., s.89-90; Cevdet Paşa, Maruzat, 230-231; Cevdet Paşa, Tezakir, s.154-155.

(2) Cevdet Paşa, atılan top seslerine bir anlam vermekte güçlük çektiğini ancak,saraya gitdikten sonra olayı Rüştü Paşadan öğrendiğini belirtmektedir.Maruzat,s.222-223; Ayrıca Tezakir, s.154-155.

Saltanat değişikliği, münâdiler vasıtasıyla İstanbul halkına duyurulmuş ayrıca dönemin gazetelerinde de ilan edilmişti. Bu duyurularda, Fetva alınarak genel arzu ile Abdülaziz'in tahttan indirilip Murad'ın yerine geçirildiği belirtiliyordu. Öte yandan olup bitenden habersiz olan Abdülaziz'e tahttan indirildiği haberini Redif Paşa'nın direktifiyle Darüs'sâde Ağası Cevher Ağa bildirmiş, yapabileceği hiçbirşeyi olmadığını anlıyan Abdülaziz kendisine verilen direktif doğrultusunda saray halkı ile birlikte kayığa bindirilerek Topkapı sarayına gönderilmişti. Böylece Abdülaziz dönemi kapanmıştı (1).

----

(1) Mahmut Celalettin, Mirât-ı Hakikat, s.110-111.

İKİNCİ BÖLÜM

V.MURAT DÖNEMİ VE ABDÜLHAMİT'İN TAHTA ÇIKARILMASI

a)V.Murat Dönemi

Sultan Abdülmecit'in büyük oğlu olan V.Murat, 21 Eylül 1840'da doğmuştur. Öğrenim yaşına geldiği zaman birçok hocalardan Türkçe, kitâbet, Arapça ve Fransızca dersleri almasının yanısıra Batı Müziğinide öğrenmiştir. Babası Abdülmecid'in ölümü ve amcası Abdülaziz'in tahta çıkması ile birlikte veliaht olmuştur. Abdülaziz Mısır seyahatine (1863) kardeşleri Abdülhamit ve Reşat ile birlikte katılmışlar yine Abdülaziz'in Avrupa seyahatinde de bulunmuştur. Fransızca bildiği, iyi yetişmiş biri olduğu için Avrupa hükümdürları ve prensleri tarafından çok beğenilmiştir. Hatta rivayete göre, Murat Efendiye çok daha fazla ilgi gösterilmesi Abdülaziz'in canını sıkmış ve onu seyahatin yarısında İstanbul'a göndermek istemişsede, Fuad Paşa'nın ikazı üzerine bu düşüncesinden vaz geçmiştir. Murat Efendi, Namık Kemal, Ziya Bey gibi dönemin aydınları ile de ilişki içerisindedir. Abdülaziz'in idaresinden memnun olmayanlarda, aydın ve ileri görüşlü görünen Murat

Efendi'nin hükümdarlığını istemekteydiler.

Softalar ayaklanmasıyla tahttan Abdülaziz indilerek, V.Murat tahta çıkarılmış ve tahta çıkarıldığı gün Dolmabahçe sarayında tebrikleri kabül ettikten sonra Mithat Paşa, ilan olunacak hattın nasıl olması gerektiği konusunda görüşmek istemiş ancak sadrazam Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Sadullah Bey buna karşı çıkmışlardı. Gerekçelerini ise şöyle dille getirmişlerdi. **"Millet Meclis teşkil etmek istemiyor, milletimizin vukûf ve terbiyesi ânâ müsa'id değildir..."** (1), demek suretiyle düşüncelerini açıklıyorlardı.

Mithat Paşa, Kanûn-ı Esâsi'nin ve Meşrûtiyeti ilan etmek amacıyla Abdülaziz'in tahttan indirilip, V.Murad'ın çıkarılmasını kabül etmişdi. Süleyman Paşa da, Mithat Paşa ile aynı düşüncede idi. Onların bu düşüncesi V.Murat içinde uygun görünüyordu. Ancak sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa ile orduyu elinde bulunduran Hüseyin Avni Paşa bu düşüncede olmadıklarından dolayı, Meşrutiyet'in ilanı geri kalmış ve yalnızca Padişahın Hatt-ı Hümâyûnunda göz boyayıcı birkaç cümle ile geçiştirilmişti.

----

(1) Mahmud Celalettin Mirat-ı Hakikât, s.117-118.

Bilindiği gibi Osmanlı Padişahları tahta çıktıkları zaman, ülkeyi nasıl idare edecekleri konusunda izleyecekleri yolu bir Hatt-ı Hümayun ile duyurmaları bir gelenek halini almıştı. Sultan V.Murat'ın, Hattı-ı Hümayunu'da tahta çıktığının 5.günü yayınladı. Sadrazam'a verilen direktif şeklinde yazılan Hattı-ı Hümayunda kısaca şu noktalara değiniyordu.

Cülusun, Tanrının takdiri ve halkın genel isteği üzerine gerçekleştiği,

Sadrazam ve diğer ileri gelenlerin memurların görevlerinde kalacakları,

Devletin iç ve dış işlerinde görülen güvensizliğin bir an önce giderileceği ve idare usulünün sağlam bir temele oturtulması için çalışacağı, Bütce'nin dışında harcama yapılmayacağı,

Bütün devletlerle dostluk kurularak bu yönde bir siyaset izleneceği belirtiliyordu (1).

Görüldüğü gibi V.Murat'ın tahta çıkmasında birleşmiş olan devlet adamları arasında başgösteren fikir ayrılığı yüzünden hal'in sebebini oluşturan Meşrutiyet'in ilânı konusunda oyalayıcı ifadeler konulmuştur.

V.Murat gerçekten reform yanlısı bir insandı. Devlet

şurası ile çeşitli bakanlıklarda önemli değişiklikler yapmıştır. Hatta hazinenin kendisine tahsis ettiği 30 milyon kuruşu almamıştır. Şeriat yasaları korunacaktı, ancak halk, din ve ırk ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı olarak özgür ve eşit olacak, vatanı, devleti ve ulusu için çalışacaktı. Bu arada Sultan Murad'ın durumuda pek iyi değildi (1). Osmanlı tahtına yorgun ve rahatsız bir şekilde çıkmış bulunuyordu. Sultan Murat, hal' esnasında ve tahta çıktığı ilk günde olan olaylarından çok fazla korkmuştu (2).

V.Murat'ın cülusundan 6 gün sonra yani 4 Haziran 1876 Pazar günü Abdülaziz ölmüştü. Abdülaziz tahtan indirildikten sonra Topkapı sarayında yaşamaya başlamıştı. Bu saray ona eski olayları hatırlatıyordu. Amcası III.Selim ve IV.Mustafa'da bu sarayda tahttan indirilmiş ve öldürülmüşlerdi. Abdülaziz'de III.Selim'in öldürüldüğü dairede kalıyordu. O, buraya öldürülmek için getirilmiş olduğuna inanmaya başlamıştı. Bu nedenle Sultan Murat'tan başka bir yere naklini istemiştir.

----

(1) Daha fazla bilgi için bkz.Ahmet Mithat, Üss-i İnkılap CiltI, s.401-405 (Hatt-ı Hümayun'un metni).

(2) Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt II.s.207.

Sultan Murat'da onun bu isteğini kabül ederek Ortaköy'deki Feriye Sarayına naklettirmişti (1). Ancak Abdülaziz'in korkuları da devam etmekte idi. Sonunda 4 Haziran 1876 Pazar sabahı Abdülaziz yeni dairesinde kendisine sakal ve saçını düzeltmesi için verilen küçük bir makasla bilek damarları kesilmiş olarak bulundu. Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ile bakanlar saraya gelmişler, içlerinde yabancı sefaretden de doktorların bulunduğu, ünlü 19 doktor'un onayı ile intihar kararı verilmiş ve böylece konu kapanmıştı (2). A.Bedevi Kuran'da doktor raporunun 24 kişilik olduğu belirtiliyor. Kısa bir süre sonra Abdülaziz'in bir daha tahta çıkmasını önlemek için Mithat ve Hüseyin Avni Paşa'lar tarafından öldürüldüğü söylentileri ile ilgili dedikodularda artmıştır. Bütün bu

----

(1) Şeyhsuvaroğluk, H.a.g.e.s.144-145.

(2) Şeyhsuvaroğlu H.a.g.e,.118-123,Kuran,A.Bedevi,a.g.e., s.100-101. Cevdet Paşa, Tezâkir, (40 Tetimme) s.156.

olaylar V.Murat'ı çok etkilemiştir (1).

Bir müddet sonra da, V.Murad'ın hastalığı devam ederken, sarayı telaşa veren Çerkez Hasan olayı meydana gelmiştir. Bu olay Padişahın korkularını daha da artırmıştır. Çerkez Hasan denilen kişi, Abdülaziz'in ikinci eşinin kardeşi ve şehzade Yusuf İzzettin'in özel maiyetinde çalımaktaydı. Abdülaziz'in hal'inden sonra şehzadenin yaverliği görevinden alınarak, Hüseyin Avni Paşa tarafından Bağdat'a gönderilmek istenmiş ancak kendisi gitmekte direnince tutuklanmıştı. Daha sonra görev yerine gideceğini bildirmiş ve serbest bırakılmıştı. 15 Haziran 1876'da Çerkez Hasan, Mithat Paşa'nın konağında yapılan

----

(1) Cevdet Paşa, Tezâkir, s.157, H.Şeyhsuvaroğlu, a.g.e. 125-130, Shaw, a.g.e.s.207, Kuran, a.g.e.s.100-101., Mahmut Celalettin, Mirât-ı Hakikat, s.119-120.

Ayrıca, Abdülaziz'in ölümüne dair Fransız olarak verilen bir mazbata örneği için, bak.Ahmet Mithat, Üss-i İnkılâp, s.398-400.

Bakanlar Kurulu toplantısını basmıştı (1). Burada Hüseyin Avni Paşa'yı ve Dışişleri Bakanı Raşid Paşa'yı öldürmüştür. Bu arada olay sırasında birkaç kişi de yaralanmıştır. Çerkez Hasan tutuklanıp, yargılanmış ve sorgusunda bu işi Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden mütessir olduğu için, ayrıca Hüseyin Avni Paşa'ya da şahsi kini bulunduğundan yaptığını söylemiştir. Yargılandıktan sonra 18 Haziran 1876'da idam edilmiştir. Ancak olaydan sonra bazı tutucu çevreler, Mithat Paşa'nın kabineye egemen olmak ve Anayasa için onay almak amacıyla, kendisine karşı çıkabilecek tek güçlü bakanı öldürttüğü söylentisi çıkarılmıştır (2).

----

(1) Cevdet Paşa, Tezâkirinde şöyle belirtmektedir; Abdülaziz'in sol kolunun damarını kestikten sonra, damarı kesilmiş eli ile daha sonra sağ kolunun damarını kesmesi zor diyor. Ayrıca bazı insanların Abdülaziz'in öldürmüş olabileceğine inandıklarını belirtiyor. Cevdet Paşa, Tezâkir, (40 Tetimme) s.157.; Bu konuda son bir değerlendirme için bakınız, İ.Hakkı Uzunçarşılı.

(2) Bak.Toplantıya katılanların adları,Mahmut Celalettin, Mirât-ı Hakikat, s.128;Şeyhsuvaroğlu,H.a.g.e.s.155 Mithat Paşa, Tabsıra'ı İbret, İstanbul, 1325, s-174-177.

Çerkez Hasan olayı, sağlığı bozuk olan V.Murat'ı daha da sarsmıştı.Fakat onun hastalığının artmasına asıl sebep Abdülaziz'in ölümü olmuştur (1).

Sultan Murat'ın rahatsızlığın artması ve doktorların bütün tedavilerine hiç bir cevap verememesi devlet ileri gelenlerini düşündürmekteydi. Abdülaziz'i tahttan indiren kişilerin devletin ileri gelenlerinden bile saklamak istedikleri hastalık, artık iyice su yüzüne çıkmış, hatta halk arasında dedikodu bile başlamıştı. Rüşdü Paşa'nın hükümeti Padişahsız idare etmekten hoşlandığı sözleri dolaşmaktaydı (2).

----

(1) Örneğin daha önce'de V.Murat'ın devlet adamlarından huzuruna gelenleri öpmek ve kucaklamak gibi hareketleri vardı.Yine elbiseleriyle kendini havuza atmak gibi davranışları da olmaktaydı. Bak.Mirât-ı Hakikat M.Celalettin, s.127.

(2) V.Murad'ın Hastalığı hakkında daha fazla bilgi için, Bak.Ahmet Mithat, Üss-i İnkılap, s.265, M.Celalettin, Mirat-ı Hakikat, s.167.; Sultan Murad'ın iyileşme ihtimalinin az olduğu bildirilmiştir. Ardından dönemin ünlü asabiye mütehassısı Viyana Üniversitesi Profösörü

Sultan Murad'ın hastalığı devlet adamlarını zor durumlara sokmaktadır. Örneğin, Mahmut Celalettin Paşa'nın anlattığına göre, bir Cuma selamlığından dönen V.Murat resmi elbisesini çıkarmadan yatmış ve sabah erkenden kalkarak,pencere camını kırıp, bahçeye çıkmış buradan haremağalarının dairesine doğru koşmaya başlamış. Havuza atlarken bir hademe tarafından yakalanmış. Bu olaydan sonra V.Murat artık Cuma selamlıklarına götürülememiştir (1).

V.Murad'ın hastalığının bu şekildeki seyri nedeniyle saltanat değişikliği yapılması gerekiyordu. Bu arada Mithat Paşa, şehzade Abdülhamit Efendi ile görüşür ve Hürriyet taraftarı olan Mithat Paşa'ya, II.Abdülhamit, Meşrutiyet'den başka bir hükümet şeklini kabül edemiyeceğini belirtir (2).

Dipnot 2'nin devamı: Leidesdorf getirtilmiştir. 13 Ağustos 1876'da verdiği raporda hastanın iyi olup olmayacağının 3 aydan evvel bilinemeyeceğini ve bu müddet içinde dışarı çıkarılmaması gerektiği belirtilmiştir.Bak.Şehsuvaroğlu H.a.g.e.s.1616-163. Mithat Paşa, Tabsıra-ı İbret, İst.1325, s.183.

(1) M.Celalettin, Mirat-ı Hâkikât, s.167-168.

(2) Mahmut Celalettin, a.g.e.s.168.

Ancak sadrazam Rüştü Paşa, hâlâ tereddüt içerisindedir. Doktorların raporu, Abdülhamit'in eniştesi ticaret nazırı Mahmud Paşa ile ulemanın düşüncelerine uyarak, hal' işini kabül etti (1).

30 Ağustos 1876 Çarşamba günü Babı' Âlideki vükela toplantısında durum anlatıldı ve V.murat'ın tahttan indirilmesinin gerek belirtildi. Hasan Hayrullah'tan fetva alındı (2). Perşembe günü V.Murad tahttan indirilip yerine Abdülhamit Efendi'nin tahta çıkarılmasını kararlaştırdı.

----

(1) Mahmut Celalettin, a.g.e., s.168.

(2) Fetva Sureti,Takvim-i Vekâyi, Defa 1841'de yayınlanmış olup aynen şöyledir; "Hâkân-ı Sâbık Sultan Murât-ı Hamis hazretlerinin İllet-i mâlûmeye mübtelâ olduklarından dolayı taht-ı saltaat ve hilâfet'den şer'an münhâli olduğuna dair taraf-ı şer-i şerifden verilen fetva-ı şerifin sûretidir.

(İmâmü'-l müslimin cinûn-ı mütebbuk ile mecnûn olmağla imâmetden maksûd fevt olsa ühdesinden âkd-i imâmet münhâl olur mu? El-cevap beyân buyurula Allahü'l âlem olur.)

Ketebe e'l-fâkir Hasan Hayrullah".

31 Ağustos sabahı Abdülhamit Efendi, Topkapı sarayında Mecidiye kasrına geldi. Abdülhamit, Babü's-sade önünde kurulan tahta çıkar ve başta sadrazam olmak üzere, develet adamları kendisine biat ederler. Bu arada Sultan Murad'da başkatibi Sadullah bey tarafından Dolmabahçe'den Çırağan Sarayına gönderilir (1). Böylece 93 gün süren Padişahlık dönemi kapanmış yeni bir dönem açılmıştır.

b) II.Abdülhamit'in Tahta Çıkışı ve İlk Yılları

Konumuz gereği, II.Abdülhamit dönemi'nin ilk yılları üzerinde duracağız. Tahta çıkmasından Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği tarihe kadar geçen dönemin başlıca gelişmelerini ana çizgilre ile ele alacağız.

Abdülmecid'in oğlu olan Abdülhamit, 21 Eylül 1842'de doğmuştur. Annesi Tirimüjgan kadınefendi 1849'da 26 yaşında kalp hastalığından öldüğünde Abdülhamit 11 yaşında idi (2).

----

(1) M.Celalettin, a.g.e.,s.168-170; Şeyhsuvaroğlu,H. a.g.e., s.172-173; Cevdet Paşa, Maruzat, s.237; Cevdet Paşa, Tezâkir (40 Tetimme),s.161; Kuran, A.B.a.g.e.s.100-110 Ahmet Mithat, Üss-i İnkilâp, İstanbul, 1294, Cilt 1 s.272-273.

(2) Kuran, A.B.,a.g.e., s.111.

Padişah yetim kalan Abdülhamit'i büyütüp yetiştirmesi için sarayın itibarlı hanımlarından olan Perestu Hanım'ın himayesin vermiştir. Osmanlı sarayında genel olarak şehzadeler çok iyi bir eğitim görmezlerdi. Okul çağına geldiklerinde kendilerine okuma-yazma ve biraz da Arapça, Farsça öğretilirdi. Yabancı öğretmenlerin verdiği derslerin programı önceden belirlenir ve bu program dışına çıkamazlardı (1).

Abdülmecid şehzadelerine iyi bir terbiye vermek istemiş ancak devlet ileri gelenlerinin telkinleriyle bu işi istediği gibi yapamamış yine de Fransızca öğrenmek için kendilerine birkaç hoca tayin etmişti. Şehzade Abdülhamit ve Murad Efendiler, yaş olarak birbirlerine yakın olduklarından dolayı dersleri birlikte almakta idiler (2).

Murad Efendi, Fransızca dilini iyi öğrendiği, Batı Medeniyetine daha yakın olduğu için, rivayete göre, Sultan Abdülmecid bu nedenle oğullarından en çok Murad'ı sevmektedir, en sevmediği oğlu ise Abdülhamit'tir. Gerçekten de her yönden

----

(1) Ahmet Saib, Abdülhamit'in Eva'il-i Saltanatı, İkinci Tab. 1326, s.5-6.

(2) Ahmet Saib, a.g.e.,s.6-7; Kuran,A.B.,a.g.e., s.111.

bu iki şehzade arasında büyük bir fark vardı. Murat Efendi yakışıklı birisi olmasına rağmen, Abdülhamit Efendi sarı benizli bir çocuktu (1).

Sultan Murat, şair ruhlu, müziği seven, Avrupa medeniyetine ilgi duyan, sevecen, saray halkı tarafından da sevilen bir kişi olmasına rağmen, Abdülhamit tam tersi, kurnaz, jurnalci, yüzü gülmeyen ve pek sevilmeyen bir kişi idi (2).

Sultan Murad'ın hastalığı dolayısıyla tahttan indirilmesi gerektiğinden II.Abdülhamit tahta davet edilmişti. Devlet ileri gelenleri Topkapı Sarayına çağrılmış Sadrazam bir

----

(1) Hatta şehzade Abdülhamit Efendi, sarayın nüfuzlu kadınlarından Pertevniyel kadın vasıtasıyla Abdülmecid'e yanaşmanın yolu bulmuş ve ağabeyi Murat'ı sık sık babaları Abdülmecid'e jurnal etmekte idi.Babası bundan memnun olmasına rağmen, şehzadeleri arasında böyle adi bir huya sahip birinin olması kendisini çok üzmüştür. Bkz.Ahmet Saib,a.g.e.s.8.

(2) Ahmet Saib, a.g.e., s.9.

konuşma ile durumu açıklamış (1) ardından Fetva Emini Şeyhülislam Hasan Hayrullah tarafından Padişahın "deli" o günkü tabirle "mecnun" olduğuna dair fetva alındı.

II.Abdülhamit 31 Ağustos 1876'da Dolmabahçe Sarayında tahta çıkarılmış ve devlet erkânı kendisini tebrik etmiştir. Böylece 3 ay 3 gün süren Sultan Murad devri kapanarak yeni bir dönem açılmıştır (2). II.Abdülhamit tahta çıktığı zaman gerek sadrazam'a gerekse Mithat Paşa'ya iltifatlarda bulunuyor, hiç açık vermiyor ve "Devletimizin halini düzeltmek ve müstakbeli temin etmek için, ittifaka muhtacız..." gibi laflar ediyordu (3). Yine Sultan Abdülhamit, diğer devlet adamlarına karşı da çok iltifatkar davranmakta idi. Tahta çıktığı ilk günlerde Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'ya "Ben sizi kesinlikle bırakmıyacağım, Benim babam ve hem de milletin babasısınız.

----

(1) Bkz.Ahmet Saib,Abdülhamit'in Evail-i Saltanatı, s.10-12; Mahmut Celalettin,Mirât-ı Hâkikât, s.170 (Cilt I); Cevdet Paşa, Tezâkir, s.161.

(2) Mahmut Celalettin, a.g.e.s.,171.

(3) Ahmet Saib, a.g.e.,s.13.

Sizin reyiniz olmadıkça hiç bir şey icra etmiyeceğim"(1) demişti. Ancak kısa birsüre sonra serasker Abdi Paşa azl edilerek yerine Redif Paşa atanıyor. Rüştü Paşa bu olaya kendisinin şaşırdığını belirterek "Biraz önce benim bilgim ve rey'im olmadan hiç bir şey yapmıyacağını söyleyen Abdülhamit'in bu yaptığına şaştığını belirtiyor (2). II.Abdülhamit bu tavrını diğer hürriyetperver insanlar içinde sürdürmüştü. Genç Osmanlıların en ateşli üyelerinden olan Namık Kemal'e "Allah için olsun Kemal Bey, hep birlikte çalışalım, bu devlet ve saltanatı eski halinden âli bir mertebeye getirelim" (3) diyerek Yeni Osmanlıların fikirlerini benimsediğini tekrarlamıştı. II.Abdülhamit'in bu her sınıf halka karşı göstermiş olduğu ilgi ve iltifat daha önce söz vermiş olduğu Kanun-ı Esasi'ye karşı bir durum sezecek olunur ise, Genç Osmanlılar ve Meşrutiyet taraftarları tarafından herhangi bir tedbir alınabilir kuşkusuydu (4).

----

(1) Mahmut Kemal İnal,İbnü'l Emin,Son Sadrazamlar, İstanbul, 1969, Cilt I- V, s.117.

(2) Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s.117.

(3) Mahmut Kemal İnal, a.g.e., Cilt.VI-X, s.1278.

(4) Ahmet Saib, a.g.e., s.15.

Bu dönemde, II.Abdülhamit'in korku ve kuşkuları daha da alevlenmeye başlamıştı. Zaten daha şehzadeliği sırasında bile Kağıthane çiftliğinden, Saraya dönerken suikast korkusuyla, yaldızlı arabasina, Farsça hocası olan Ali Efendiyi bindirip, kendisi saraya at ile gelmişti (1).

Bu arada II.Abdülhamit, tahta çıkmadan önce Mithat Paşa ile yaptığı anlaşma gereği Mabeyn Başkatipliğine Namık Kemal Beyi ve Başmebeynciliğe Ziya Beyi ataması gerekiyordu. Ancak sözüde durmamış, tahta çıktığının ikinci günü gerçek yüzü ortaya çıkmıştı. Mabeyn Baş katipliğine Damad Mahmut Paşa'nın tavsiyesi ile Şapûr Said Bey'i sonrada Makmamı sadarete geçen meşhur Said Paşa'yı aldı. Mabeyn Başmüşirliğine'de Damat Mahmut Paşa'nın eniştesi olan İngiliz Said Paşa'yı tayin etmişti. Yine Damat Mahmut tavsiyesi ile Saray kızlar Ağalığına, Mahmut Paşa'nın Harem Ağalarından Behram Ağa adlı birisini atamıştı (2).

Bu kişiler hakkında kısaca bilgi verecek olursak, Mabeyn Başkatibi Said Paşa, Ahmet Saib'in dediğine göre, ne Mithat

----

(1) Kuran, A.Bedevi, a.g.e., s.112.

(2) Ahmet Saib, Abdülhamit'in Evail-i Saltanatı, s.20.

Paşa'nın ve nede Kanûn-ı Esâsi'nin aleyhinde idi. Hatta devlet idaresinde Meşrutiyet'in yararlı olacağına dahi inanmaktaydı. Ancak olaya sahip çıkmada aciz kalmıştı. Abdülhamit, bu konu aleyhinde çalışmaya başladığı zaman derhal, Said Paşa'yı saraydan attırmıştı.

Mabeyn Müşirliğine tayin olan İngiliz Said Paşa ise, İngiltere'de Topçu okulunda tahsil yapmıştı. İngiliz Said Paşa aydın bir kişi olmasına rağmen, kişiliği zayıf ve Mahmud Nedim Paşa'nın insiyatifinde hareket etmekte idi. O da Kanun-ı Esâai aleyhinde olmakla beraber, Abdülhamit ve Damat Mahmud Paşa'nın emrine göre hareket ediyordu.

Kızlar ağası Behram Ağa ise, Mahmut Nedim Paşa'nın adamı olup, cahil ve her istenileni yapan kaba bir kişiydi. Mahmut Nedim, bunun aracılığıyla Padişahı etkiliyebiliyordu (1).

Bu arada Abdülhamit tahta çıkışta okunması geleneksel olan Hattı-ı Hümâyunu hazırlama görevini Mithat Paşa'ya vermişti. Bu görevi Mithat Paşa'ya vermesinin nedeni, Mithat Paşa taraftarlarının da şimdilik gönüllerini hoş tutmak içindi.

----

(1) Ahmet Saib, a.g.e., s.22-23.

Mithat Paşa'nın hazırladığı Hattı-ı Hümayun'da Abdülhamit'e daha önce yaptığı vaadleri hatırlatılıyordu. **Hukuk, Hürriyet, Eşitlik**'den bahsediliyordu. Hersek ve Bosna ihtilâlleri, askerlerin hali, memurların içinde bulunduğu durumu dile getirdikten sonra Meşruti idareye de değinen bu, Hatt-ı Hümayun taslağından II.Abdülhamit pek de hoşnut kalmamıştı (1). Mithat Paşa tarafından hazırlanan müsvedde de,

---

(1) Sultan Abdülhamit ve bu Hattın yani Mithat Paşa tarafından hazırlanan hattın içeriğini anlar anlamaz büyük bir telaşa kapılmıştır."Devlet-i 'Aliye'nin idaresi meşrûteye tahvil olunduğu dahi" ilan edilmektedir ki bunu Maslak'ta Mithat Paşa'ya daha önce vaad ettiği halde şimdi istemiştir.Hattı okuduktan sonra sarayındaki adamlarını toplıyarak bu işi görüşmüş ve sonunda Mithat Paşa'nın yazdığı hattın kabül edilemeyeceği kararı verilmiştir.Ve Cevdet.Paşa'ya yeni bir Hatt-ı Hümâyun yazması için emir gizli olarak verilmiştir.Bu ikinci Hat yazıldıktan sonra sadrazam Rüştü Paşa'nın dahi rızası alınarak ilan edilmiştir.Bakınız.;Mithat Paşa Tarafından hazırlanan müsvedde ile yayınlanan Hatt; Abdülhamit'in Evail-i Saltanatı, s.24-29; Ahmet Mithat Üss-i İnkılab, s.285-291; Yayınlanan Hatt; Ahmet Saib, a.g.e., s.33-36.

konular daha ayrıntılı olarak ele alınmıştı. Yayınlanan hat ile müsvedde arasında kişi hak ve hürriyetleri ile meşruti yönetim hakkında da önemli farklılıklar bulunmakta idi. Şöyle ki, yapılacak düzenlemelerle Osmanlı tabasının, hürriyet ve eşitlik verileceği bunun ilerleme ve yükselmeye yol açacağı az zamanda sağlanacak bu gelişmelerin **"Devlet ve milletimizin sair düvel ve milel inzârında sezâvârı ibata ve takdir olacak bir dereceyi mesudeye vâsıl olacaklarını kaviyen ümid ederim.... usul-ı idaremizin bir esâs-ı sahih ve metin üzerine temeşşiti kaziyesi olup çünkü devlet-i aliye Avrupa cemiyât-ı düveliyesi erkan-ı fehamından olmağla terkkiyatı asriye yolunda komşularıyla hemrü olmak için aheng-i umûmiye tatbik-i muamelata mecbûr bulunduğundan ve usûl-u meşveret ki, her devlet-i medeniye'nin mukaddem esbâb-ı terakkiyesinden olup her yerde ahalinin ve memleketin derece'i istidâd ve kabiliyetine göre bir sûret-i mahsûsâde müesses ve câri olduğuna nazaran bizde dahi esâsen âhkâm-ı şeri şeriye ve usûl-ı âdât-ı mülkiye ve maliyemize muvafak olmak üzere usûl-ı mezkûre'nin kabül ve ittihâz olduğunu ilân eylerim"** (1) ifadeleri ilan edilen hat'da yer

----

(1) Ahmet Saib, Abdülhamit'in Evail-i Saltanatı, s.25.

almamaktadır. Görüldüğü gibi Mithat Paşa Osmanlı Devletini Avrupa devletleri topluluğunun bir üyesi olarak görmekte ve o ülkelerde uygulanan kuralların Osmanlı Devletinde de uygulanmasını öngörmektedir. II.Abdülhamit, bu fikire katılmadığını göstermiş bulunmaktadır.

Mithat Paşa'nın müsveddesinde esir ticareti'nin kaldırılması, saray masraflarının azaltılması gibi konular yer aldığı halde, Abdülhamit'in yayınladığı Hatt-ı Hümâyun'da bu konulara değinilmemiştir. Yine "Mevâd-ı meşrûhadan iktizâ edenlerin mensûb oldukları deva'ir ve Mecâlis'de ve husûsiyle usûl-ı meşrûta da'ir vaz' olunacak kâvânin-i esâsiye'nn şeri' şerif ahkâmına ve usûl ve ahkâm-ı mülkiye ve maliyemize muvâfık sûret de olması için vükelâ-yı devlet ve ûlemâyı sâhib faziletinden ve sa'ir iktizâ edenlerden ve eshâb-ı ma'lûmatdan mürekkeb bir encümen-i mahsûs'da mevki-i müzâkereye konularak ve her birinde verilecek kararlar Meclis-i Vükelâ'da dahi nâzâr-ı tetkikden geçirilerek peyâpey arz ve istizân olunsun. Cenâb-ı feyâz matlûk-ı cümleyi hayra muvâfık buyura Amin...." (1).

----

(1) Ahmet Saib,a.g.e.,s.29; Ahmet Mithat,Üss-i İnkılâb, Cilt.II, s.290-291.

Abdülhamit çevresindeki akıl hocalarına danışarak bazı düzeltmeler yapmıştı. Yine Mithat Paşa müsveddesinde yer alan "Usul-u meşveret, usul-ı mezkûrenin kabülünü ilân ederim" ifadesi de tamamen kaldırılarak yerine yukarıda metninin verdiğimiz bölümü ekleyip bunun görüşülmek üzere vükelâ Meclisine hâvâle edileceğini bildiriyordu. Böylece Abdülhamid, Kânûn-ı Esâsi'yi ilan etmekten, kaçınıyordu. Saltanatının ikinci günü de Sadullah Ziya ve Namık Kemal Beyleri Saraydan uzaklaştırmıştı (1).

Abdülhamit'in tahta çıktığından 12 gün sonra büyük bir gecikme ile yayınlanan bu Hatt-ı Hümâyûn dönemin gazetelerinden Takvim-i Vekâyi'de de 23 Şaban 1293 Salı günü yayınlanmıştır (2). Hatt-ı Hümâyunun geniş bir özetini yapmakda fayda görüyoruz.

Tanrının isteğiyle ağabeyisinin saltanat hilafetden çekildiğini Osmanlı Yasası gereğince ecdadının tahtına kendinin geçtiğini vurguladıktan sonra, hizmet ve niteliğinin göz önünde

----

(1) Baykal,Bekir Sıtkı "93 Meşrutiyeti",Belleten No:21-22, (1942) s.52.

(2) Takvim-i Vekâyi, 23 Şaban 1293 Salı.

tutularak Mehmet Rüştü Paşa'nın sadrazamlıkta ve "MeclisŞi Vükelâ Başkanlığı görevinde kalmasını uygun gördüğünü, diğer bütün görevlilerinde görevlerinde kalacaklarını belirtmektedir.

Tanrının uygun göreceği şeylerin, vükû bulacağı açık olmakla birlikte amacımız ülkenin ve milletin (bütün tebaanın) istisnasız hürriyet ve güvenlik ve adalet'de na'il olmasıdır.

Bu isteğine vekillerle, devlet memurlarının katılacağını ümit ettiğini belirtmektedir. Herkesce bilindiği gibi devletimizin içinde bulunduğu buhranın birçok nedenleri bulunmaktadır. Ancak bunları bir noktada toplayabiliriz. O'da Devletimizin dayanağı olan şeri'at üzerine, şeriata dayanan yasa ve yönetmeliklere uyulmuyarak herkesin yönetimde keyfi tutum ve davranışlarda bulunmasıdır.

Bir süreden beri ülkemizin idari ve mâli, idaresine etki eden nizamsızlıkların, büyük boyutlara varması ve mâli işlerimizin kâmu oyunda bir güvensizlik yaratması ve mahkemelerin halkın hukukunu belirleyecek dereceye varmaması, ülkemizin sanat ve ticaret ve ziraat gibi olanaklarının ne kadar büyük olduğu herkesçe bilinmekle beraber bunlardan yararlanılmaması kısaca ülkemizin bayındırlığı ve halkımızın istisnasız kişisel özgürlüğe kavuşmasıyla birlikte mutlu ve zenginliği amacıyla şimdiye kadar her ne yapılmışsa devam

edilemiyerek çeşitli bazukluklara uğramasıyla asıl amaca ulaşılamamıştır. Kanun ve yönetmeliklere de uyulmamıştır. Ülkenin yasa ve yönetmeliklerini güvenliği sağlayacak şekilde düzenlenmesi amacıyla öncellikle alınması gereken önlemleri şu önemli noktalarda toplayabiliriz.

Hâl-i hazırda mevcûd olan bundan böyle şeri'atın kurallarına ve ülkenin gerçek ihtiyacalarına uygun olarak düzenlenmesi ve uygulanması gereken kanunların istisnasız uygulanmasına kefil olmak üzere; devletin gelirleri ve giderleri'nin dengelenmesi için herkesin güvenliğini kazanacak, ülke ve halkımızın ahlak ve yeteneğine cevap veren (uygun olan) bir "Meclis-i Umûmi'nin teşkil ve tesisi lâzım ve mühem olmağla" vekiller arasında görüşülecek kararlaştırılması ve kendisine sunulmasıdır.

Yasa ve yönetmeliklerin uygulanması için gerekli maddelerden biride yeteneksiz kimselerin göreve getirilmesi ve gereksiz sebeplerle memurların değiştirilmesi meselesidir. Bunun ise, hem yönetim hem iş açısından büyük zararları olduğundan bundan böyle her türlü hizmet ve memuriyet için meslek belirlenerek yeterli olanının atanması bundan böyle gerekçesiz hiç bir memûrun yer değiştirme ve görevden alınmaması ve bütün vekillerle küçük, büyük bütün devlet

memûrlarının derece derece görev ve mesûliyetlerini belrilemek üzere kalıcı kurallar konulması ve Avrupa milletlerinin, dünyaca bilinen maddi ve manevi ilerlemeleri, ilim ve fen kuvvetiyle olup, Allahın izniyle her sınıf halkımızın yetenek ve doğuştan getirdiği kabiliyetleri her yönüyle gelişmeye elverişlidir. Eğitimin geliştirilmesi bizce çok önemlidir. Mümkün olduğu derecede tahsisatı yeterli dereceye çıkarmak ve öğretim usûlünü zaman kaybetmeksizin yaygınlıştırılması ve geliştirilmesine çalışmaktır. Ülkede vilayetlerin idari, mâli ve yönetimi gerçekten düzenli bir hale getirmek için hükümetçe belirlenecek kurallara uygun olarak bunların hemen tanzimize ve ıslahına başlanmalıdır. Geçen sene Hersek ve Bosna taraflarında zararlı kimselerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan hadise ve Sırbistan isyanı eklenerek üzücü bir durum almıştır. Vatan evladının kanının dökülmesine neden olan bu olaylara bir son verilmesi ve Avrupa devletleriyle yapılmış anlaşmalarımızın uygulanmasına gayret gösterilmesi amacımızdır. Devletlerle olan ilişkilerimizin geliştirilmesine çalışması özetle amacımızdır. "Rabbımiz te'ala hazretleri cümlenin Mesc'isini terekkiyat-ı suphâniyesine makrun buyura amin.

Öyle anlaşılıyor ki Abdülhamit, Mithat Paşa'nın hazırladığı Hatt müsveddesini almış, kendisine hiçbir şey

söylememiş ancak hatt yayınladıktan sonra Mithat Paşa değişikliği anlamıştır. İki Hatt-ı Hümâyun arasındaki en önemli fark üzerine basarak bir kez daha belirtmekte fayda görüyorum. Mithat Paşa, Osmanlı devlet idaresinden istibdâdın kaldırıldığını, idare şekli olarak meşrutiyet usulünün konulacağını belirtirken, Abdülhamit Meşveret sözünü hiç bir yerde kullanmamıştır.

Bu durum İstanbul halkını ve özelliklede bu uğurda çalışan dönemin aydınlarını çok üzmüştür. Onlar Abdülhamit'in, hattı bu kadar geç ilan etmesinin nedeninin zaman kazanarak kabinesini kurmak ve etrafına adam toplamak için yaptığını anlamışlardır. Oysa normal de bir Osmanlı Padişahı tahta çıktığı günün ikinci veya üçüncü günü Hatt-ı Hümâyunu okumaktadır. Fakat Abdülhamit, hattını tahta çıkmasından tam 12 gün sonra yayınlamıştır (1).

----

(1) Ahmet Saib, a.g.e., s.37

Ancak Hatt-ı Hümâyun yayınladıktan sonra dönemin gazeteleri de boş durmamıştır. Vakit, Basiret, Hakikat ve Rum, Ermeni gazeteleri, Kanun-i Esâsi hakkında yazılarla doludur. Örneğin: Vakit gazetesinde 357 numaralı, 15 Teşrini Evvel 1876 tarihinde çıkan bir makale, yine Ceride'i Havadis 3275 numaralı 3 Zilhicce 1293 Pazartesi tarihli gazetede çıkan bir makale önemlidir. Daha sonra bu gazetedeki yazıların içeriğine değineceğiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KANUN-I ESASİ'NİN HAZIRLANIŞI

a)Kanun-i Esasi İçin İlk Hazırlıklar

Geleneksel olarak Osmanlı padişahları tahta çıktıkları ilk günlerinde birer Hatt-ı Hümayun yayınlayarak yapacaklarının bir program şeklinde duyurmaktaydılar. II. Abdülhamit'inde bu geleneği sürdürdüğünü görüyoruz. Hatt-ı Hümâyu'nun müsveddesinin hazırlanması görevini Mithat Paşa'ya vermiş ve Mithat Paşa, Padişah adına ayrıntılı bir Hatt-ı Hümâyun örneği kaleme alarak II. Abdülhamit'e sunmuştu. ne varki bu hatt kabül edilmemişti, yerine daha dar kapsamlı bir Hatt-ı Hümayun yayınlandığını belirtmiştik.(1) Hattin bu şekilde değiştirilerek yayınlanması Kanun-i Esasi ve Meşruriyet taraftarlarını etkilemiş, Kanun-i Esasi'nin yayınlanamıyacağı korkusunu yaşamaya başlamışlardı. Hükümet, Kanun-i Esasi ve Meclisin açılması için bir komisyon kurulması gerektiğini 8 Ekim 1976 (19 Ramazan 93) tarihli arz tezkeresi ile Padişah'a

----

(1) Bu konuyu daha önceki ilgili kısımda ayrıntılarıyla ele almıştık. Bak. Ahmet Sab, a.g.e. s.18-23

sunmuştu.(1) Padişah da aynı gün yani 8 Ekim 1876'da Şurâ-yı Devlet Reisi olan Mithat Paşa Başkanlığında bir komisyon kurulmasını uygun görmüştü. Ayrıca komisyon üyeliği için liste halinde adları sunulanları onaylamıştı.(2)

Böylece Mithat Paşa ve arkadaşlarının uzun süredir. Kanun-i Esasi ile ilgili yaptığı çalışmalar, meyvesini vermeye başlamıştı Şimdi de, Kanun-i Esasi, için yapılan ilk hazırlıklara kısa bir göz atacak olursak, Kanun-i Esasi hazırlıklarının daha V. Murat zamanında yapılmış olduğunu görüyoruz.

V. Murat'ın yayınlamış olduğu (1 Haziran 1976) tahta çıkış hattı'nın Mithat Paşa tarafından müsveddesi'nin hazırlandığını ve bu hat'da kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan vaatleri olduğu için Süleyman Paşa tarafından onaylandığı halde Rüştü Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın onaylamadığını görüyorüz (3).

----

(1) Baykal, Bekir Sıtkı, I.Meşrutiyet'e Dair Belgeler, Belge No: 2, s.602

(2) Baykal, B.Sıtkı, Belge No:3, Ayrıca ilgili kısımda komisyonun kurulması ve üyeleri ayrıntıları ile ele alınacaktır.

(3) Berkeş, Niyazi. Türkiye'de Çağdaşlaşma, s.304

Bu arada 10 Haziran 1876 (16 Cemâziyelevvel 1293) de Meşrutiyet rejiminin gereklī olup olmadığı konusunda bir "Meclis-i Mahsûs" yada "Meclis-i Meşveret" denilen devlet üst düzey yöneticilerinden oluşan özel bir kurul toplanmıştı.

Bu kurula "Meclis-i Has" ve Vükelâ azâsıyla, Dâr-ı Şûra reisi Redif Paşa, Kazasker Seyfettin Efendi, Fetva Emini Halil Efendi, Mekâtib-i Askeriye Nazırı Süleyman Paşa, doğal üye olarak Amedi ve Mektûbi Katibleri de katılmışlardı (1) Meclis-i Has ve Vükelâ'dan Cevdet paşa, Server Paşa, Raşid Paşa, Şeyhülisların Hayrullah Efendi, Hüseyin Avni Paşa, Saffet Paşa, Rıza Paşa, Halet Paşa, Yusuf Paşa, Galip Paşa, Kayserili Ahmet Paşa, Redif Paşa gibi kimseler de katılmışlardı. Sözü edilenlerin çoğu tartışmalara girmemişlerdi. Rıza Paşa, Halet Paşa, Fetva Emini Halil Efendi gibi birkaç kişi de Meşrutiye'te karşı, tavır takınmışlardı (2).

----

(1) Süleyman Paşa, Hiss-i İnkılâb, İstanbul, 1326, s.61; Celalettin, M. a.g.e. s.125.

(2) Süleyman Paşa, Hiss-i İnkılâb, s.63.

Bu toplantı da görüşmeler resmen tutanaklara geçirilmemişse de, Hiss-i İnkilâb'da verilen bilgiler esas alınarak görüşmeler ve konuşmalar hakkında birçok kaynaktan bilgi ediniyoruz.(1) Hiss-i İnkılâb'daki verilen bilgilere göre görüşmeler ve tartışmalar şu şekilde olmuştu. Bu kurulun bir karar almak için toplanmadığı bu yüzden görüşmelerin kayda geçirilmediği ifade edildikten sonra Sadrazam Mehmet Rüşnü Paşa'nın "Meşrutiyet-i İdareye ehl-i vatanda adem-i kabiliyet ve hürriyet-i âhâli'de enva-ı mazarrat mevcûd'dur." diyerek kendine göre bazı gerekçeler ileri sürmüş ve "biz ahaliye bazı müsa'adet gösterelim ki anlar devletten hukukumuzu istihsal etdik zan itsünler. Lakin nefsü-l emr'de bir şey vermiş olmayalım" demişti. Hüseyin Avni Paşa ve Darüş-şüra reisi Redif Paşa tarafından askeri konular dışındaki konuşmalara karışmaması uyarısını almış olan Süleyman Paşa'nın sabrı

----

(1) Davison, a.g.e. s.344-346; Berkeş, a.g.e. s.304-305; Celaleddin. M. a.g.e. s.123; Süleyman Paşa Muhakemesi, s.46; Süleyman Paşa, Hiss-i İnkılâb. s.61-64.

tükenmiş ve yüksek sesle Sadrazam'a hitaben "Paşa hazretleri tebdil-i saltanat Hâl-ı hazırı İstibdâdı vikâye için olmadı herkes temin-i istikbâli millet icin bu fedakarlığı derühte etti. Bu işi yapanların ne sultanı mahlu'a bir ğârâz-ı şahsiyeleri ve ne de şimdikine bir nisbet-i mahsûsaları var idi, Müzâkerata bu dakikaları nazar-ı itibara alarak devam buyurunuz" demişti.(1) Tartışmalar devam etmiş o sıralarda meşrutiyetin savuncularından olan ancak İngiliz Parlementosu örneğinde müslüman mebuslardan oluşacak bir meclis öneren Namık Paşa ya da Sadrazam karşı çıkarak "Artık sen ruj (rouge) (2) olmuşsun" diyerek, Mithat Paşa ve Halil Şerif Paşa gibi Meşrutiyet taraftarlarını da yermekten geri kalmamıştı.

----

(1) Hiss-i İnkılâb'da "**itina**" ye şeklinde, Süleyman Paşa muhakemesinde de "**itibara**" şeklindedir.

(2) RUJ: Fransızca kırmızı demektir. Müfrid yani "aşırıya kaçan" anlamına da gelir. Aynı zamanda 1871 Paris Commune'ü devrimine katılanlar için kullanılan "kızıl" lık anayasa ve parlamento rejimini isteyen "aşırı solcular" için kullanılan bir terim olmuştur.

Yine sadrazam Rüştü Paşa toplantıda bulunanların tümüne seslenerek "Canım Bu ahaliye imtiyaz vermeye gelmez verdikçe daima da ziyadesini tâlib olurlar kana'at etmezler. İşte Girid'lilere geçende imtiyaz verilmiş idi. Bakın yine tevsiini taleb ve iddia ediyorlar" demişti. Bunun üzerine Süleyman Paşa yeniden söz alarak "Girid'lilere vaktiyle o imtiyaz verilib de su-i misal tevânüs edeceğine devlet terbiyelerinden aciz kaldıysa adadan kâmilen kefid etmeli idi. Bana kalırsa bunlar imtiyazı Devlet'den değil şahısdan istiyorlar. Millet Meclisi'nin vücûdu bu misüllü müstediyâta mahal ve sâlâhiyet bırakamaz." cevabını vermiştir.

Sadrazam bu konuşmadan çok alınmış, Mithat Paşa, havayı yumuşatmak için Süleyman Paşa'nın demek istediklerini daha uygun bir dille anlatmaya çalışmıştı.(1) Öte yandan sardarazmla aynı görüşü paylaşanların önde gelenlerinden biri olan Fetva Emini Halil Efendi ise, "Efendim siz ümenâyı devletsiniz maşallah cümleniz 'ukâlâdan ve umûr didesiniz. Anadolu'nun

---

(1) Süleyman Paşa, Hiss-i İnkılâb, s.62-63; Süleyman Paşa, Muhakemesi, s.46-47.

Rumili'nin bir takım Cehele-i Etrâk'ını toplayıbda onlardan istifsâr-ı rey ve tedbir mi ideceksiniz her işi 'adilane rü'iyet ediniz. Şayed bir mesele de istişâre vâki olursa fetvâ-yı şerife müracaat ediniz" demişti.

Saffet, Cevdet ve Süleyman Paşalar Fetva Emini Halil Efendi'ye verdikleri cevablarda Rumeli'de ve Anadolu'da görüşlerine başvurulacak değerli kimseler bulunduğunu, bu şekilde konuşmasının doğru olmadığını dile getirmişlerdi. Bundan sonra önemli bir konuşma olmamış ve toplantı dağılmıştır(1)

Böylece ilk kez açık olarak Kanun-i Esasi konusunda tartışmalar yapılmıştı. Toplantı da çoğunluğun Anayasa yapılmasına karşı olduğu ve içtenlikle benimsenmediği görülmüştü. Bu toplantıya katılanlar ve yapılan konuşmalar değerlendirildiği zaman, N. Berkez'inde belirtiği gibi görüşler üç ana noktada toplanmaktaydı.

Kanun-i Esasi'nin bir an önce uygulamaya geçirilmesini isteyenler. bunlar azınlıkta kalıyordu. Gerçekten Meşruti

----

(1) Süleyman Paşa, Hiss-i İnkılâb, s.63-64.

yönetimi içtenlikle isteyen ve şimdiye kadar gördüğünüz en şiddetli taraflısı Mithat Paşa ile Süleyman Paşa, Hüseyin Avni Paşa bu grupda yer alıyorlardı. Bu grup azınlığı oluşturuyordu.

Kanun-i Esasi'yi istemeyenler. Bu gruba Rüştü Paşa, Fetva Emini Halil Efendi giriyordu.

Çekimser davrananlar. Bular olumlu ya da olumsuz konuşmayanlar ancak buna rağmen meşruti rejimi pek de istemeyenler. Bu gruba Şeyhülislam ile Cevdet Paşa'da girmekteyidi.

Bundan sonra da birkaç toplantı daha yapılmışsada V. Murat tahttan indirilene kadar bir sonuca varılmamamıştır. Örneğin, 15 Temmuz'da Bâb-ı Ali'de Sadrazam'ın isteği üzerine yönetim maliye ve adalet alanlarında yapılacak düzenlemeleri tartışmak üzere toplanılmıştı. Burada Mithat Paşa, diğer konular görüşülmeden önce Anayasa kunusundaki görüşlerini tekrarlamıştı. Kadıasker rütbesinde olan Seyfettin Efendininde Kurân ve hadislerden parçalar okuyarak Meşveretin islamlığa aykırı olmadığını anlatmıştı. Ulema'dan olan diğer üyelerde islam devleti'nin yasama kuruluna kafirlerin alınabileceği üzerinde durmuşlardı. (1) Tartışmalar Hıristiyan tebanın nasıl

----

(1) Davison, a.g.e. s.364

temsil edileceği konusunda çıkmaza girmiş, Şûra bir sonuca varılmadan tekrar toplanmak üzere dağılmıştı. (1) Öyle anlaşılıyor ki bu toplantı bir daha yapılmamış, hükümet 17 Ağustos'ta 5 müslüman 3 Hıristiyan üyeden kurulu bir komisyon'u, anayasa yerine bir reform programı hazırlamak üzere görevlendirmişti.(2)

Görüldüğü gibi V. Murad'ın saltanatı sırasında Kanun-i Esasi için ön hazırlıklar yapılmış ancak yapılan bu hazırlık toplantılarından olumlu bir sonuç alınamamıştır. V. Murad'ın tahttan indirilmesi, Abdülhamit'in Padişah olması bu çalışmalara ister istemez ara vermek zorunluluğunu doğurmuştu. Bir süre sonra yeniden çalışmalara başlanıldığı, daha kapsamlı bir komisyon kurulduğunu görmekteyiz.

----

(1) Mithat Paşa'nın hazırlamış olduğu Kanun-i Esasi müsveddesi'nin Bab-ı Fetva'da akd edilen Meclis'de görüşüldüğü asıl maddeleri'nin "ekseriyet-i ara ile" kabül olunmuş olduğu "müfredatı tetkik ve memleketin hal ve icabına tevfiken tashih olunmak üzere yine Mithat Paşa'nın riyaseti tahtında bir komisyon yapılmış ve vâkı olan talep üzerine Şehzadegân hazâratına ve sair bazı zevata bunun birer suret-i takdim ve ita' kılınmıştı." denilmektedir. Tabsıra-ı İbret, s.182; ayrıca Bak. Davison, .361

(2) Berkeş, a.g.e. s.308-309, Davison, a.g.e., s.348-349

b) Kanun-i Esasi Komisyonu'nun Kurulması

Bilindiği gibi II. Abdulhamit 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta çıkmıştı. Tahta çıkmadan önce verdiği sözlerin yerine getirilmesinde hiç de acele etmeyen Padişah culus hattını ancak 12 gün sonra yayınlıyabilmişti. Sözünü edeceğimiz komisyon kuruluncaya kadar Kanun-i Esasi tasarılarının hazırlanması ve Mebuslar Meclisi'nin toplanması ile ilgili bazı çalışmaların yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

26 Eylül 1876 günü toplanan "Meclis-i Umûmi"de Mahmud Nedim Paşa zamanında uyulanmıyan Vilayet Nizamnamesinin yeniden islah ve düzenleme konusunun yanısıra bazı bayındırlık konuları da görüşülmüş oy çokluğu ile kararlar alınmıştı. Bu kararlar sadrazam Mehmet Rüştü Paşa tarafından Abdülhamit'e sunulmuştu (1)

Başvekâlet Arşivi Kısım No 23, Evrak No: 1838, Zarf No:11, Karton No:71' de bulunan ve tasnif kayıtlarına "Kanun-i Esasi'nin tanzimini müzakere etmek üzere zevât tarafından

----

(1) Üss-i İnkılâb, s.195-196; Davison, a.g.e. s.368

tetkikat yapılmasına dair Mabeyn Başkatipliğinden Sadarete yazılan 11. N. 293 tarihli Cevâbi tezkeresi" olarak geçen belge de yer alan görüş ve düşünceler Kanun-i Esasi'ye neden gerek görüldüğünü ortaya koymaktadır. Şöyle ki, "Takviye-i İdâre-i Hükümet ve telif-i hukuûk ve menâf-i tebâ için, ihtiyacat-ı âsır ile mütenasib Devlet-i Aliye'nin düvel-i müsmedine beyninde haiz olduğu.... ve mevki'i ûfûk-ı Tanzimât-ı Celile va'zı...... Saltanatı seniyenin üsül-ü idare-i esâsiyesi şeri'i şerife müstenit bulunmasına ve şeriatın mütaibet-i âhkâmı devletin menâfi-i maliyesi için dahi zâmin-i kâfi olmasına mebni idare-i umûmiye-i hükümet için, lazım gelen Kanun-i Esasi ile Meclis-i Umûmi'nin veza'if-i dahiliyesine ve Vükelâ-yı memûrin için, İttihâz edilecek kaide-i mesüliyete da'ir yapılacak nizamnâmeler âhkâmının herhalde şer-i şerif ile tatbik ve te'lif edilmesi lazım gelceğine ve bu dahi evvel emr'de erbâb-ı ehliyet ve melûmat'tan mürekkep bir cemiyet akdiyle" mümkün olacağı bunun içinde diğer devletlerin yönetim biçimlerini bilen kanunlarından anlıyan Osmanlı hükümetince alınabilecek olanlarını seçmeye muktedir, mülki memûrlardan, şeri hükümlere uygunluk içinde ulemadan böyle bir cemiyetin oluşmasında yer verilmesi bu nitelikli kimselerinisimlerinin belirlenerek onlardan oluşacak komisyonu "Kanun-i Esasi ve

Nizâm lâyıhalarının" hazırlanmasında onların arasından seçilecek kimselerin görevlendirilmesi, hazırlanacak tasarının Bakanlar kurulunda incelendikten sonra gerekenin yapılması konularının Padişah'ın düşüncesi olduğu belirtiliyor. Bunun için "bu akşam Bakanlardan oluşacak "bir Meclis-i Meşveret" toplanması akla gelcek konuların karara bağlanmasının Padişahtan istenmesi Meclis-i Umûmi'nin toplanmasınında Padişahın isteğiyle ertelenmesi, Bosna Hersek ve Bulgaristan için istenen bağımsız yönetimin oluşmasına gerek bırakmamak için, Umum Meclisin sahip olacağı yetkilerin "Meclis-i Umûmi-yi Vekâyet"'a bırakılması" Padişah'ın onayına verilmasinin uygun olduğu öneriliyordu.

Bunun üzerine 30 Eylül 1876'da Abdülhamit'in iradesi üzerine ulema ve üst düzey devlet görevlilerinden oluşan bir komisyon toplanmış, yapılacak idari düzenlemelerin yanısıra Anayasa konusunu'da yeniden görülmeye başlamıştı 30 Eylül 1876 tarihli bir irade ile "Merkez-i hükümet-i seniyede bir Meclis-i Umûmi'nin teşkiliyle bunun veza'ifi dahiliyesi ve idareci umümiye-i devlet içün vaz'olunacak nizamat-ı cedide'ye ve hususen vükela-yı me'mürin için ittihazı matlüb olan ka'ide'i mesüliyete dair mükemmel bir Kanun-i Esasi tanzim olunmak lazım geleceğinden iş bu kavanin-i ceddeyi âhkâm-ı mukaddeseci şeri'

şerif ile tatbik ve te'life muktedir 'ulemadan ve sa'ir düvel-i mütemmedenenin idare'i umûmiyelerince meri' olan kâvâidin kangileri nafi' ve âhlâk ve 'adât-ı memlekete muvafık bir ve şer'ian kabül ve ihtiyârı mazarrat ve vehametden sâlim ise onları temyiz ve ta'yine muktedir ve "itimâd-ı 'umûmiye mazhar-ı me'mürin-i mülkiye'den mürekkep olmak üzere bir komisyon teşkiliyle anın ma'rifetiyle kaleme alınacak Kanûn-i Esasi lâyıhası Meclis-i Vükele'da dahi tetkik olanarak neticesinin kezalik istizan edilmesi müte'allik buyurulan irâde'i seniye tâcidârı mantûk-ı münifindendir." (1) İbaresiyle vükela heyetine ve devlet ileri gelenlerine bildirilmişti. Bunun üzerine Mithat Paşa başkanlığında özel bir Meclis oluşturulmuştu. 20 kişiden oluşan bu özel komisyon Kanun-i Esâsi konusunu görüşmeye karar vermişti (2). Böylece tahta geçtiğinde verdiği sözleri nihayet uygulamaya koymuş Osmanlı geleneğine ve şeriâta uygun olmak koşuluyla Kanun-i Esâsi'nin

----

(1) Ahmet Mithat, Üss-i İnkılâb, II. s.196; Davison, a.g.e., s.368.

(2) Ahmet Mithat, a.g.e., s.196-197; Davison, a.g.e., s.368

hazırlanması için çalışmalar resmen ve fiilen başlamıştı (1).

8 Ekim 1876 (19 Ramazan 93) günü Bab-ı Âli'de toplanan Meclis-i Vükelâ ilanı düşünülen Kanuni Esasi ile "Meclis-i Umumi'nin görevleri, Bakanlarla memurların uyacakları kuralları belirliyecek, yönetmeliklerin hazırlanması ile görevlendirilicek bir komisyonun teşkil edilmesinin padişahın emri gereği olduğu göz önünde tutularak komisyon için akla gelenlerin isimlerini kapsıyan bir liste hazırlanmış, liste, padişahın onayına sunulmuştu.

Bunun üzerine aynı gün Mabeyn-i Hümâyun Başkâtipliğinden Sadrazamlığa tebliğ edilen" İrade-i Seniyye" ile arz olunan komisyonun Şûrâ-yı Devlet reisi Mithat Paşa başkanlığında hemen

----

(1) Bu komisyona Mithat Paşa ve Said Paşa Kanûn-i Esasi tasarıları sunmuş, görüşmelerde bir sonuca varılamamıştı. Komisyonda Kanun-i Esasi lehine ve aleyhine tartışmalar olmuş, bu tartışmalar basına da yansımıştı. Ayrıca Kanun-ı Esâsi'ye karşı olanlar matbu bildiriler bile dağıtmışlardı. Öyle anlaşılıyorki, bu komisyon bir sonuca varmadan dağılmıştı. Nitekim 8 Ekim 1876'da Babıâlide toplanan Bakanlar Kurulunda yeni bir komisyon kurulması kararının alınması, bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

teşkili uygun görülmüştü (1).

"Kanun-i Esasi ve Meclis-i Umuminin Vâzâyıf-ı dahiliyyesine Dair yapılacak nizamât- lâyıhalarının tanzimine mahusûs komisyon âzâları" başlığı altında verilen üyelerin isimlerini alfabetik sıraya konarak veriyoruz. Daha sonraki tarihlerde komisyona alınan üyelerle bu üyelerin özgeçmişleri hakkında kısa bilgiler vereceğiz. 8 Ekim 1876 tarihli listede adları yer alan üyeler şunlardı;

- Abidin Bey (Borsa komiseri)*
- Ahmet Esad Efendi (Uryanizâde)
- Aleksandır (Karatodori) Efendi (Hariciye Müsteşarı)
- Ferik (seçilecek iki kişi)
- Halil Efendi (Fetva Emini)
- Hayrullah Efendi (Yesârizâde, üsküdar Hukuk Mahkemesi Reisi)

----

(1) Baykal, B. Sıtkı. I.Meşrutiyet'e Dair Belgeler., s.602, Bakınız Ek I.

* Bu şahsın ilk listede adı yoktur. Ancak ek bir tezkere ile Abidin Bey'de komisyona dahil edilmiştir. Belge No: 5

- Hilmi Efendi (Esseyid Ahmet Hilmi)

- Kadri bey (Şehir Emini)

- Kostaki Bey (6. Daire Reisi)

- Namık Paşa (Heyet-i Vükelâ Üyesi)

- Odiyan Efendi (Nafıa Müsteşarı)

- Ohannis Efendi (Şûrâ-yı Devlet Azâsı) (Chammich Ohannes)

- Ömer Efendi (Evkaf Müfettişliği Müsteşarı)

- Ömer Efendi (Meclis- i Tedkikâk Üyesi)

- (Mehmet) Kâni Paşa (Heyet-i Vükelâ Üyesi)

- Mithat Paşa (Şurâ-yı Devlet Başkanı ve aynı zamanda komisyon başkanı ve de Heyet-i Vükelâ Üyesi)

- Ramiz Efendi (Mahkeme-i Temyiz Azâsı)

- Sami Paşa

- Sava paşa (Mekteb-i Sultani Nazırı)

- Seyfüddin Efendi

- Server paşa (Nafıa Nazırı ve Heyet-i vükela Üyesi)

- Vahan Efendi (Adliye Müsteşarı)

- Ziya Bey (Maarif Müsteşarı)

Komisyon başkanlığı konusunda bazı kaynaklarda, komisyon başkanı'nın Server Paşa, bazı kaynaklarda da Mithat Paşa olarak

gösterilmiştir (1). Yaptığımız araştırmalarda Mithat Paşa'nın başkanlığın altında bir komisyon oluşturulduğunu gördük (2).

Başlangıçta 1 Başkan (Mithat Paşa) 24 kişiden (isimleri belirlenmemiş 2 Ferik'de dahil) oluşan bu komisyon'a başka kişilerinde katıldığını görmekteyiz. Bu yüzden değişik kaynaklarda verilen sayılar birbirini tutmamaktadır. Örneğin;

----

(1) Server Paşa'nın başkan olduğunu belirten eserler: Osman Nuri, Abdülhamit'in Devri Saltanatı, İstanbul, 1327, s.165; Karal, E. Ziya, Osmanlı Tarihi, cilt 8, s.218; Coşkun Üçok, 1876 Anayasası'nın Kaynakları, s.4; Mithat Paşa'nın başkan olduğunu belirten eser: M. Celalettin, Mirât-ı Hakikat, s.221; Okandan Dr. Resai G. Amme Hukukumuz Tarihininizde I. Meşrutiyet Devri ve Karakteristik Vasıfları, İstanbul, 1941, s.29.

(2) Baykal, I. Meşrutiyet'e Dair Belgeler, s.602-603, (Belge No:3)

Davison sayıyı 28 olarak vermektedir (1). Bu sayı M. Cemal Kuntay'ın belirlemelerine dayanmakla birlikte Robert Devereux bazı düzeltmeler yapmıştır.

Samih Paşa ismi yerine Kuntay'ın listesinde Mahmut İzzet Paşa adının geçtiğini ancak dipnotunda Kuntay'ın İhsan Sungu'nun Ankara Hukuk Fakültesinde verdiği bir konferans'a dayanarak Samih adını verip, İzzet'i çıkardığını açıkladıktan sonra, öyle görünüyor ki, bu düzeltilmeli demekte ve Levand Herald'ın 23 Kasım 1876 tarihli sayısında yer alan kısmi bir listesinde de İzzet yerine, Sami adının geçtiğini aynı şekilde

----

(1) Abdülhamit'in Evail-i Saltanatı, adlı kitapta komisyon'un 28 üyeden oluştuğunu belirtiyor. Bunlardan 16 kişinin memur, 10 kişinin ulema ve 2 kişinin de Ferik'lerden olduğu söylenmiştir. Bunun dışında 3 tane de Hıristiyan üyenin bulunduğu belirtilmiş ancak biz, Odiyan Efendi, Ohannes Efendi, Kostaki Bey, Vahan Efendi ve Sava Paşa olmak üzere 5 Hıristiyan üye'nin olduğunu tesbit ettik. Bakınız: Osman Nuri, Abdülhamit'in Evail-i Saltanatı, s.195.

3 Şubat 1877 tarihli Stamboul gazetesinde de Samih'in üye olarak görüldüğünü belirleyerek düzeltmeyi yaptığını açıklamaktadır.(1)

Mithat Cemal Kuntay ise, "Kanun-i Esasi lâyıha komisyonu ve Kemal"başlığı altında Kanun-i Esasi lâyıhasını yazmak için, II. Abdülhamit'in bir komisyon kurduğunu ve bu komisyonda da dört çeşit üye bulunduğunu belirtmektedir. Asker ve Sivil Paşalar, sarıklı hükümet adamları, Beyler ve Efendiler İnkilâpçılar"(*)

Ayrıca Kuntay komisyon üyeleri hakkında da kısa bilgiler vermiştir. Kuntay'ın listesi 24 kişiden oluşmaktadır. Ancak daha önce belirttiğimiz 25 kişilik liste ile aralarında fark vardır. Baykal'ın "I.Meşrutiyet'e Dair Belgeler" başlığı ile

----

(1) Davison, Reform in the Ottoman Empire (1856-1876) Princeton, New Jersey, 1963. s.369-370, Ek: A, s.259-260. R.Devereux, The First Constitutional Period a study of the Mithat Constution and Parliament, Baltimore, 1983, s.47-48 (Üyelerin isimleri bulunmaktadır.)

* Kuntay, Mithat Cemal, Namık Kemal Devri'nin İnsanları ve Olayları Arasında, II, İstanbul, 1956, s.75.

Bellleten'de yayınlamış olduğu ve Başbakanlık Arşivinden alınmış olan belge' de yer alan komisyon listesinin biz esas olarak aldık. Kuntay ise, komisyon üyesi olarak verdiği listeni kaynağını belirtmemektedir.

Baykal ile Kuntay'ın listelerini karşılaştırdığımız zaman, Baykal'ın listesindeadı bulunan Mahkeme-i Temyiz üyesi Ramiz Efendi, Meclis-i Tedkikât üyesi Ömer Efendi, II. Daire Başkanı Kostaki Bey ve Sami Paşa adlı şahısların Kuntay'da bulunmadığını görüyoruz. Buna karşı da Müşir Mehmet İzzet Paşa *, Müsir Ahmet Şakir Paşa*, Kütahyalı zâde Asım Yakup Efendi, Pirizâde Mehmet Sâhib Molla Bey, Bağdat Müftüsü Bağdatlı Emin Efendi adlı kişilerinde Baykal'ın listesinde adının olmadığını görüyoruz.

Komisyon listesini, Kuntay'ın listesinden yararlandığı ifade eden Devereux ise Kuntay'ın listesi ile karşılaştırdığımız zaman ayrılıklar görüyoruz. Samih Paşa, Mahmud Mesud Paşa, Aziz Paşa ve Ramiz Efendi adlı kişilerin

----

* Bu kişiler aynı zamanda Robert Devereux'ün listesinde de bulunmamaktadır.

Devereux'ün listesinde isimleri olduğu halde, bu kişiler Kuntay listesinde yer almamaşıtır. Ancak Müşir Mehmet İzzet Paşa, Müşir Ahmet Şakir Paşa'da Kuntay da olduğu halde Deverevx'de olmadığını görüyoruz.

Komisyon üyeleri arasındaki farklılıklar yanında komisyonun üye sayısı da çeşitlilik göstermektir. Örneğin Kuntay'da üye sayısı 24 olarak geçerken, Devereox'de bu sayı 28'e çıkmaktadır. (1) Sayılar arasındaki bu karışıklık ilk oluşturulan komisyona daha sonraları yeni üye atanmasından kaynaklanmaktadır.

Anlaşıldığına göre 8 Ekim 1876'da komisyon başkan hariç 24 kişiden oluşmaktadır. Hatta ilk çıkan irade'de Âbidin Bey (Borsa komiseri) adlı kişinin ismi olmadığı ve ayni gün 8 Ekim 1876 (19 Ramazan 1293) tarihli bir irade ile ilk listeye adı eklenmiştir (2). 8 Ekim 1876 tarihli ilk listede isim

----

(1) Kuntay, a.g.e., s.75-79; Devereux, s.47-48. Ek:A s.259

(2) Baykal, B. Sıtkı, "I. Meşrutiyet'e Dair Belgeler", Belleten, XXIV/96, Ankara, 1960, s.603-604, (Belge No: 5-4).

verilmeksizin "Feriklerden iki kişi"'nin komisyona alınması önerilmiştir. Devereux'ün listesine göre bu iki kişiden biri Mahmut Mesut Paşa diğeri de Aziz Paşa'dır. Böylece başlangıçta öngörülen sayının 25 olduğu ortaya çıkmaktadır. Daha sonra yeni üyelerin katılmasıyla bu sayı değişecektir.

Şöyleki, 15 Ekim 1876 (26 Ramazan 93) günü yapılan toplantıya katılan üyelere baktığımızda listemizde yer almayan Esseyid Ahmet Hilmi, Abdülhamit Ziyaeddin, Esat Efendi, Esseyid İsmail Ramiz, Esseyid Mahmut Mesud, Mehmet Emin, Esseyid Mehmet İzzet ve Zeynelabidin'in katıldıklarını görmekteyiz. Bunları da ilk listeye eklediğimizde 15 Ekim 1876'da komisyon üye sayısının 33'e çıktığı görülmektedir (1) Kaldıki, bu tarihten sonrada katılmalar olmuştur.

4 Kasım 1876'da (14 Şevval 1293) "Sadaret'ten Mabeyn'e tezkere-i Marûzâ" ile sudürdan semahatlü Asım Efendi, Şurâ-yı

----

1. Baykal, I. Meşrutiyet'e Dair Belgeler, s.605-606, (Belge No:6). "Devlet-i Âliyenin İdare-i Umumiyesi Hakkında Kavanin ve Nizâmatın Müzâkeresine Memur Komisyon'un Mazbatası."

Devlet Âzâsı'ndan Sahib Beyefendi (*) yine Şurâ-yı Devlet Azâsından Kemal Bey ve Yanko Efendi'nin de üyeliği önerilmiş ve aynı gün 4 Kasım 1876'da Padişah tarafından da kabül edilerek komisyon üyeliğine atanmışlardır (1) Böylece üye sayısı 38'e yükselmiştir. Mekâtip-i Askeriye Nazırı Süleyman Paşa'nında bazı toplantıları katılmıştır(2)

Öyle anlaşılıyor ki toplantılar bütün üyelerin katılmalarıyla yapılmamaktaydı. Başka görevleride olan üyeler bazı toplantılarda haliyle bulunamıyorlardı. Bu bakımdan

----

(*)Devereux'de Sahip Molla Bey'in (Şurayı Devlet Üyesi) üye olduğunu belirtiyor. Devereux, a.g.e., s.259, (Appesdix A).

1. Baykal, B.Sıtkı, I. Meşrutiyet'e Dair Belgeler, s.614-615 (Belge No: 12-13).

2. Süleyman Paşa Muhakemesi, s.56 "Meclis-i Umumi'nin Nizâmat-ı Esasiyesini tanzim etmeye memur olan komisyon-u mahsus, dün dahi içtima etmiş ve mekâtib-i Askeriye Nazırı Süleyman Paşa hazretleri dahi hazır bulunmuştur." Basiret'den naklen, 16 Teşrin-i Sâni, 96.

Devereux'ün üye sayısını çeşitlikaynaklardan yararlanarak 28 olarak belirlemesi kesinlik ifade etmemektedir. Buna dayalı olarak diğer kaynaklarda verilen 28 sayısının da doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Komisyonu oluşturan üyelerin bütünü üst düzey devlet hizmetinde bulunmuş 1. derecede hizmet görmekte olan kimselerdi. Başkanlığına getirilen Mithat Paşa, Tuna, Suriye Aydın, Niş valiliklerinde bulunmuş, Şurâ-yı devlet başkanlığına kadar yükselmiş, bilgili, başarılı, Meşrutiyet taraftarı bir kişiydi. Üyelerin mesleklere göre dağıtımına baktığımızda şu tablo ortaya çıkmaktaydı:

Bakanlar

1- Cevdet Paşa(Maarif Nazırı)

2- Namık Paşa (Heyet-i Vükelâ Üyesi)

3- (Mehmet) Kâni Paşa (Heyet-i Vükelâ Üyesi)

4- Mithat Paşa (Şûra-yı Devlet Başkanı ve Heyet-i Vükelâ Üyesi)

5- Mehmet Sahip Molla (Şurâ-yı Devlet Üyesi)

6- Server Paşa(Nafıa Nazırı)

Yüksek Devlet Görevlileri

7- Odiyan Efendi (Nafıa Müsteşarı)

8- Vahan Efendi (Adliye Müsteşarı)

9- Ziya Bey (Maarif Müsteşarı)

10- Aleksandır Karatodori Efendi (Hariciye Müsteşarı)

11- Sava Paşa (Mekteb-i Sultani Nazırı)

12- Ömer Efendi (Evkaf Müfettişliği Müsteşarı)

13- Sami Paşa (Heyet-i Vükela Üyesi)

14- Ohannes Efendi (Chamich)-(Şurâ-yı Devlet Âzâsı)

Ulema ve Adliye Mensupları

15- Ahmet Esat Efendi (Uryanizâde, Rumeli Kazakeri)

16- Halil Efendi (Fetva Emini)

17- Mustafa Hayrullah Efendi (Yesârizâde, Hukuk Mahkemesi Reisi)

18- Âbidin Bey (Borsa Komiseri)

19- Ömer Efendi (Meclis-i Tedkikat Üyesi)

20- Ramiz Efendi (Mahkeme-i Temyiz Âzası)

21- Asım Efendi (Sudûr'dan)

Askerler

22- Mahmut Mesut Paşa

23- Aziz Paşa

24- Süleyman Paşa

Belediye Mensupları

25- Kadri Bey (Şehir Emini)

26- Kostaki Bey (VI. Daire Reisi)

Görevleri Kesinlikle Saptanamıyanlar:

27- Mehmet Emin

28- Esat Efendi

29- Seyfettin Efendi

30- Zeynelabidin

31- Esseyid Ahmet Hilmi

32- Esseyid İsmail Ramiz

33- Esseyid Mahmut Mesud

34- Esseyid Mehmet İzzet

35- Yanko Efendi

36- Abdülhamit Ziyaeddin

Yazar ve Düşünür

37- Namık Kemal

c) Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Üzerindeki Görüş Ayrılıkları

Komisyon üyeleri arasında hazırlanacak Kanun-i Esasi'nin niteliği ve kapsamı hakkında pek çok düşünce farklılıklardı vardı. Bunları Mithat Paşa ve taraftarları ile Kanun-i Esasi'ye karşı olan Padişah ve onun taraftarları olarak iki gruba ayırabiliriz. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, Kanun-i Esasi'yi isteyen Mithat Paşa taraftarlarından olanlar arasında da Kanuni Esasi'nin kapsamı üzerine fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Çeşitli kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Kanun-i Esasi taraftarı olmayan kimseler genellikle saray çevresinden, Padişahın ihsanları ile yaşantısını sürdüren ve bir anlamda kendi çıkarları için Padişahın yanında olan kimselerdir. Az önce belirtiğimiz gibi Meşrutiyet taraftarı olan kişiler arasında da görüş ayrılıkları vardır. Aslında diyebiliriz ki, Mithat Paşa'dan başka Meşrutiyet'e gerçekten inanmış başka bir kimse yoktur. Örneğin sadrazam Rüştü Paşa Kanun-i Esâsiye değilde bir ıslahat yapılmasına taraftardır.

Ancak İstanbul da Kânün-i Esâsiye taraftar bir komuoyu oluşmuştur Özellikle basın mensupları konunun taraftarıdır. Saffet ve Ethem Paşalar ise tarafsızdı. Ahmet Vefik Paşa ise

Meşrutiyet'in tamamen karışısnda idi. Aydın grupdan Mithat Paşa'yı destekleyen pek çok kişide bulnmaktaydı. Bunlar arasında Namık Kemal, Ziya Bey, Rauf Bey, İsmail Bey, sonraları vezir olan Hasan Fehmi, Şakir Bey Sadullah Bey, Köse Raif Bey ve Rıfat paşa gibi kimselerde bulunuyordu. Meşrutiyet aleyhinde olan kişiler ise saraya mensup olan vükela ile Sultan Abdülaziz ve Abdülhamit'in maiyetinde menfaatleri olan kimselerdi. Bunlar Padişaha yaranmak için meşrutiyet aleyhinde konuşarak, onun teveccühünü kazanmak istiyorlardı. Bunlardan Kadı asker Mühiddin Efendi ve Şerif Efendi, Fadıl ve Ramiz Paşalar, Meclis-i İcraat üyesinden Rıza Bey Kanun-i Esasi aleyhinde olan kişilerdi. Bunlar "Kanun-i Esâsi kafir işidir, birde Meclis-i Me'büsanda pek çok Hıristiyan bulunacağından bunlar şeri' şeriye muzâggir kanunlar koyacaktır" gibi iddialarda bulunarak taraftar toplamak istiyorlardı (1).

Meşrutiyet rejiminin lehinde ve aleyhinde olan genel komuoyu'nun görüşleri bu merkezde iken, onların bu tartışmaları komisyon üyelerini de doğal olarak etkisi altına almaktaydı. Örneğin, Komisyon üyelerinden olan Ahmet Cevdet Paşa, Kanun-i

---

1. Ahmet Saib, Abdülhamit'in Evail-i Saltanatı, s.41-42-43.

Esasi aleyhtarı olanların en başında geliyordru. Ahmet Cevdet Paşa ile Mithat Paşa komisyonda sık sık tartıştıklarını görüyoruz (1) Yine sadrazam Mehmet Rüştü Paşa, Kanun-i Esasi'ye taraftar değildi, ülkenin dış durumu nedeniyle böyle bir durumu kabül etmişti. Mahmut Celelettin Efendi'nin ifadesine göre kendisine "Eğer teklifat-ı hariciye sırasında böyle bir şey gösterilmek mecburiyeti olmasaydı, Kanun-i Esasiye muhalefet etmemekliğimin ihtimâli yoktu" gibi sözler söylemiştir (2). Yine Mehmet Rüştü Paşa'nın, Sadrazamlık makamının kaldırılıp yerine Başvekil'lik kurumunun getirilmesine de karşı bir tavır oldığını görüyoruz.(3) Denilebilir ki, Kanüni Esasi tartışmalırın yapıldığı komisyon da genel havanın pek de yumuşak olmadığı anlaşılmaktadır.

d) Komisyonun Çalışmaları

8 Ekim 1876'da oluşturulan komisyon'un başkanlığını yapan Mithat Paşa, Kanûn-i Esâsi'nin bir an önce ilan edilmesi

---

1. Kuntay, a.g.e., s.82.
2. M.Celalettin, Mirât-ı Hakikat, s.221.
3. M.Celalettin, a.g.e., s.221.

için hemen çalışmalara başlamıştı. Mithat Paşa'nın amacı, Kanun-i Esâsi ilan edilmeden önce Meclis-i Mebusâ'nın toplanmasına çalışmıştır. Bu komisyonun ilk ele aldığı konudur (1).

Devereux'ün belirtiğine göre 2 Ekim'de yapılan komisyon toplantısında, oluşturulacak Parlemento'nun (Meclis-i Mebusân'ın)120 erkek üye'den oluşturulması kararlaştırılmıştır (2). Ancak Deverevx'ün burada bir hataya düştüğünü görüyoruz. Komisyon 8 Ekim 1876'da kurulduğuna göre, 2 Ekim'de toplantı yapması imkansızdır. Robert Devereux'ün sözünü ettiği toplantı 15 Ekim'de yapılmış olan toplantıdır.

Padişah'ın Hatt-ı Hümâyununda kurulmasını öngördüğü "Meclis-i Umumi'nin nasıl oluturulacağı konusu uzun uzadıya tartışılmış hazırlanan (Talimat Müsvveddesi" ve bu konuda vilayetlere yazılacak yazının suretinin takdim olunduğu, bu talimat'da ayrıntılarıyla belirtildiği üzere "Meclis-i Umumi"'nin "Meclis-i Mebusan"ve "Meclis-i Ayândan"

----

1. Devereux, a.g.e., s.49, Okandan, Recai G. Amme Hukuk Tarihimizde I. Meşrutiyet Devri ve Karekteristik Vasıfları, İstanbul, 1941, s.29.
2. Devereux, a.g.e., s.49.

oluşturulmasının uygun olacağı, Meclis-i Mebusan üyelerinin bütün halkın oyuyla seçilip atanmalarının geriktiği, ancak seçimin nasıl yapılacağına dair düzenlemelerin ve yönetmeliklerin hazırlanmasıın zaman alacağı belirtilmektedir. Bunun göz önünde tutularak, bu seneye mahsus olmak üzere vilayetlerden seçilecek mebusların vilayet idare Meclisince seçilmelerinin yerinde olacağı İstanbul'da ise, ayrı bir yöntemin uygulanması önerilmektedir. Bütün ülkede Meclis-i Mebusan için şimdilik 120 kişinin yeterli olacağı Mebusların her birine ayda 3'er bin kuruşluk maaşla, geliş ve gidişlerinde maaşlarına oranla yolluk verilmesi gerekecektir. Ayrıca nüfuslarına ve müslüman olup olmadıklarına bakılarak seçilecek 120 mebustan 70'inin müslüman 50'sinin ise müslaman olmayan tebaayı temsilen seçilmesinin uygun olacağı, ek liste de her vilâyet için seçilecekler için ise, Şüra-yı Devlet ile görüşülecek gereği için Şehir Emânetine emir verilmesi önerilmektedir (1).

Bu öneriler Bakanlar Kurulunda görüşülmüş ve derkenâr olarak; Meclis-i Umumi'nin toplanma tarihi olarak belirlenen

----

1. Baykal, I. Meşrutiyet'e Dair Belgeler, s.605-606, (Belge No:6).

Kanûn-ı Evvel ayının önümüzdeki yıllar için uygun bir tarih olarak görünürsede, bu senelik vaktin darlığı nedeniyle toplantının Mart ayına ertelenmesi önerilmişti. Bu öneri talimat ve ekleriyle birlikte "Sadaretden Mabeyn'e" 17 Ekim 1876'da sunulmuş ve 29 Ekim 1876'da aşağıdaki düzeltmelerle ile onaylanmıştı (1).

Bu seneye mahsus olmak üzere Meclis-i Mebusân üyelerinin önerilen şekilde seçilmeleri ve toplantının mart ayına ertelenmesi uygun görülmüş, bir daha ki seçimlerin ise gelecek yıldan itibaren her yörenin nüfusuna ve mevkiisinin önemine oranla, halk tarafından seçilmesi görüşü benimsenmiştir. Ancak önerilen 120 mebus sayısının, 130'a çıkarılması bunlardan 80'inin müslümanlara ayrılması, bu müslümanlardan 5'inin Mısır'dan 5'nin de Tunus'tan seçilmelerine çalışılması koşullarıyla onaylanmıştı (2).

Sözkonusu ettiğimiz bu yazışmalarda üzerinde önemle durulan bir konuda Kanun-i Esasi ile ilgili çalışmaların aralıksız sürdürülmesinin istenmesidir. Gerek Bakanları

----

1. Baykal, I. Meşrutiyete Dair Belgeler, s.608-609, (Belge No:9).
2. Baykal, a.g.m., Belge 9.

Kurulunun derkenarında gerekse Padişaha sunulan onay yazısında ve Padişahın onayında bu tekrarlanmaktadır. Dolayısıyla oluşturulan komisyonun yalnızca bir konuyu görüşüp sonuçlandırmadığını, çeşitli konuları ve özellikle Kanun-i Esasi hazırlıklarını bir arada yürütmeye çalıştığını görüyoruz

Komisyon'un kararlaştırdığı ilk konu Mebuslar Meclisi'nin kimlerden, nasıl oluşacağı ve nasıl toplanacağını belirlemek olmuştur. Hazırlanan geçici bir yönetmelikle (Talimât-ı Muvakkete) ilk seçimin İstanbul ve Taşra'da nasıl yapılacağı saptanmıştı. 15 Ekim 1876 (26 Ramazan 1293) tarihinde Padişahın onayına sunulan "Talimât-ı Muvakkate" 7 Kasım 1876'da (17 Şevval 1293) yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu arada geçen sürede Bakanlar Kurulu, Meclis'in toplanması için önerilen tarihin Mart ayına ertelenmesini önermiş, bu öneri 17 Ekim 1876'da II.Abdülhamit'in onayına sunulmuş ve 29 Ekim 1876'da ise, onay alındıktan sonra, ancak 7 Kasım 1876'da ilan edilerek, hükümleri uygulamaya konulmuştur.

Bu talimatnâme, 7 madde ile İstanbul'dan ve vilayetlerden seçilecek mebusların sayısını gösteren cetvel'den oluşmaktadır (1).

e) Kanun-ı Esasiyi Hazırlama Çalışmaları

Başkan ve üyeleri hakkında bilgi vermeye çalıştığımız Kanun-i Esasi Komisyonu, bir taraftan "Talimât-ı Muvvakkate"'yi hazırlarken diğer taraftan da Anayasa taslağı hazırlama işini yürütmekteydi. Haftanın belirli günlerinde Bâb-ı Ali'de, geceleri ise Komisyon'un önde gelen üyelerinden Server Paşa'nın konağında veya Mithat Paşa'nın evinde ya da Mahmut Celalettin Paşa'nın (2) konağında haftada 4 gün toplanarak çalışmalarını aralıksız sürdürüyordu. (3)

Birtakım çalışma grupları oluşturulmuştu. Bu grupların birinin başında Cevdet Paşa bulunmaktaydı. Görevi ise, yönetimle ilgili yasalar hazırlamaktı. İkinci alt çalışma grubu

----

1. "Talimât-ı Muvakkate"'nin kapsamı ve Mebuslar Meclisi'nin toplanması ile ilgili hazırlıklar ilgili bölümde ayrıntılarıyla işlenecektir.
2. Mahmut Celalettin Paşa, Abdülhamit'in eniştesidir. Bu nedenle kendisine Enişte Paşa adı da verilmiştir.
3. Kuntay, a.g.e., s.83; Devereux, a.g.e., s.45.

ise, Server Paşa'nın başkanlığında oluşturulmuştu. Basın yasasını hazırlamakla görevliydi. En önemli alt komisyon ise, Ziya Bey'in başkanlığında, Namık Kemal, Chamich Ohannes, Ramiz Efendi, Sava Paşa, Hayrullah Efendi ve Abidin Bey'den oluşuyordu. Anayasa seçim Kanunu'nu yapmakla görevliydi.(1)

Bu çalışmalara bütün üyelerin düzenli katılıp katılmadıklarını saptama olanağımız olmadı. Elimiz de toplanma günleri, çalışma biçimleri hakkında yeterli bilgi ve belge ne yazık ki, bulunamamaktadır. Toplantıda tutanak tutulup tutulmadığını, tutulduysa, saklanıp saklanmadığını, saklandıysa, nerede olduğunu saptama olanağımız olmadı. Başbakanlık Arşivin'deki tasnif çalışmaları ilerledikçe bu dökümanın da ortaya çıkacağını ummaktayız.

Dönemin gazetelerine komisyon çalışmaları ve toplantıları ile ilgili kısa haberler arada sırada yansımışsada, bunlara dayanarak sağlıklı bir değerlendirme yapmak olası değildir. Bizden önce bu konuda yapılan araştırmalar içinde Robert Devereux'ün "The First Constitutional Period a study of the Mithat Constution and

----

1. Devereux, a.g.e., s.45; Kuntay, a.g.e., s.57.

Parliament" adlı eseri ile daha sonra buna dayanarak Roderich H.Davison'un "Reform in the Ottoman Empire" adlı kitabında aktardıkları bilgiler bizim kullandığımız kaynakların yanı sıra, görme imkanı bulamadığımız bazı yabancı gazetelere de dayanmaktadırlar. Ne var ki, derledikleri bilgiler ayrıntı vermekten uzak olup, komisyon çalışmalarını aydınlatmakta yetersiz kalmaktadır.

Bu koşullarda biz de komisyon'un çalışma biçimi, toplanma günleri hakkında bilinenlerin ötesine geçme olanağı bulamadık. Ancak bizden önce bütün araştırma ve incelemecilerin görmedikleri ve bu yüzden de değerlendiremedikleri çok önemli saydığımız 2 Anayasa taslağı elimizde bulunmaktadır. Bu taslaklardan hareketle komisyonda hazırlıkların ve çalışmaların hangi evlerelerden geçip, nasıl sonuçlandığını ilk kez bu çalışmalarımızla ortaya koymaya çaba göstereceğiz.

f) Komisyon'un Hazırladığı İlk Tasarı

"Kanun-i Esasi" başlıklı, bir Mukaddeme ve 11 ana bölüm halinde 113 madde'den oluşan ve Başvekâlet Arşivi, Yıldız Tasnifi Kısım No:23, Evrak no:1795, Zarf No:11, Karton No:71'de yer alan **"Kanûn-i Esâsi lâyıhasıyla, Meclis-i Vükelâ'nın vazifelerine müteallik kararnâme müsveddesinin, Namık Kemal, Sait Paşa ve diğerleri tarafından düzeltilmiş olan nüshâları"**

kaydıyla katologlara geçen bu ilk tasarı, komisyon tarafından hazırlanmıştır. Bunu daha sonra bazı maddelerinin düzeltilmesi veya değiştirilmesi amacıyla, yapılan ek'ler ve derkenârlar bize açıkca göstermektedir. Şöyle ki, 24., 47., 54., maddelerin derkenarında **"komisyon"** ifadesinin yer almış olması bu görüşümüzü doğrulamaktadır.

Bu tasarının önceki müsvedde'nin dışında ilk taslak olduğunu, elimizde bulunan aynı arşiv'den alınma Kısım No:18, Evrak No:491, Zarf No:127, Karton No: 41, **"Kanun-i Esasi"** başlıklı ve kayda **"Kanûn-i Esâsi müsveddesi'nin Saffet Paşa eliyle düzeltilmiş nüshâsı"** olarak geçen 130 maddelik diğer bir taslağın oluşudur. Düzeltilmiş, genişletilmiş ve daha sonda da kabül edilen Kanun-i Esasi'ye dönüştürülen taslak budur.

Komisyon'un hazırladığı ilk tasarının kapsamına baktığımız da bir Mukaddeme ve onbir bölümden oluştuğunu görmekteyiz (1).

----

1. Kuntay, a.g.e., s.98; İnal, Son Sadrazamlar, s.348; Cemal Kuntay, Namık Kemal Devri'nin İnsanları ve Olayları Arasında, adlı kitabının 98. sayfasında "Namık Kemal arîzaları'nın

113 maddelik bu tasarının kimi maddelerine ek'ler ve düzeltmeler yapılmıştır. Bu düzeltmelerin Namık Kemal'in kaleminden çıktığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki, mukaddemesi'nin derkenârında yer alan ifade, Namık Kemal'e ait olup Padişah'a "ariza" şeklinde ayrıca sunulmuş olduğu bilinmektedir (1). Bu ifade aynen şöyledir:

----

1. dipnot'un devamı; birinde Abdülhamit'e" sunulan arîzanın bir kısmını aktarmaktadır. Aynı şekilde Mahmut Kemal İnal (İbnü'l-Emin) Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, I. cüz, sayfa 343-344'de Namık Kemal'in Padişahın hukukunu savunduğunu, Kanun-î Esâsi'de bunu kısıtlayıcı hükümler bulunduğunu belirttiğini ifade ettikten sonra, "teşkil olunan komisyonca, Kanun-î Esâsi'ye yazılan mukaddime'ye dair, Kemal Bey kendi yazısıyla Yıldız Evrakı arasında gördüğü mütâalanamesinde" diyerek sözünü kısmen aktarmaktadır.

1. Başvekalet Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım NO: 23, Zarf No:11, Karton No: 71, Bakınız Ek 1.

"Mukaddime'nin en büyük mahzûru, Nizâm-ı Esâsi'yi, Bâb-ı Ali tarafından verilme bir şey suretinde göstermesidir. Bâb-ı Ali'nin nice bin yalanları üzerine neşredeceği ıslâhata Avrupa'da inanmaz, halk da kanmaz. Avrupa mülkün ıslâhını sahibinden beklediği gibi halk da Padişâhın ihsânını kendi lisânından ister. Mukaddime'nin yazılışında olan eser-i cehâlet dahi sûret-i mahsûsâda şayân-ı dikkattir. Terakkiyât hususunda müsavât-ı kâmile, Çıplak Mustafa'nın (1), aklen Sait Paşa'ya (2), servetçe Zarifi'ye (3), rütbece sadrazam'a müsâvi olması demek olacağından, bu kadar bedahete karşı bir sözle Nizâm-ı Esâsi'yi ortaoyunu tekrlemeleri sûretinde göstermek ve, Avrupa'nın bütün bütün emniyetini zail etmek tâbiidir" (4).

Böylece sırası geldikçe sözünü edeceğimiz diğer düzeltmelerin ve değişikliklerin de aynı kalemden çıkmış

----

1. Akli dengesi yerinde olmayan bir kişi.
2. Abdülhamit'in Sarayın'da Başkatip.
3. Çok zengin bir Rum Bankeri.
4. Kuntay, a.g.e., s.98; İnal, Son Sadrazamlar, cilt I, sayfa 344; Başvekalet Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No: 23, Evrak No: 1795, Zarf No: 11, Karton No: 71.

olduklarıda göz önünde tutularak, Namık Kemal'e ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Namık Kemal'in komisyon'a giriş tarihi, daha önce de belirttiğimiz gibi 2 Kasım 1876'dır. Yaklaşık olarak Komisyon'un oluşturulmasından bir ay sonra çalışmalara katıldığını, dolayısıyla bu taslağın hazırlanması safhasında çalışmalarda bulunduğunu söyleyebiliriz. Komisyon'un yazı heyetinde yer alan Namık Kemal'in maddeler hakkındaki görüşlerini, hem metin üzerine yazması, hem de ayrıca Padişah'a sunması ilginçtir.

Bizim daha önce sözünü edeceğimiz, komisyon tarafından hazırlanan iki tasarıdan başka ve bunlardan önce hazırlanmış bir tasarı daha olduğu anlaşılıyor. Komisyon tarafından hazırlanmış bir tasarı, Mithat Paşa tarafından özel olarak Abdülhamit'e takdim ediliyor. Abdülhamit'de kendisine sunulan bu tasarıya istinâden, 18 Kasım 1876'da (18 Teşrini sâni 1876) Mithat Paşa'ya bir tezkere yolluyor (1). Abdülhamit ".....Bunun ahkâm-ı şâmilesinde usul-ü istidâd-ı memlekete muvâfık olmayan şeyler görülmüştür....." diyerek bazı maddelerinin tadile

----

1. Tezkere'nin tam metni için bakınız, Kuntay, a.g.e., s.96.

ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Mithat Paşa'da, iki gün sonra Mabeyn Başkâtipliğine yazdığı tezkere'de kendiside tasarı'nın tadile ihtiyaç olan noktaları olduğunu itiraf ederek, tasarıyı Bakanlar Kurulu'na görüşülmesi için verdiğini belirtmiş Konferas'tan önce, Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesi gerektiğini açıklamıştır.

Bu Kanun-i Esasi lâhıyası, Bakanlar Kurulu'nda görüşüldükten sonra, Padişahın hak ve yetkileri sınırlama kabül etmediğinden tasarı'nın tesbit edilmesi, hilâfet ve saltanatın hakkını ihlâl edeceğini düşünen Bakanlar Kurulu, hükümdarın hak ve yetkileri hakkında, tasarı'nın başında yazılmış olan maddeleri kaldırmış, yerine Tanzimat Fermanında olduğu gibi bir "mukaddime" koymuştur. İşte bu daha önceki tasarı, bizim elimizde olan ve ilk Tasarı, olarak nitelendirdiğimiz tasarıdır. Bu tasarı'nın bir "mukaddimesi" bulunmaktadır. Namık Kemal'de bu tasarı'nın, Bakanlar Kurulu elinde "güdük bir Sadaret emri şekline girdiğine vakıf olunca" işin büsbütün kötü olduğunu görür ve Bakanar Kurulu'nun, tasarı üzerinde yaptığı değişikliklerin zararını bildirmek için, Abdühlamit'e bir arıza

sunar (1). Bu konudaki görüşlerini ilk Tasarının Mukaddime'sinin derkenârında da yukarıda belirtiğimiz gibi açıklamıştır.

O halde, diyebiliriz ki, bizim elimizde olan bu iki tasarı'dan daha önce, bir tasarı müsveddesi daha vardır. Ancak bu malesef elimizde bulunmamaktadır. İşte 1876 Kanun-i Esasi'si şu andaki belirlemelerimize göre, üç evreden geçtikten sonra, son halini almıştır.

İlk tasarı; **"Mukaddeme"**,**"Teba-ı Devlet-i Osmâniye'nin Hukuk-ı Umûmiyesi"** (1-20.Maddeler), **"Vükelâ-yı Devlet"** (21-32.maddeler), **"Me'mûrin"** (33-35.maddeler), **"Meclis-i Umûmi-i Osmâni"** (36-53.Maddeler) **"Heyet-i Mebûsân"** (59-74.Maddeler), **"Mehâkim"** (75-85.Maddeler), **"Divan-ı Ali"** (86-89.Maddeler), **"Umûr-ı Maliye"** (90-101.Maddeler), **"Vilâyet"** (102-106.Maddeler), **"Mevâd-ı Settâ"** (107-113.Maddeler) olmak üzere giriş ve onbir bölümden oluşmaktadır. Bu kısımlara ayrıma biçimi Mukaddeme hariç, diğer tasarı ile Kanun-i Esasi'ye dönüşen metinde de korunmuştur.

---

1. Kuntay, a.g.e., s.97; Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, cüz I, İstanbul, 1969, s.343.

Ayrıca tasarıya Namık Kemal tarafından yapılan ek'ler ve düzeltmeler de aynı metin üzerinde derkenar şeklinede yer almış bulunmaktadır. Tasarı, bölüm bölüm ele alınıp açıklanırken, maddeler üzerindeki düzeltmeler ve ek'ler de aktarılacaktır.

Tasarı'nın mukaddimesi şu konuları kapsamaktadır. Osmanlı Devleti'nin ülke yönetimini sağlam kurallara bağlıyarak uyruğunun iyi yaşamasını sağlayıp, ilerlemesini ve hukukça eşitliğini teminini amaç edinmişti. Bu amacını 12 Eylül 1876'da yayınladığı Hattı-ı Hümâyununda belirtmiş, yasa ve yönetmeliklerin hazine gelir ve giderleri konularıyla görevlendirilecek bir "Meclis Teşkilini" öngörmüştü. Bu çerçeve de, görüşülerek karara bağlanan "kanun" olduğu belirtilmekteydi. Namık Kemal, mukaddeme de yer alan bu görüşe bütünüyle katılmadığını şöyle ifade ediyordu. "Mukaddime'nin en büyük mahzuru Nizâm-ı Esâsi'yi hükümet (Bâb-ı Ali) tarafından verilmiş bir şekilde göstermesidir. "Bu duruma ne Avrupa ne de Osmanlı halkı inanmaz. Avrupa ıslahatın halktan gelmesini beklediği gibi, halk da Padişâhın ihsânını kendi dilinden ister." Bu nedenle Mukaddime'nin yazılışı hatalıdır. İlerleme konusundaki eşitlik ise gerçekçi değildir. Namık Kemal bunun imkansızlığını mizâhi olarak şöyle anlatılır. "Çıplak Mustafa'nın, aklen Sait Paşa'ya, Servetçe Zarifiye, rütbece

Sadrazam'a eşit olması" demek olacağından bu kadar açık bir durum Avrupa'nın bize olan güvenini sarsacaktır.

Namık Kemal'in bu görüşleri gözönünde bulundurulacak, ikinci tasarıya "mukaddeme" yazılmayacaktır.

Osmanlı uyruğu'nun Genel Hukuku başlıklı ve 1-20.Maddelerden oluşan ilk kısımda Gülhane Hatt-ı Hümâyunu ile Osmanlı halkına tanınan can ve mal güvenliği ırz ve namus dokunulmazlığına değinilerek bu hususların Padişahın himâyesinde olduğu tekrarlanmaktadır (Madde 1). Namık Kemal, bu maddeye derkenar olarak, yazdıklarında yalnızca Gülhane Hattın'dan bahsedip Tanzimat'tan sonra yayınlanan bütün fermânların tümünü yok saymanın doğru olmadığını belirtmektedir. bu itiraz da göz önünde bulundurulmuş ve II.Tasarı da yer ver verilmemiştir.

Osmânlı Devleti'nin tabiyetinde yaşayan halk hangi din ve mezhebden olursa olsun bunlar **"Osmanlı"** kabül edilir. Ve Osmanlı sıfatı kanûnun belirlediği duruma göre verilir (Madde 2).

Osmanlı halkının tümü şahsi hürriyetlerine sahip ve başkasının hürriyet haklarına tecâvüz etmemekle ödevlidir (Madde 3).

Şahsi hürriyet her türlü taaruzdan korunmuştur. Hiç

kimse kanûnûn belirttiği sebep ve suretden başka bir bahane ile cezalandırılamaz (Madde 4).

Osmanlı Devleti'nin dini, İslâm dinidir. Bununla birlikte halkın güvenliğini ve genel ahlakını ihlâl etmemek şartıyla Osmanlı memleketlerinde tanınan bütün dinler serbest ve devletin himâyesi altındadır (Madde 5).

Namık Kemâl'in bu madde'ye "himaye" kelimesinin denilmesini hatalı bulmaktadır. Gayr-i müslim halkın dininin devletçe korunmasının, şer'an caiz olmadığı gibi akla'da sığmaz diyerek bu ibarenin yerine "bi'l-cümle erbâb icrâ-yı âyininde serbesttir" denmesinin yeterli olacağını belirtiyor.

Basın, kânûn dairesinde serbesttir (Madde 6)

Osmanlı Tebâsı, kanûnların izin verdiği ölçüde her türlü ticaret, sanat ve ziraat şirketleri kurabilir (Madde 7).

Osmanlı tebasından bir ya da bir'den fazla kişihnin gerek kendilerine ve gerekse genel olarak kanûnlara aykırı gördükleri bir durumu ilgili yerlere bildirecekleri gibi Meclis-i Umumiye dahi imzâlı dilekçe vererek şikâyet etmeye hakları vardır (Madde 8).

Namık Kemal bu maddede de böyle bir durumda Meclise şikâyet dilekçesi vermek yanlıştır. Bu Meclisin görevlerini bilmemekten kaynaklanmaktadır demektedir.

Öğretim serbesttir. Belirlenmiş olan kânûnlara bağlı kalmak şartıyla, Devlet-i Aliye'den herkes genel ve özel öğretim yapabilir (Madde 9).

Bütün okullar devletin kontrolü altındadır. Osmanlı uyruğunun eğitimi birlik ve düzen için gerekli girişimleri kapsıyacak ve çeşitli grupların inançlarına uygun eğitim yapmalarına karışılmayacaktır (Madde 10).

Osmanlıların tümü din ve mezhepleri ile ilgili konular dışında hak ve vazife yönünden, kânûn önünde eşittir (Madde 11).

Osmanlı devletinde bulunan halkların hepsi kendilerine mahsus olan dillerini öğrenme de serbesttir ancak Devlet hizmetinde çalışmak için devletin resmi dili olan Türkçe'yi bilmek zorundadır (Madde 12).

Osmanlı uyruğu olanlar, Devlet memûriyetlerinde ehliyet ve kabiliyetlerine göre uygun olan bir memûriyete kabül edilir (Madde 13).

Vergi, özel nizâmlara uygun olarak bütün tebaa arasında herkesin ödeyebileceği orana göre belirlenir (Madde 14).

Özel mülk'ler devletin güvencesi altındadır. Kamu yararı için gerekliliği olmadıkça kanûn'a göre değeri peşin ödenmeden, birinin tasarrufunda olan mülk alınamaz (Madde 15).

Osmanlı ülkesinde herkesin meskeni taarûzdan ma'asundur. Kanûnen tesbit edilmiş haller dışında herhangi bir sebeple hükümet tarafından zorla hiç kimsenin meskenine girilemez (Madde 16).

Hiç kimse kanûna göre mensûp olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye zorlanamaz (Madde 17).

Müsâdere, angarya ve cerime yasaktır. Ancak kânûnen belirlenmiş bir durum bunun dışındadır (Madde 18).

Kânûn gereğince olmadıkça hiç kimseden vergi adı altında ve başka bir adla bir akçe alınamaz (Madde 19).

İşkence ve her türlü eziyet kesin olarak yasaktır (Madde 20).

Devlet Vükelası (Bakanlar Kurulu) başlıklı ve 21-32.Maddelerden ikinci kısımda, Sadrazam Bakanlıkların başkanıdır. Padişah, güvendiği kimseleri Sadrazamlık ve Şeyhülislamlık makamına getireceği gibi, diğer Bakanlıkların görevlendirilmeside onun iradesiyle olur denmektedir (Madde 21).

Namık Kemal, bu madde'ye şu itirazı yapmaktadır. Devletin idaresi için, sadrazamlığa gerek görmez. Bakanların bütünün Meclis'e karşı sorumlu olacağından ayrıca Padişah'a karşı sorumlu olmaları "Mesûliyet kuralları"nın bütünüyle

işlemesini engeller, demektedir.

Bakanlar kurulu, Sadrazamın başkanlığında toplanır, iç ve dış işlerin merciidir. Görüşmelerin sonucunda, eğer Padişah'tan izin alınması gereken kararlar var ise, Padişah'ın onayıyla uygulamaya konulur (Madde 22).

Namık Kemal, bu madde'ye de, muntazam bir devlet de Meclis-i Vükelâ'nın Padişah'tan izin almaya gerek duymuyacak hiç bir kararının olmayacağını belirtmektedir.

Bakanlar'dan her biri dairesine aid önemli işlerin kendi görevleri dahilinde olanları yapar ancak kendi görevleri arasında olmıyanları Bakanlar Kurulu Başkanına sunar. Başkan da kendi yetkisinde olanaları yapar veya Padişah'a sunması gereken konular var ise, Padişah'a arz ederek iznini alır ve görüşmeye ihtiyaç olan konuları Bakanlar Kurulu'nun görüşmesine bırakarak, bu konuda çıkacak irade-i Seniye gereğinin yapılmasını bildirir. Bakanlar Kurulunun çalışma biçimi özel bir yönetmelikle belirlenecektir (Madde 23).

Namık Kemal düzeltmesinde, düzenli devletlerde Bakanları'nın tümü izin istemeye gerekli gördükleri şeyleri, Bakanlar Kurulu Başkanına değil, doğrudan Padişah'a arz ederler. Vükela Başkanına arz edilmesi, açıkça **Padişahın**

hukukuna taaruz anlamına gelmektedir, demektir.

Bakanlar Kuruluna dahil birisi hakkında Me'buslar Meclisinin görevlerini ilgilendiren bir konuda mesul olduklarına dair şikayet olursa öncelikle Heyet-i Mebusan'ın iç yönetmeliği gereğince, kanunun Mecliste görüşülüp görüşülmeyeceğini belirlemek için şikayet meclis Başkanına iletilecek, Başkan şikayeti en geç 3 gün içinde ilgili komisyona ileterek incelettirecek, görüşülmeye değer olup olmadığı konusundaki tutanak, Meclis de okunacak, şikâyet edilen kişi, doğrudan ya da vekili vasıtasıyla açıklamada bulunacak, üç'te iki çoğunlukla kabül olunursa, yargılanma isteği tutanakla hükümet Başkanı tarafından Padişah'a sunulacak, irade üzerine Divân-ı Ali'ye havale olunacaktı (Madde 25).

Namık Kemal "şikâyet reisü'l vükelâ'dan olduğu halde mazbata yine kendisine mi gönderilsin" demekte ayrıca seçimle gelen bir Bakanlar kurulundan şikayet neden doğrudan doğruya diğer büyük devletlerde olduğu gibi "sahib-i mülke" (Padişaha) bildirilmeyip yine bakanlardan birine göndermek mecburiyeti olsun. "Buralara dikkat olununca pek kolay anlaşılır ki nizâm-ı esâsi Padişah veya millet için değil" bakanların kendi hukuklarını belirlemek için konmuştur" demektedir.

Suçlanan Bakanların yargılanma biçimleri özel yasa ile belirlenecektir (Madde 26).

Görevleri dışında her çeşit kişisel suçlarından dolayı Bakanların diğer Osmanlı halkından farkları yoktur. Bu tür suçların yargılanmaları aid olduğu umumi mahkemelerde yapılır (Madde 27).

Divân-ı Ali savcısı tarafından suçlu olduğuna karar verilen bakan, suçsuzluğu ıspat olununcaya kadar bakanlık görevinden alınır (Madde 28).

Bakanlar ile Meclis-i Mebusan arasında anlaşılmazlık konusu olan maddelerden birinde Bakanlar ısrar edipte, mebuslar meclisinde oy çokluğu ile ve gerekçesi belirtilerek yeniden red edilmediği halde Bakanların değiştirilmesi ya da yasal süresi içinde yeniden seçilmek üzere "Heyet-i Mebusan'ın feshi" padişahın yetkisindedir (Madde 29).

Genel Meclis toplantı da olmadığı sıralarda devleti bir sorundan veya genel güvenliği bozan bir durumdan kurtarmak için zorunlu bir durum ortaya çıktığın da gerekli yasal düzenlemelerin yapılması için meclisin toplanmasına zaman elvermediği durumlarda Kanûn-i Esasi hükümlerine aykırı olmamak üzere, Bakanlar kurulunca verilecek kararlar, Meclis toplanıncaya kadar Padişahın onayiyle "Kanun hüküm ve

kuvvetinde" olacaktı. (Madde 30)

Namık Kemal'in bu maddeye'ye yaptığı ek aynen şu şekilde'dir. "Heyet-i Vükelâ tarafından bu bâb'da verilecek kararların mesuliyeti kendisine ait olması şarttır. Komisyon tarafından verilen müsvedde de dahi bu şart münderic idi. Galiba mesuliyeti Padişah'a bırakmak için bu şart tashih edilmiş"

Bakanlardan her biri istedikleri zaman meclislerin her ikisinde bulunmak yahüd maiyetindekilerden birini vekaleten görevlendirmek hakkında sahip olup, söz sırası almada önceliğe sahiptir (Madde 31).

Meclis-i Me'busan oy çokluğuyla bir konuda bakanlardan birinin bilgisine gerek görürse bakan, ya kendisi, ya da maiyetindekilerden birini görevlendirerek, sorulara cevap verecektir. Gerek görürse mesûliyeti kendisine ait olmak üzere cevabı erteleme hakkına sahiptir. (Madde 32)

"Memûrin" başlıklı ve 33-35. maddelerden oluşan kısımda, memurların tâbi olacakları şartlar belirlenmektedir.

33. Madde: Bütün memurlar belirlenecek kurallara göre, hak ettikleri ve yapabilecekleri görevlere getirilecektir. Bu şekilde görevlendirilenler yasal olarak, görevden alınmalarını gerektiren bir suçları olmadıkça ya da kendileri istifa

etmedikçe veyahud devletçe zorunlu görülmedikçe, görev yerleri değiştirilemez ve görevden alınamazlar. Başarılı ve dürüst olanlar zorunlu bir nedenden ötürü görevden alınırlarsa, özel yönetmeliğin de belirleneceği gibi bir üst dereceye yada emeklilik maaşına nâil olacaklardır, şeklindedir.

34. Madde: Her memurun görevi özel yönetmelik ile belirleneceğinden, her memur görevlerinden mesul olacaktır, şeklindedir.

35. Madde ise, memurların, amirlerine hürmet ve riayet etmeleri gerekli ise de, itaatin kanunlar çerçevesi içinde olması gereklidir. Kanunsuz işlerde amire itaat mesuliyeti ortadan kaldırmaz, hükmünü taşımaktadır.

Osmanlı Genel Meclisi **"Meclis-i Umûm-i Osmani"** başlıklı 36-53. maddelerden oluşan bölümde ise Genel Meclisin özelliklerinden söz edilmektedir.

Genel Meclisin, Âyân ve Mebûsan adlarını taşıyan iki ayrı meclisten oluşmaktadır (Madde 36).

Genel meclisin bu iki heyeti her sene Kasım başında toplanır. Mart başında da kapanır. Açılış ve kapanış Padişah iradesi ile olur. Bu meclislerden biri toplantı halinde olduğu zamanda, diğer meclis toplanamaz (Madde 37).

Padişah, gerek gördüğü takdirde Genel Meclisi zamanından

önce açabilir.Toplantı süresini uzatabilir veya kısaltabilir (Madde 38).

Namık Kemal süreyi kısaltmanın anlamsız olduğunu Meclis-i dağıtmanın padişahın yetkisi dahilinde iken "Tenkıs" tâbirini metne koymanın cehâlet eseri olduğunu ileri sürmektedir.

Padişah her yıl Genel Meclis'in açılış toplantısında (Meclis-i Mebusan ile Âyânın birlikte yapacağı ilk toplantıda) ya kendisi ya da vekâleten sadrazamı vasıtasıyla açış konuşması yaparak, iç ve dış durum hakkında bilgi verir ve o yılki çalışma programını açıklar (Madde 39).

Meclislere seçilen veya atanan üyeler, açılış gününde Sadrazamın huzurunda Padişaha, görevine bağlı kalacağına, Kanun-i Esasi hükümlerine ve kendisine verilen görevlere uyacaklarına dair yemin ederler. O günkü toplantıda bulunmıyanlar, kendi gruplarının yapacakları ilk toplantıda bu yemini yaparlar (Madde 40).

Genel Meclis üyeleri, görüş ve düşüncelerini hiç bir kayda bağlı olmadan açıklarlar. Verdikleri oy'dan ve Meclis görüşmelerindeki konuşmalardan dolayı sorumlu tutulamazlar. Ancak Meclis iç tüzüğüne aykırı hareketlerde bulununlar ise, tüzük gereğince haklarında işlem yapılır (Madde 41)

Genel Meclis üyelerinden birinin hiyanet veya Kanun-i Esasi'yi değiştirmeye yada kaldırmaya teşebbüs yada "irtikâp töhmetlerinden biriyle" suçlandığında mensup olduğu heyet üyelerinin 3'te 2 oy çokluğuyla hakkında karar verilir yada kanûn gereği hapis ve sürgünü gerektiren bir ceza ile cezalandırılırsa üyeliği düşer. Bu tür suçların cezası ilgili mahkemece verilir (Madde 42)

Namık Kemal, Bakanların suçlarının hiç söz konusu edilmeyip yalnız Mebusların işleyebilecekleri suçları söz konusu etmenin "vükelâyı takdis ve milleti tahkir demektir" görüşündedir.

Genel Meclis üyesinden her biri oyunu kendisi verir. Üyeler, bir maddeyi red veya kabülü dışında oy verme hakkına sahiptirler. (Çekimser kalabilirler) (Madde 43)

Hem ayân, hem de Mebûsan Meclisine birden üye olunamaz (Madde 44).

Her iki meclisde mevcud üyenin yarıdan bir fazlası hazır bulunmadıkça görüşmelere geçilemez. Üçte iki oy çokluğu gerektirmeyen konularda, hazır bulunanların oy çokluğu yeterli görülür, oy eşitliğinde başkanın oy'u iki sayılır (Madde 45).

Bir kimse Meclislerden birine dilekçeyle başvurmadan önce, bağlı olduğu kurum yetkilisine başvurmamışsa dilekçesi

kabül edilemez (Madde 46).

Yeni bir yasa'nın çıkarılması yada yasalardan birinin değiştirilmesi önerisi Bakanlar kuruluna ait olduğu gibi, Heyet-i Âyân ve Heyet-i Mebûsan'da kendi görevleri dahilindeki konular yasa düzenlemeye veya mevcud yasalardan birinin değiştirilmesini önermeye yetkilidir. Önce Sadrazamlık vasıtasıyla Padişahın onayı alınır, ait olduğu daireden alınacak izahat ve tafsilat üzerine yasa metninin hazırlanmasi işi, Şûra-yı Devlet'e havale olunur (Madde 47)

Namık Kemal, Bakanların önerecekleri Kanun tasarıları için, Padişahın önceden onayının istenmeyip, Mebuslar ve Âyân üyelerinin tekliflerinde Padişahın öncelikle onayının aranmasının Âyân ve Mebûsanı tahkir anlamına geldiğini, bir yasanın geçerli olabilmesi için, Padişah onayının gerekli olduğu, açık iken böyle bir ifadeye gerek olmadığını belirtmektedir.

Şurâ-yı Devletin görüşerek düzenlediği yasa tasarıları önce Mebusalar Meclisi'nde sonra Âyân Meclisi'nde incelenip onaylandıktan sonra uygulanması için padişahın onayı alınırsa geçerli olur. Meclislerin birinde red olunan kanun tasarısı o yılki toplantı dönemi süresince bir daha görüşülemez (Madde

48).

Kanun tasarısı her iki Meclis'te de madde madde okunup oy çokluğu ile kabül edilecek daha sonra bütünü ayrıca oy'a sunulup, oy çokluğu ile kabül olunmadıkça onaylanmış sayılmaz (Madde 49).

Meclislerde görüşmeler Türkçe yapılır. Görüşülecek tasarıların basılı suretleri, görüşme gününden önce üyelere dağıtılır (Madde 51)

Meclislerde yapılacak oylamalar, ya isim okunarak ya özel bir işaretle, veya gizli oyla olur, gizli oy'la yapılabilmesi için, oy çokluğu ile buna karar almak gerekir (Madde 52)

Her Meclisin iç güvenliğini kendi başkanı sağlar (Madde 53)

Tasarının **"Heyet-i Âyân"** başlığını taşıyan ve 54-58. Maddelerden oluşan kısmı Meclis-i Âyân'ın seçilme, görev ve yetkilerine ayrılmış bulunmaktadır.

54. Maddesi, Âyân Meclisi'nin Başkan ve üyeleri'nin sayısı, Mebuslar Meclisi'nin üye sayısının üç'te ikisini geçmemek şartıyla doğrudan doğruya Padişah tarafından seçilirler, hükmünü kapsamaktadır. Namık Kemal, Mebuslar

Meclisi üye sayısının 3'te 2'si kadar Âyân belirleme nin fazla olduğu görüşündedir. Maaş yetiştirilemeyeceğini ifade etmektedir.

55. Madde; Âyân Meclisine seçilebilmek için, umumun itimadını kazanmış olmak, devlet hizmetinde başarı kazanmış, tanınmış ve 40 yaşından aşağı olmamak gerekir. Fakat Padişah'a akraba olanlar "Sıhriyeti" için 40 yaş şartı aranmaz.

56. Madde; Âyân Meclisi üyeliği ömür boyudur. Âyân seçilenler Bakanlık, Valilik, Ordu Müşirliği, Kadı askerlik, elçilik, patriklik, haham başılık, gibi görevler yapmışlar ise, bu görevlerinden ayrılmış sayılır.

Namık Kemal, memurlukların sayılmasını uygun görmez. Yeterli şartlara sahip kişiler demenin uygun olacağını belirtir.

57. Madde; Âyân Meclisi üyesinin maaşı aylık 10.000 kuruştur. Hazine'den başka bir adla maaş alıyorlar ise 10.000 kuruş'tan az ise tamamlanır, fazla ise aynen kalır.

58. Madde; Âyân Meclisi, Mebuslar Meclisinden gönderilen yasa ve bütçe tasarılarını inceler, bunlarda dinin kurallarına, Padişahın hukukuna, hürriyet'e ve Kanûn-i Esâsi hükümleriyle devletin toprak bütünlüğüne, ülkenin iç güvenliğine vatanın savunması ve korunmasına, genel ahlaka dokunur bir şey görürse,

görüşlerini ekleyecek, ya kesinlikle red eder, veyahud düzeltilmek üzere Mebuslar Heyetine geri gönderir. Benimsediği tasarıları onaylıyarak sadaret makamına sunar.

Namık Kemal, Âyân Meclisi'nin benimsediği yasaları ya da konuları sadrazam'a arz etmesini "Reis'ü'l-vükelâ yaradan değildir." diyerek karşı çıkar.

"Heyet-i Mebûsan" başlıklı 59-74. maddelerden oluşan bölümde ise Mebusan Meclisi'nin seçilme, görev ve yetkileri belirtilmektedir.

59. Madde: Mebusan Meclisi'nin üyesi Osmanlı tebaasından, 80.000 erkek için bir mebus seçilir, şeklindedir.

Namık Kemal, erkek 80.00 kişi için bir mebus seçtirmenin Yunan Meclisinden bile, daha küçük olacak sayıda kimselerin mebus olacağını bunun doğru bir şey olmadığını, hiç bir devlette erkek ve kadın 50.000 kişiden fazla "Heyet-i intihâbiye" olmadığını belirterek itirazda bulunmaktadır.

60. Madde: Oy verme gizlidir. Uygulamanın nasıl olacağı yasa ile belirlenir.

61. Madde: Devlet memuru iken mebus seçilen bir kişinin, ya memurluğu yada mebusluğu tercih etmesi gerekir, ancak Bakanlardan biri aynı zamanda mebus olabilir.

62. Madde: Mebus seçilmiyecekler şunlardı.

1- Osmanlı uyruğu olmayanlar

2- Özel tüzüğü gereğince yabancı hizmetine geçici olarak girenler

3- Türkçe bilmeyenler

4- 30 yaşını ikmal etmeyenler

5- Seçim sırasında hizmetkarlık yapanlar

6- İflas edip'te itibarı iade edilmemiş olanlar.

7- Mal ve mülkü icrâ'ya alınmış olanlar.

8- Medeni haklardan yoksun bırakılanlar

9- Yabancı uyruğunda olduğunu iddia edenler

Ayrıca 4 yıl sonra yapılacak seçimde "Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak" şartıda aranacaktır.

63. Madde: Mebus seçimi 4 yılda bir yapılır. Görev süresi 4 yıldır. Tekrar seçilmek mümkündür.

64. Madde: Mebus seçimleri Meclisin toplanma tarihi olan Kasım (Teşrin-i Sâni 'den) ayından 4 ay önce başlanır.

65. Madde: Mebuslar seçim bölgelerinin değil, bütün Osmanlı halkının temsilcisidir.

66. Madde: Seçmenler kendi vilayetlerindeki halktan olan adaylara oy vermek zorundadırlar.

Namık Kemal, 65. Madde ile 66. Madde arasında çelişki olduğunu belirterek, madem ki, her mebus bütün Osmanlıların

temsilcisi olacak sa, seçmenler neden yalnızca kendi vilayetleri halkından olan adaylara oy vermek zorunda olsun, diyerek sözlerini "her memleketin âzâsını birbirisinden intihâb ederse Meclis-i Mebûsan bir takım insafsızlarla dolar, isyan halinde bulunan yerlerden ise, daima rüesâ-yı fesâd âzâlığa gelir" diye bitirir.

67. Madde: Padişahın iradesiyle "Heyet-i Mebusan" fesh edilip dağıtıldığı takdirde en geç 6 ay içinde bütün mebusların yeniden seçilmesi gerekir.

68. Madde: Mebuslardan biri ölür, yada zorunlu bir durumla karşılaşırsa, ya da uzun süre Meclis'e devam edemezse, istifa ederse mahkûm olursa, bir memuriyete geçip üyelikten düşerse, gelecek toplantıya yetişmek üzere usulü dairesinde yerine diğeri atanır.

69. Madde: Boş olan mebusluk görevine seçilenlerin görev süresi gelecek Genel Seçimler zamanına kadardır.

70. Madde: Mebusların her birine hazineden her yıl toplantı için 20.000 kuruş ve 5.000 kuruş aylık ile yolluk verilecektir.

Namık Kemal maaşın az olduğunu; Mebuslardan tüccar ve esnaf olanların tatil döneminde başka bir işle uğraşabilecekleri düşünülebilir, ancak memurların bütün

imkanlardan yoksun olduğunu, bu yüzden mebusluğa geçmek istemiyeceklerini "halbuki, ahval-i devleti bilenler bütün memur takımıdır." görüşündedir. Ayrıca maaşın yılda 20.000 kuruş edebilir demekte ve 800 kuruş bile etmeyeceğini belirtmektedir. (Bu hesaplama da bir yanlışlık olduğu kanısındayız. Zirâ ayda 5.000 kuruş'tan yılda 60.000 kuruş alacakları buna yıllık 20.000 kuruş da eklendiğinde ellerine geçecek toplam paranın, yolluk ve yevmiyelerle 80.000 kuruş'u çok aşacağı görülmektedir.)

71. Madde: Mebuslar başkanlık için üç aday gösterirler, yine ikinci ve üçüncü başkanlıklara da üç aday gösterilir. Toplam 9 kişi seçilerek Padişah'a arz edilir. Padişah bunlar arasından birini Başkanlığa, iki kişiyi de Başkan vekilliğine atar.

Namık Kemal, bu şekilde başkan belirlendikten sonra, Padişahın onayını istemek onu meşgul etmekten başka bir anlam taşımaz demektedir.

72. Madde: Heyet-i Mebusanda görüşmeler açıktır. Ancak önemli bir maddenin görüşmesinin gizli tutulması için, bakanlardan birinin veya Heyet-i Mebusan Başkanının ya da üyelerden beş kişi tarafından teklif edilirse, mebuslar dışındakiler toplantıdan çıkarılır, teklifin red veya kabülü

için oy çokluğu aranır.

73. Madde: Meclis toplantıdayken üyelerden hiçbiri meclisce yeterli suç delili bulunmadıkça ve oy çokluğuyla karar verilmedikçe, ya da bir suç veya cinayeti işlerken ya da hemen sonunda tutulmadıkça, tevkif ve mahkeme olunamaz.

74. Madde: Mebuslar Meclisi, kendisine havale olunacak kanûn tasırılarını görüşür, bunlardan Maliye ve Kanûn-i Esasi ile ilgili olan maddeleri red veya kabül eder veya değiştirir. Bütçe kanunu Mebuslar Meclisinde ayrıntılarıyla incelendikten sonra miktarına Bakanlarla birlikte karar verilir. Bu giderlere karşı gösterilen gelirlerin niceliği ve niteliği dağıtımı yine bakanlar ile birlikte belirlenir.

Namık Kemal, dünyada Kanun-i Esasi'yi veya Maliye'yi ilgilendirmeyecek hiç bir kanun olamaz diyerek maddenin bu şekilde düzenlemesinin cahillik eseri olduğunu belirtir.

"Mehâkim" başlığı altında 75-85. maddelerden oluşan bölümde ise Mahkemelerin kuruluş ve işleyişlerine, hâkimlerin görevlendirilmelerine ait düzenlemeler yapılmaktadır.

75. Madde: Özel Yasa gereğince hakim seçilenler azledilemezler. Ancak istifaları kabül olunur. Yükseltilmeleri, görev ve meslek değiştirmeleri, emekliye ayrılmaları, mahkum olmaları üzerine görevden alınmaları özel kanun hükmüne

bağlıdır.

76. Madde: Mahkemeler açıktır. İlâmları yayınlanabilir. Kanunda belirlenen bir nedenden dolayı yargılama gizli olabilir.

77. Madde: Herkes mahkemede savunmasında gerek gördüğü yasal delilleri kullanabilir.

78. Madde: Bir mahkeme görevleri dahilindeki bir davayı, ne gerekçe ile olur ise olsun görmekten sakınamaz. Görülmeye başlanan bir dava bırakılmaz veya ertelenemez. Ancak dava sahibi vazgeçerse bu mümkün olur. Cezâyı ilgilendirir davalarda, vazgeçme sözkonusu olsada hükümet taraf olarak yargılamayı sürdürür.

79. Madde: Her dava ait olduğu mahkemede görülür. Kişiler ile hükümet arasındaki davalar dahi Genel Mahkeme'de görülür.

80. Madde: Mahkemeler her türlü müdaheleden uzaktır.

81. Madde: Şeri davalar, şeri' mahkemelerde, nizâmi davalar ,nizâmi mahkemelerinde görülür.

Namık Kemal, bu bendin sakıncalı olduğunu sarıklı efendilerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek çeşitli adlarla para aldıklarını, Kanun-i Esasi 'de bu yüzden şer'i mahkeme dışında mahkeme kabül etmediklerini, meccelle

ilerde daha düzenli hale gelirse, bütün mahkemeleri şeriat mahkemelerine dönüştürmek, istediklerini ileri sürerek bu madde'ye karşı çıkmaktadır.

82. Madde: Mahkemelerin sınıflandırılmaları, görev ve yetkilerinin derecesi, hâkimlerin görevlendirilmeleri yasa ile düzenlenir.

83. Madde: Her ne ad'la olursa olsun, özel bazı konuları görüşüp, kararlaştırmak üzere belirli mahkemeler dışında, olağanüstü bir mahkeme ya da hüküm verme yetkisine sahip komisyon oluşturulması caiz değildir. Kanunda belirtilen durumlarda bilir kişi atanabilidi.

Namık Kemal, son cümleye itiraz etmekte, sarıklı efendilerin'de buna karşı çıktığını vurgulayarak "tâyin-i müvella ve tahkim" konusunun Kanûn-ı Esasi'ye konulmasına gerek görmez.

84. Madde: Hakimlik dışında, hiçbir hakim maaşlı olarak başka bir memuriyet yapamaz.

85. Madde: Cezâ ve hukuk davalarının görülmesinde savcılar bulunacak, görev ve dereceleri yasa ile belirlenecektir.

"Divân-ı Âli" başlığı adı altında 86-89. maddelerde Divân-ı Âli'nin oluşturulması, görev ve yetkileri kurallara

bağlanmaktadır.

86. Madde: Divân-ı Ali, 10'u **"Heyet-i Âyan"**, 10'u **"Şûrâ-yı Devlet"**, 10'u **"Mahkeme-i Temyiz ve istinâf"** diye ve Başkanlarından olmak üzere kura ile belirlenecek ve atanacak 30 üyeden oluşur. Gerek görüldükçe Heyet-i Âyân, toplantı salonunda, Padişahın iradesi ile toplanır, Yüce Divan'ın görevleri, vekillerle Mahkeme-i Temyiz başkan ve üyelerinin ve Padişah aleyhinde harekete ve devleti tehlikeye düşürecek girişimlerde bulunanları yargılamaktır.

87. Madde: Divân-ı Ali (Yüce Divan) iki kısımdan oluşup biri **"Daire-i İthâmiye"** ve diğeri **"Divân-ı Hüküm"** dür. Daire-i ithâmiye 9 üyeden oluşur, 3'ü Heyet-i Âyân, 4'ü Divân-ı Temyiz ve istinâf ve 3'ü de Şûrâ-yı Devlet âzâsından kura ile seçilir.

88. Madde: Bu daireye şikâyet olunan kişinin suçlu olup olmadığına 3'te 2 oy çokluğu ile karar verir ve İtham Dairesinde görevli olanlar Divân-ı Hüküm'de bulunamazlar.

89. Madde: Divân-ı Hüküm, 7'si Heyet-i Âyân, 7'si Divân-ı Temyiz ve İstinâf ve 7'si de Şûrâ-yı Temyiz ve İstinâf ve 7'si de Şûra-yı Devlet başkan ve üyelerinden olmak üzere 21 neferden kuruludur. Divân-ı Âli âzâsının, "Daire-yi İthâmiye tarafından yargılanmasına karar verilmiş davalar hakkında üye sayısının 3'te 2'si nin oyuyla kanun çerçevesinde kesin hüküm

verir ve verdiği hüküm temyiz edilemez.

"Umur-ı Maliye" (90-101. Maddeler) kısmında mâli işler ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır.

90. Madde: Bir yasa ile belirlenmedikçe vergi konulup, toplanamaz.

91. Madde: Devletin bütçesi, tahmini gelir ve giderleri belirleyen yasadır. Vergilerin konulup dağıtılmasında ve toplanmasında dayanılacak kanun budur.

92. Madde: Bütçe Kanunu, Genel Meclis'te madde madde incelenerek benimsenir. Önemli gelir ve giderlerin kapsamını belirlemek üzere, kuralına uygun cedveller eklenir, bunlar da kısım kısım görüşülerek kabül edilir.

93. Madde: Bütçe Kanununun, ait olduğu senenin başında uygulamaya konulabilmesi için tasarısı, Meclisler açılır, açılmaz sunulur.

94. Madde: Özel bir yasa ile belirlenmedikçe Bütçe dışı harcamalar yapılamaz.

95. Madde: Genel Meclis'in toplantı halinde olmadığı zamanlarda, olağan üstü bir durumdan dolayı bütçe dışında harcama gerekirse, sorumluluğu Bakanlar Kuruluna ait olmak ve Meclisler açılır açılmaz, bir kanun lâyıhası ile iletilerek Padişahın onayı ile masraf karşılığını bularak harcamak

caizdir.

96. Madde: Bütçe kanunu 1 yıl geçerlidir. Olağanüstü bir durumdan dolayı, Meclis-i Mebusan bütçeyi kararlaştırmadan feshe olursa , süresi 1 yılı geçmemek üzere Bakanlar Kurulu bir kararnâme ile Padişahında onayını alarak, bir önceki yıl bütçesinin şartlarını Meclis'in gelecek toplantısına kadar yürütür.

97. Madde: "Muhasebe-i Katiye Kânûnu" ait olduğu yılın toplanan gelirleriyle o yılın giderlerinden yapılan gerçek harcamaları kapsıyacak şekilde olacak, düzenlenmeside bütçe kanûnuna uygun olacaktır.

98. Madde: "Muhasebe-i Katiye Kanunu" layıhası ait olduğu yılın sonunda en geç 4 seneye kadar Genel Meclis'e verilir.

99. Madde: Devlet gelirlerinin toplanmasına ve sarfına memur olanların işlemlerini tetkik ve kontrol için, bir "Divân-ı Muhâsebêt" (sayıştay) oluşturulacaktır.

100. Madde: Sayıştay 12 kişiden oluşacaktır. Meclis-i Mebusan oy çokluğu ile görevden alınmalarına gerek görmedikçe yaşam boyu görevlerini yapacaklardır. Atanmaları Padişahın iradesiyledir.

101. Madde: Sayıştay üyelerinin durum ve görevlerinin

ayrıntıları ,görevden ayrılmaları, emekli olmaları, yükseltilmeleri gibi işleri özel bir yönetmelikle belirlenecektir.

"Vilâyat" başlığı altında 102-106. Maddeler'de yer alan hükümlerle ülke yönetiminde, Eyâlet yönetimi'nin bağlı olacağı genel kurallar belirlenmektedir.

102. Madde: Vilâyetlerin yönetim biçimi, geniş yetkilerle donatılmış, işbölümüne dayalı kurala uygun olarak, özel yönetmelikle belirlenecektir.

103. Madde: Vilâyet, livâ ve kâzâ merkezlerinde bulunan İdare Meclisleriyle, yılda bir defa Vilâyet merkezinde toplanan **"Meclis-i Umûmi"** üyeleri'nin seçilme biçimi özel bir yasa ile belirlenir.

104. Madde: Vilâyet Umûm Meclislerin görevleri, çıkarılacak özel kanûnla belirleneceği gibi yol ve köprü yapımı, "itibar sandıklarının" kurulması, sanayi, ticaret ve ziraatin geliştirilmesi gibi genel bayındırlık işleri ile kamuya ait, eğitim ve öğretimin geliştirilmesini kapsamakla beraber, vergi ve devlet gelirlerinin dağıtılıp toplanması ile diğer işlerde yasalara aykırı gördükleri durumların ilgili makam ve mevkiilere iletilmesi, düzeltme ve yenilikler konusunda da şikayet hakkına sahip olmaktı.

105. Madde: Her kâzâda her milletin (cemaatın) "bir cemaat Meclisi" bulunacak bu Meclis çıkarılacak özel yönetmeliğe göre seçimle belirlenecek üyelerden oluşacak, bu meclis mahalli hükümetleri ve Vilâyet Meclis-i Umûmiyesini kendisine mercii bilecektir. Başlıca görevi, vakıfların gelir ve giderlerini denetlemek, vasiyetnâmelerdeki kurallara uygun olarak yönetilmelerini sağlamaktı.

106. Madde: Belediye işleri, İstanbul'da ve taşra'da seçimle oluşturulacak "Devair-i Belediye Meclisleriyle" idare olunacak, bu dairelerin oluşturulması görevleri, üyelerinin seçimi özel yasa ile belirlenecektir.

Kanun-i Esasi tasarısının son bölümü **"Mevâd-ı Şettâ"** (Diğer Maddeler) başlığını taşımakta olup 107-113. maddelerden oluşmaktadır.

107. Madde: Ülkenin bir tarafında ayaklanma çıkacağını gösteren durum görüldüğün de hükümetin o yere mahsus, geçici olmak koşuluyla sıkı yönetim (İdare-i Örfiye) ilânına hakkı vardır.

Örfi İdare, yasa ve mülki yönetmeliklerin geçici olarak yürürlükten kaldırılmasından (tadilinden) ibaret olup, sıkıyönetim altında bulunan bölgelerin yönetim biçimi özel yasa ile belirlenecektir.

Namık Kemal, "İdare-i Örfiye" yerine "İdare-i Asker" denilmesini, bu yönetim biçiminin yalnızca Padişahın buyruğuyla belirlenmesini, Valilerin "İdare-i Askeriye" ilan etmemelerini önerir.

108. Madde: Osmanlı halkının tümü için, ilköğretim zorunludur. Ayrıntılar özel yönetmelikle belirlenecektir.

109. Madde: Kanun-i Esasi'ni bir maddesi bile, hiçbir sebep ve bahane değiştirilemez ve yürürlükten kaldırılamaz.

110. Madde: Kanun-i Esasi'nin bazı maddelerinin durum ve zamana göre, değiştirilmesi ya da kaldırılması gerektiğinde şu yöntem uygulanacaktır. Bakanlar kurulu, "Heyet-i Âyân" ya da "Heyet-i Mebûsan" tarafından değişiklik önerisi olduğunda, öncelikle Meclis-i Mebûsan'da, üyelerin 3'te 2'si çoğunluğuyla kabül edilir. Daha sonra Meclis-i Âyân'da aynı şartla onaylandıktan sonra, Padişahın onayı da alınırsa değişiklik geçerli olur. Değiştirilmesi önerilen madde, Padişahın onayıyla değişiklik kesinleşinceye kadar yürürlükte kalır.

Bu maddeye Namık Kemal'in itirazı aynen şöyledir. "Cehalete dikkat buyrulsun ki Heyet-i Âyân ve Mebusân furu'attan bir kanun teklif ederse müzâkereye kanulması İrade-i Şahane'ye ta'alluk etmişler. Halbûki Kanun-ı Esasi'nin ta'dili müzâkeresinde İrade-i Şahane'ye lüzûm görmemişler"

111. Madde: Bir kanun maddesinin açıklanması gerektiğinde, adli işlere ait ise Mahkeme-i Temyiz'e, Mülki İdare'ye ait ise Şûrâ-yı Devlet'e, Kanun-ı Esasi'ye ait ise Heyet-i Âyân'a danışılmalıdır.

Namık Kemal, Kanun-ı Esasi'nin Padişah'ın ihsanı olduğunu, yorumunu yapmanın yalnız Âyân'a ait olmayacağını önce Mebusan'da sonra, Âyân'da görüşülmesi gerektiğini belirtir.

112. Madde: Yürürlükte olan yasa, yönetmelik "teamül ve âdât'ler" ileride çıkarılacak yasa ve yönetmeliklerle değiştirilip yada kaldırılmadıkça yürürlükte kalacaktır.

Namık Kemal, "teamül ve âdât'ın" Kanun derecesinde olmadığını, bunun da kanun yapmanın ne demek olduğunu bilmemekten kaynaklandığını ifade etmektedir.

113. Madde: Meclis-i Umûmi ile ilgili 10 Şevval 93 tarihli (29 Ekim 1876) Talimât-ı Muvakkate'nin yürürlük süresi ilk defa toplanacak Meclis-i Umûmi'nin çalışma süresinin sonuna kadardır. Bundan sonra yürürlükten kalkacaktır.

Namık Kemal'in Kanun-i Esasi'nin bütünü hakkındaki görüşlerinide 113. madde'den sonra dile getirdiğini görmekteyiz. Bu görüşlerini olduğu gibi aktarmakla yetinecek, genel değerlendirme yaparken kendi düşüncelerimizi de belirtmeye çalışacağız.

"Tashihatın bâlâ'da 'arz olunan lekelerinden ma'ada en büyük şeyyiyesi mukaddeme de bulunan altı bendi ilgâ etmesidir. Bunlardan biri Diyânet-i İslâmiye'ye müte'allik olub beşinci madde'de Devlet-i 'Aliye'nin dini din-i islâmdır denilmiş iken, mukaddeme de öyle bir bend bulunmasına pek de lüzûm görülmesede ikinci bend kaldırıldığı halde, arada vatanın tarifi kalmaz. Ve ol hâlde Eyâlât-ı mümtâze'nin kaffesi kendilerine bu vatan eczâsından saymamakda haklı olur. Hukûk-ı Padişahiye müte'allik olan bendler ise, kalktığı halde ûsûl-u verâset, rabıtasından çıkacağı ve hilâfet-i kübrâ-yı islamiye Kanun-ı Esasi'den hariç bir emr-i mevhûm hükmüne gireceği gibi rütbe ve mansıb tevcihine vükelâ'nın ve Eyâlât-ı mümtâze tevcihatına hidivin ve hutbe ve sikkeye eyâlât-ı mümtâze vâli ve prenslerinin ve mu'ahedat akdine ve harb ve sulh ilânına ve harekât-ı askeriye icrâsına Meclis-i 'Umûmi'nin hak kazanmış olduğu ve Zât-ı Hazret-i Padişahi'de âhkâm-ı şer'iye ve kanuniye'yi icrâ ve mücâzâtı 'avf ve ta'dil için bir selâhiyet-i kanûniye kalmayacağı ve bu sûretle saltanat-ı 'Osmâniye en büyük bir muhâtâra-ı inkırâza düşeceği meydandadır(1). Celb-i şibh ve

----

1. Bu kısıma kadarı Son Sadrazamlar, s.344'ün dipnotunda yer almıştır.

selb-i emniyet ve neşr-i efkâr-ı muzırra edenler, su'alsiz cevâbsız Memâlik-i 'Osmâniye'den tard-ı hakkın da ilâvesi istenilen bende gelince böyle bir makale evvelâ Kanun-ı Esasi'yi temâmiyle lağv eder. Saniyen, Avrupa'ya karşı Tanzimatı bile kaldırmış olduğumuzu ısbat eder ki, ga'ileyi hâzıra nevzü billah mahvımıza hizmet eyler. Salisen, bu mahzûrları olmasa bile memûrlara her .şüphe ettikleri adam hakkında zât-ı hazret-i Padişahiyi vasıta-ı cezâ etmek gibi bir seyiyeye selâhiyeti vermiş olur. rabi'en, hat-ı zatında devleten ve emniyeten işe yaramaz. Çünkü o, kâbilden olan adamları mülkden çıkarmak ef'allerince mücazât-ı kânûniye'den beri bırakmaktır. Her mülkde ne kadar ihtilâl zûhûr etmiş ise, hariç'de bulunan âhâlisinin tahrikâtıyla başlamıştır."

Maddelerini ve derkenarlarını Türkçeleştirerek aynen aktarmaya çalıştığımız, bu ilk Kanun-i Esasi tasarısının komisyonda müsveddesinin yapıldığı, bu müsvedde'de yer alan kimi ifade ve görüşlerin Bakanlar Kurulunda çıkarıldığı, Namık Kemal'in açıklamalarından anlaşılmaktadır (1). Bunun yanısıra, ne tasarının üzerinde, ne de derkenarlarda, hazırlandığı ya da

----

1. Bakınız 30. Madde Derkenarı.

Padişah'a sunulduğu tarihle ilgili, hiçbir kaydın bulunmaması, komisyon'un bu taslağı ne kadar sürede hazırladığını belirliyebilmemize olanak bırakmamaktadır.

Komisyon kurulurken Namık Kemal'in üye olmayıp, daha sonra girdiğini belirtmiştik. Dolayısıyla bu tasarının hazırlanması safhasında ya katkısı olmamış ,ya da görüş ve düşüncelerini benimsetememiştir. İkinci olasılık daha geçerlidir zirâ, maddeler görüşülürken "sarıklı efendileri," takındıkları tavırlar hakkında derkanarlarında bilgi vermektedir. Bu da bize Namık Kemal'in hazırlanış safhasında komisyonda bulunduğunu göstermektedir.(1)

Daha önce de belirttiğimiz gibi Namık Kemal, tasarıya derkenar olarak yazdıklarını "arızâ" şeklinde II.Abdülhamit'e sunmuştur. Kanun-ı Esasi üzerinde araştırma yapanların kimileri Namık Kemal'in bir "Kânûn-ı Esâsi tasarısı" hazırladığını belirtmekde iseler de böyle bir tasarı elimize geçmemiştir. Muhtemelen Namık Kemal'in derkenar şeklinde yazdıkları ve padişah'a ayrıca sunduğu görüş ve düşüncelerini ayrı bir taslak gibi değerlendirilmektedir (2).

----

1. Bakınız 83. Maddenin Derkenarı.

2. Berkes, s. 290-291.; Abdülhamit'in Evail-i Saltanatı, s. 67.

Ahmet Mithat, Üss-i İnkılap'ta birçok Osmanlı ileri gelen devlet adamının Kanuni Esasi'nin, Padişahın ve halifenin hukukuna dokunduğu konusunda layıhalar sunduklarını bazılarınında gazetelerde yada gizli yazılarla aynı doğrultuda görüş ve düşünce belirttiklerini vurguladıktan sonra o zamana kadar hürriyet ve serbestinin en yüksek tabakalarından yer alan Namık Kemal'in bile Padişah'a takdim ettiği arızalarında "Kanun-i Esâsi nin hukuk-ı celile-yi hilâfet penâhiye dokunacak bir hayli cihetleri olduğu arz edilmiş ve mekâtib-i mezkûrenin birisinde şu <..... bundan başka yapılan nizâm-ı esâsiye Meclis-i Vükelâ'da icrâ olunan tadiller dikkat-ı mahsûsa-ı şahânelerine şayestedir. Çünkü herşeyden ziyade hukuk-ı seniye-i şehinşahilerini dokunuluyor> ibaresi bir numune olmak üzere buraya kaydedilmiştir" demektedir (1).

Gerçektende Namık Kemal'in özellikle tasarının son kısmına yazdıkları, Ahmet Mithat'ın görüşlerini doğrular görülmektedir. "Hukuk-ı Padişâhi'ye müte'allik olan bendler ise, kalktığı halde ûsûl-u verâset râbıtâsından çıkacağı ve

---

1. Ahmet Mithat, Üss-î İnkılâb, İstanbul, 1295, s.194-195.

hilâfet-i kübrâ-yı islâmiye Kanun-ı Esasi'den hariç bir emr-i mevhûm hükmüne gireceği gibi .... muahedat akdine ve harb ve sulh ilânına ve harekât-ı askeriye icrâsına Meclis-i Umûmi'nin hak kazanmış olduğu ve Zât-ı Hazret-i Padişahi'de âhkâm-ı Şerriye ve Kânûniye'yi icrâ ve mücâzâtı avf ve tâdil için bir selâhiyet-i kânûniye kalmıyacağı ve bu sûretle Saltanât-ı Osmaniye en büyük bir muhâtarâ-yı inkırazâ düşeceği meydandadır..........." ifadeleriyle, Genel Meclise fazla yetki tanındığını buna karşılık Padişahın yetkisiz kaldığı kuşkusunu açıkça ortaya koymaktadır. Buna karşılık sorgusuz, sualsiz güvenliği sarsan ya da şüphe çeken kimselerin sürgüne gönderilmeleri hükmünün Kanun-i Esasi'ye konulmasına şiddetle karşı çıkar. Böyle bir madde'nin öncelikle Kanun-i Esasi'yi bütünüyle lağv edeceği, ikinci olarak Avrupa'ya karşı "Tanzimât-ı bile kaldırmış olduğumuzu" isbat edeceğimiz anlamına geldiğini, bu sakıncaları olmasa bile, memurlara her şüphelendikleri hakkında Padişah'a suç duyurusunda bulunmaları yetkisi'nin verilmiş olacağı, bu tür bir önlemi almanın gerçekten, güvenliğide sağlıyamıyacağını açıklıkla vurgulamaktadır. Ne var ki, onun Padişah'ın işine gelir düşüncelerin benimsendiği, sözünü edeceğimiz tasarıya geçirileceğini, bu düşüncesi'nin ise bir kenara atılacağını

göreceğiz.

II.Abdülhamit'in el yazısı ile, Bakanlar Kuruluna gönderdiği, başlıksız ve tarihsiz bir yazısı Başbakanlık Arşivi Yıldız tasnifi, Evrak No: 1114, Zarf No: 11, Karton No: 71, Kısım No: 23'te kayıtlı bulunmaktadır.

Kapsamını göz önünde bulundurduğumuz da muhtemelen, sözünü ettiğimiz tasarı hakkındaki görüş ve düşüncelerini kısaca ifade ettiği kanısına varmaktayız. Abdülhamit, bu yazısında, gayr-ı resmi olarak kendisine sunulan, Kanun-i Esasi lâyıhasını incelediğini; "..... bunun âhkâm-ı şâmilesinde usûl ve istidâdı memlekete gayr-ı muvafık şeyler ......" gördüğünü, amacının ülke'nin bağımsızlığını güvence altına alacak, gerçek bir yönetim oluşturmak olduğunu, bunun için harcanacak çabaları takdir edeceğini, yapılacak "...... Tanzimât-ı Cedide'nin hukûk-ı hükümetle telifi ....." gerektiğini belirttikten sonra, kendisine sunulan tasarının bu esaslar göz önünde tutularak "havvâs-ı vükelâ" tarafından görüşülerek gerekli değişikliğin yapılmasını Sadrazam'a bildirilmesini istiyordu. Ayrıca bu hususun Sadrazam'la bakanlar arasında gizli kalmasını talep ediyordu (1).

----

1. Bakınız: Ek III

Görüldüğü gibi Padişah komisyon'un hazırladığı tasarıyı beğenmemekte, beğenmediği'nin gizli kalmasını istemekte, ülke'nin yetenek ve yönetim biçimine uygun olmayan şeylerin, neler olduğunu ne yazık ki açıklamamaktadır. Yapılacak düzenlemelerin "hukuk-ı hükümet'le" telifini isterken de sanıyoruz padişah'ın hak ve hukukunu kastetmektedir. Nitekim, daha sonraki tasarıda yapılan düzenlemelerde bu doğrultudadır.

g) İkinci Tasarı *

Üzerinde duracağımîz ikinci Kanun-ı Esâsi tasarısı 11 Bölüm ve 130 madde'den oluşmaktadır. Madde başlığı konmadan, yalnızca numaralarla belirleme yapılmıştır. (1,2,3,. v.b. gibi) Bazı maddeleri bir önceki kanun tasarısı ile aynı olmakla birlikte değişik madde ve konuları da kapsamaktadır. Ayrıntıları ile ele alıp ,tanıtdıktan sonra karşılaştırma

----

* Başvekalet Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No: 18, Evrak No: 491, Zarf No: 127, Karton No: 41.EkII.

yapacağız (1).

İlkinde olduğu gibi, ikinci tasarınında düzeltildiğini görmekteyiz. Arşiv kaydına göre, bu düzeltmeler Saffet Paşa tarafından yapılmıştır. Tasnifçilerin bu kanıya hangi kaynaklardan yararlanarak vardıklarını ne yazık ki belirliyemedik.

Dosyada bulunması gereken, kimi evrakın çıkarıldığı, yerine konmadığı ya da başka tasniflere karıştığı akla

----

1. Tarık Zafer Tunaya, 9-11 Nisan 1976'da yapılan "Kânûn-î Esâsi'nin 100. yılı sempozyumu"'na Coşkun Üçok'un sunduğu bildiri'nin tartışmaları kısmında "..... Başbakanlık Arşivin'de elimizin altında bulunan bir tasarı var ki, o zamanın Hariciye Nazırı Saffet Paşa, bunu komisyon'da yapılan tartışmalara göre çizmiş. Üzerinde kendi satırlarıyla değişiklik eklemiştir." demektedir. Böylece bu tasarıyı görmüş olduğunu ancak üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapıp yapmadığını bilmiyoruz. Düzeltmelerin Saffet Paşa tarafından yapıldığı kaydına yer verdiği halde, bunun da kaynağını haliyle sözlü bir tartışma olduğu için vermemektedir.

gelmektedir. Sözünü ettiğimiz ilk tasarının, bir "mukaddemesi" olduğu halde, ikincisinde belki de Namık Kemal'in itirazı doğrultusunda "Mukaddime"'ye gerek görülmemiş, doğrudan doğruya, ilkinde bulunmayan "Memâlik-i Devlet-i Osmâniye" tanımıyla yetinilmiştir. Bunun dışında, diğer başlıklarda da uyum görülmektedir. Öncelikle bu ikinci metnin, bütününü madde madde ele alacak, daha sonra ilkiyle olan başlıca farklılıklar üzerinde duracağız. Ardından ilan edilen Kanun-i Esasi ile bu metin arasındaki benzerlikler ve farklılıkları ele alacağız.

II.Tasarı diye nitelendirdiğimiz tasarıyı ilkiyle karşılaştırırken, metnin düzeltilmemiş şeklini esas alacağız. Düzeltmeler yapıldıktan sonra, ortaya çıkan Tasarıyı Kanun-i Esasi olarak ilan edilen esas metinle karşılaştırarak değerlendirmeye çalışacağız. Böylece komisyon'da hazırlanan ilk tasarı N.Kemal'in görüş ve düşünceleri de gözönünde tutularak 2.tasarıya dönüştürülmüş ve bu ikinci tasarıda

yeniden gözden geçirilmiş, Saffet Paşa (1) tarafından düzeltilerek komisyona yeniden havale edilmiş ve neticede son şeklini alarak 1 Aralık 1876'da Mithat Paşa tarafından Bakanlar Kuruluna sunulmuştur, Bakanlar kurulunda düzeltmeler

---

1. Asıl adı Mehmet Esat (1815-1883), 1831'de Divân-ı Hümâyun kalemine girmiş, Fransızca bildiğinden Divân-ı Hümâyun Tercümanı, Hariciye Katipliği yapmış, 1841'de ise, Mabeyn'de görev almıştır. 1850'de Hariciye ve Sadaret Müsteşarı olduktan sonra 1862'de Hariciye Nazırlığına getirilmiştir. Maârif, Ticaret ve bu arada üçüncü kez yeniden Hariciye Nazırı olmuş, 1878'de Hariciye Nazırlığı uhdesinde kalmak şartı ile Mütercim Mehmet Rüştü yerine sadrazam olmuştur. Altı ay sonra azledilerek Paris Elçiliğine gönderilmiştir. Altıncı kez Hariciye Nazırlığına atandıysa da (1881'de) aynı hafta Hariciye Müsteşarlığı görevine getirilmiştir.

İstanbul'da toplanan Barış Konferansına Haricie Nazırı sıfatıyla Saffet Paşa I. Murahhaslığa, Ethem Paşa ise II. Murahhaslığa atanmıştır. Kanun-ı Esasi bilindiği gibi konferans görüşmeleri devam ederken ilan edilmişti.

ve çıkarmalar yapılarak son şekli verilmiştir (1). Bakanlar Kurulu kararları doğrultusunda düzeltmelerin Saffet Paşa'ya yaptırılmış olması gerekmektedir. Padişah'ın onayı ile kesinleşen metne dönüşmüştür.

Kimi kaynaklarda bu tasarı'nın 140 madde olduğu, Heyet-i Vükelâ'nın bir akşam Mithat Paşa'nın konağında toplanarak metni gözden geçirdiğini, bazı maddelerini düzelterek bazılarını da çıkartıp, 119 madde'ye indirildiğini, Padişah'ın iradesini almak üzere, onayına sunulduğu ifade edilmektedir (2). Ancak elimizdeki tasarı metni görüldüğü gibi 140 değil 130 madde'den oluşmaktadır. Düzeltmeler ve kısaltmalar bu tasarı üzerinde yapılmıştır.

"Memâlik-i Devlet-i Osmaniye" başlıklı (1-3.maddeler) ilk kısımda Osmanlı ülkesinin tanımı yapılmaktadır. Bu tanıma ilk tasarımızda rastlamıyoruz. Ancak benzer ifadeler maddeler

----

1. Devereux R., a.g.e., s.55.
2. Devereux R., a.g.e., s.55; Osman Nuri, Abdülhamit-i Sani ve Devr-i Saltanat'ı, cilt 1, s.165; Okandan Recai G., Amme Hukukumuz Tarihinde I.Meşrutiyet Devri..., s.29-30.

arasına serpiştirilmiş bulunmaktadır. Örneğin, II.Tasarıdaki Osmanlı ülkesinin tanımına karşılık, ilkinde 2.ve 3.maddelerde Osmanlı tanımı üzerinde durulmakta bütün Osmanlıların kişisel özgürlüklerinden söz edilmektedir. İlkinde Pây-ı taht hakkında bir kayıt yok iken, ikinci'nin 3.maddesi Pay-ıtahtın, İstanbul olduğunu bu kentin diğer Osmanlı kentlerinden bir farkı olmadığı yer almaktadır.

İlkinde Padişahın hak ve yetkileri ayrı bir başlık altında toplanmamış iken, ikincisinde **"Zât-ı Hazret-i Padişahı"** denilerek 4-6.maddelerde Saltanat ve hilâfetin bir arada Osmanoğulları ailesinin büyük evlâdına ait olduğu, (Madde 4), Padişahın halife olmasından dolayı, islâmların hamisi ve bütün Osmanlı tebasının hükümdarı bulunduğu (Madde 5) belirtildikten sonra, Bakanların azledilip, seçilmeleri, rütbe, mansıp, nişân verilmesi ayrıcalıklı eyaletlerin imtiyâzları çerçevesinde idare ettirilmesi, para basılması, hutbelerde ladının okunması, yabancı devletlerle anlaşma, barış ve harp yapılmasına karar verilmesi, kara ve deniz kuvvetlerinin komutanlığı, bütün askeri, şeri ve kanûni icrâtın ve ülke yönetimine ilişkin yasa ve yönetmeliklerin düzenlenmesi, suçluların affı, Meclis-i Umûmi'ni, toplantıya çağrılıp tatil edilmesi, gerektiğinde "Meclis-i Mebusanın",

üyelerinin yeniden seçilmesi şartıyla fesh edilmesi Padişah'a tanınan mukaddes hukuku haklardır.

Görüldüğü gibi ilk tasarıya yapılan itirazlar doğrultusunda Padişah geniş yetkilerle donatılmış, bu yetkiler bir arada topluca gösterilmiştir.

"Tebâ-yı Osmâniye'nin Hukuk-i Umûmiyesi" kısmı 7-26.maddelerden oluşmaktadır.

İlk tasarının 2.maddesi, II.Tasarının 7.maddesiyle, 3.maddesi, 8.maddesiyle, 4.maddesi, 9.maddesiyle benzerdir. Yine ilk tasarının 5.maddesi, II.Tasarının 10.maddesiyle, 6.maddesi, 12.maddesiyle benzerlik göstermekte. II.'deki 11.madde ilk tasarıda bulunmamaktadır. Bu madde, hiç kimsenin yasal bir gerekçe gösterilmedikçe mektubunun açılmıyacağı hükmünü taşımaktadır. İlk tasarının 7.maddesi, 12.madde'ye karşılıktır. Aynı şekilde 8.madde, 14.madde'ye, 9.madde 15.maddeye tekâbül etmektedir. 10.madde 16.madde ile, 11.madde 17.madde ile, 12.madde 18.madde ile benzer hükümler taşımaktadır. İlk tasarının 13.maddesi, ikincisinin 19.maddesine karşılıktır. 19.madde biraz daha ayrıntılıdır. İlkinin 14.maddesi 20.maddeyi, 15.madde 21.maddeyi karşılarken ilkinin 16.maddesinde yer alan mesken dokunulmazlığı, ikincisinde namus ve haysiyet

dokunulmazlığına dönüştürülmüştür. İlk tasarının 17.maddesi 23.madde'ye karşılıktır. 18.ve 19.madde, 25.maddeye karşılıkken, 17.madde biraz değiştirilerek ikincisinde 24.madde haline getirilmiştir. 20.madde, ikinci tasarının 26.maddesi olarak aynen tekrarlanmıştır.

Her iki tasarının bölüm başlığı **"Vükelâ-yı Devlet"** olup, ilk Tasarı 21-32.maddeleri kapsarken, II.Tasarı 27-42.maddelerden oluşmaktadır.

İlk tasarıdaki 21.madde'de, Sadrazam'ın Bakanlar Kurulunun Başkanı olduğu belirtildikten sonra, Sadaret makamına Şeyhü'l İslam ve Padişahın güvenini kazanmış insanların getirilmesi ile diğer Bakanların Padişah tarafından atanması gerektiği belirtildiği halde, II.Tasarının 27.maddesi "Vekâlet-i mutlaka ünvanı riyaset-i vükela ve meşihât-ı İslâmiye taraf-ı Padişahiden emniyet buyrulan zatlara ihâle buyrulur, Sair vükelâ, reisü'l vükela'nın reyiyle intihâb ve irade'i saniye ile nasb olunur" diyerek Bakanların, Bakanlar Kurulu Başkanı yani Sadrazam tarafından seçilip, Padişah'ın onayıyla atanmanın kesinleşeceği hükmü yeralmaktadır.

İlk tasarıdaki 22.madde, II.'nin 29.maddesine denk gelmektedir. İlk tasarının 23.maddesi, II.Tasarıda 30.madde

olarak yer almaktadır. İlk tasarının 25.maddesi, II.Tasarının 34.maddesinde tekrarlanmıştır. İlk tasarıdaki 24.madde, II.Tasarıda 33.madde'de daha ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. II.Tasarıda 28.madde de "Heyet-i Vükelâ, birinci vükelâ riyâsetinde bulunan Sadrazam, ikinci şeyhü'l islâm, üçüncü Şûrâ-yı Devlet reisi, dördüncü Dahiliye Vekili, beşinci Harbiye Vekili, altıncı Bahriye Vekili, yedinci Hariciye Vekili, sekizinci Adliye Vekili, dokuzuncu Maliye Vekili, onuncu Maarif-i Umûmiye vekili, onbirinci Nafi'a ve Ticaret ve Ziraat vekili olan zatlardan ibârettir. Reis'ül Vükelâ bu vekâletlerden birini derûhte eder" maddesi yer aldığı halde bu ilk tasarıda bulunmamaktadır.

Yine II.Tasarının 32.maddesi ile "Vükelâ'nın heyetçe lüzûmu tedbilinden ya anlardan veyâhûd hariçten bir zata riyaset-i vükelâ memûriyet-i tefviz buyrulup Heyet-i Vükelâ'nın teşkili kezâlik ona ihâle olunarak ve eğer heyet'ten birinin veyâhûd birkaçının tedbili lâzım gelir ise, onların yerine reis'ül vükelâ bulunan Sadarazam tarafından diğerleri intihâb kılınarak irâde-i seniye ile nasb olunur" denilmesine rağmen bu ilk tasarımızda yer almamaktadır. İlk tasarının 26.maddesi, II.'nin 35.maddesi ile tekrarlanmıştır. Yine ilk tasarının 27.maddesi II.tasarının 36.maddesiyle,

28.maddesi 37.maddesiyle aynıdır.

İlk Tasarının 29.maddesi Bakanlar Kurulu ile Mebuslar Meclisi arasında anlaşmazlık çıkarsa her iki tarafta görüşünde israr ederse, bakanların değiştirilmesi ya da yeniden seçilmek kaydı ile Meclisin feshi yetkisi Padişah'a bırakılmıştır. II.Tasarının 38.maddesi ise, bu tür bir anlaşmazlık ortaya çıktığın da "Mebûsan Heyeti tarafından itimâd kararı verilmediği halde vükelâ istifa ederler" kaydı yer almaktadır. Bu durumda istifanın kabülü ya da Heyet-i Mebûsanın feshi Padişah'a bırakılmaktadır.

İlk tasarının 30.maddesi, II.Tasarının 39.maddesi ile aynıdır. İlk tasarının 31.maddesi II.tasarının 40.ve 41.maddeleriyle karşılanmıştır. İlk tasarının 32.maddesi, II.Tasarının 42.maddesine tekâbül etmektedir.

Her iki tasarının **"Memûrin"** ana başlığı altında yer alan maddeleri arasında bir fark görülmemektedir. (İlk tasarı 33-35, II.Tasarı 43-45.maddeler).

"Meclis-i Umûmi-i Osmâni" ana başlıklı ilk tasarı 36-53.maddeleri kapsarken, II.Tasarıda başlıkta "Osmâni" kelimesi atılmış ve 46-66.maddeler "Meclis-i Umûmi" nin kuruluş ve işleyişine ayrılmış bulunmaktadır.

36.madde, 46'ya, 37.madde, 47'ye, 38.madde, 48'e,

39.madde 49'a, 40.madde, 50.madde ile karşılanmış ancak yapılacak yemin ile ilgili ufak farklılık görülmektedir. II.Tasarı da "Kâsem ederim" terimi yer almaktadır. 41.madde II.Tasarı da 52.madde ile karşılanmış. Ayrıca II.Tasarıda 51.madde ile Ayân ve Mebûslar Meclisinin ilk toplantılarında Dahili Nizâmnâmelerini hazırlıyacakları kaydı ilkinde yer almamaktadır. 42.madde, 53.madde ile karşılanmış 43.madde 54.madde ile, 44.madde, 55.madde ile, 45.madde, 56.madde ile 46.madde, 50.madde ile karşılanırken son iki madde arasında ufak yazım farklılıkları görülmektedir. 47.madde, II.Tasarıda 58.ve 59.maddelere bölüştürülmüş yine ilkinin 48.maddesinin kimi hükümleri, ikincinin 59.maddesine aktarılmıştır. 49.madde, 61.maddeyle karşılanmış, 50.madde, 63.madde'de yer almış bu arada, II.Tasarıda 62.maddeyle karşılanmış, 50.madde, 63.madde'de yer almış bu arada, II.Tasarıda 62.maddeyle, iki heyetin bir arada toplanmalarında Başkanlığı Âyân üyelerinin, reisin sağında, mebusların ise solunda oturacağı hükmü konulmuştur. 51.madde, 64.madde'ye, 52.madde 65.madde'ye, 53.madde ise 66.maddeye tekâbül etmektedir.

Her iki tasarının "Heyet-i Âyân"'a ayrılmış maddeleri aynı olup, ilkinde 54-58 II.Tasarıda ise, 67-71.maddeler Âyân Meclisi'nin üye sayısı toplanması ve çalışma biçimini

saptamaktadır.

Her iki tasarıda **"Heyet-i Mebûsân"** başlıklı bölümler, ilk Tasarıda 59-74.maddeler, II.Tasarıda ise, 72-88.maddelerden oluşmaktadır. 59.madde'de Mebuslar meclisi üyesinin Osmanlı tebâsından her 80.000 erkek nüfustan bir nefer olarak tertip edilirken, ikinci tasarıda 72.madde'de bu sayı 50.000 olarak düşünülmüştür. İlkinin 60.maddesi, ikincinin 73.maddesine, 61.maddesi, 74.madde'ye denk gelmektedir. İlk tasarının 62.maddesinde Mebusan Heyeti üyeliğine seçilmemeleri gereken kimselerin özellikleri sıralanırken bu, ikinci tasarının 75.maddesinde de sıralanmış ancak ilkinde 4 yıl sonra yapılacak seçimlerde Türkçe okumak ve yazmak şartı, ikinci tasarıda "5 seneden sonra" şekline konulmuştur. İlkinin 63.maddesiyle, 77.maddesi, 65.maddesiyle, 78.maddesi aynı olup, ilkinin 66.maddesinde "Müntehipler, intihâp edecekleri mebusları mensûb oldukları da'ireyi vilâyet âhâlisinden intihâb etmeye mecbûrdurlar" denildiği halde, ikinci de, seçmenlerin bulundukları bölgeden birisini seçmeye mecbur olmadıkları belirtilerek "....şera'iti nizâmiye muvâfık olmak üzere istedikleri zâtı intihâb edebilirler" denilmiştir. 67.madde, 80.madde'ye, 68.madde, 81.madde'ye , 69.madde 82.madde ile aynıdır.

Ancak ilkinin 70. maddesinde, Mebuslar'a her sene toplantı için hazineden 20.000 kuruş ile aylık 5.000 kuruş maaş ve yolluk verileceği belirtildiği halde II. tasarının 83. maddesi, toplantı parası 20.000 kuruş ve yolluk verilmesi hükmü yer almış, aylık 5.000 kuruş'luk ücret verilmesi kaydı yer almamaktadır. İlk tasarının 71. maddesinde Mebusan Meclisi Başkanlığına, Heyet tarafından 3 kişi, ikinci ve üçüncü başkanlığa da 3'er kişi seçilir, toplam 9 kişi, Padişah'a arz edilerek bunlardan birisi Heyet Başkanlığına diğer iki kişide Başkan vekilliğine seçilerek Padişahın onayı ile görevine başlar, denildiği halde, ikinci tasarının 84. maddesi bu konu ile ilgili olarak "Heyet-i Mebûsan reisini ve reisi sânilerini ve kâtiplerini ekseriyet-i ârâ ile intihâb eder ve reisi evvelin intihâbını irade-i seniye ile tasdik olunur" hükmü yer almaktadır.

İlk Tasarının 72. maddesi, ikincinin 85. maddesine karşılıktır. İlkinin 73. maddesi ile, ikincinin 86. maddesinin hükümleri aynı olmakla beraber, II. Tasarıya "..... Ve Meclisin küşâdından evvel tevfik olunmuş veya muhâkemesine başlanılmış veyahüd habs edilmiş âzâ var ise, Meclisin Heyeti tarafından tevfik ve muhâkeme ve mahbûsiyeti'nin Meclis devam ettikçe tehirine karar verilebilir" hükümleri ilâve

edilmiştir. İlk tasarının 74. maddesi ile, ikincinin 87. maddesi aynı olmakla birlikte ilk'inde "Heyet-i Mebûsan kendüye havale olunacak kanun lâyıhaların....." derken, ikincisinde, "Heyet-i Mebûsân Şûrâ-yı Devlet'te tertib olunacak kâvânın lâyıhalarını...." şeklinde yer almıştır. Buna karşılık, ikinci tasarıda yer alan 88. madde'de "Her mebûsun heyet içinde vükelâ-yı su'al ve istihzâh hakkı vardır. Vükelâ cevâb 'itâsına mecbûr olub fakat lüzûm görür ise, mesûliyeti üzerine alarak tehir etmek selâhiyetine dahi haizdir. İstizâhın sûret-i icrâsı nizâmnâme'i dahiliye'de beyân olunacaktır." hükmü ilk tasarıda bulunmamaktadır.

Her iki tasarının **"Mehâkim"** başlığını taşıyan bölümlerinde. (İlkinin 75-85., ikincisinin 89-100. maddeleri) mahkemelerin kuruluş ve işleyişleri kurallara bağlanmaktadır.

75. madde, ikinci tasarıda 89. 76. madde, 90, 77. madde, 91, 78. madde 92, karşılığıdır. 79. madde'de yer alan hüküm II. Tasarı'da yer alan 93. madde ise ilk tasarıda bulunmamaktadır. "Her mahkeme vereceği ilamı 'ita eylediği hakimin esbâb-ı mûcibesini beyân etmek lâzımdır." 80. madde, 95'e karşılıktır. 81. madde, II. Tasarı'da yer almamakta, 82. madde ise 96. madde olarak, II. Tasarıda yer almaktadır. 83. madde, 97. maddeyle karşılanmıştır. 94. madde, 98'le, 85.

madde ise 100. madde ile karşılanmıştır. II. Tasarıda yer alan 99. madde ilkinde bulunmaktadır. "Her mahkeme ita' eylediği hükm-ü kâtinin icrâsına memûrdur. Ne mahkemelerin hükm-i ilâmâtı ne sûret ve vesait ile icrâ edecekleri bir kanûn-ı mahsûs ile ta'yin olunacaktır."

"Divan-ı Ali" Başlıklı kısım ilk tasarıda 86-89. maddelerden oluşmakta, ikinci tasarıda ise, 102-105. maddeler Divân-ı Ali'ye ayrılmıştır. 96. madde kısaltılarak, 102. madde şekline konulmuş, 87. madde, 103. madde ile aynen tekrarlanmış, 88. madde, 104'e 89. madde ise, 105. madde ile aynıdır.

İlk tasarımızın **"Umur-ı Maliye"** başlığı altında yer alan 90-101. maddeleri, ikinci taslakta **"Muvâzene"** başlığı altında 107-118. maddelerde konu edilmiştir.

90. madde, 106'ya, 91. madde, 107'ye, 92. madde, 108'e, 93. madde, 109'a karşılıktır. Ancak Muvâzene'nin yanı sıra ilkinde "bütçe" terimi'de kullanılmıştır. İlk tasarının 94. maddesi, II. Tasarı da yer almamış, 95. madde ise, 110. madde ile karşılanmıştır. II. Tasarı'nın 109. maddesi ise ilkinde yoktur. 96. madde, 111.'ye kısmen aktarılmış ancak (Meclis, bütçe'yi görüşmeden fesh olunursa 1 yıl'ı geçmemek üzere, hükümet kararnâmesi ile padişah onayı alınarak, meclis

toplanana kadar bir önceki yılın bütçesi uygulanır) hükmü ikincisinde yer almamıştır. 97. madde, 114. madde ile karşılanmışken, 98. madde, 115 ile, 99. madde ise 116. ile tekrarlanmıştır. 100. madde, 117'ye karşılıktır. 101. madde, 118.'e karşılıktır.

II. tasırının 112. maddesi ilkinde bulunmamaktadır. "Tekâlif-i müteallik her dürlü imtiyâz ve tekâlifçe her nevi istinat ve tehfifât bir kânûn ile ta'yin olunmak lâzım gelir".

"Vilâyât" başlıklı bölümde "İlk Tasarıda 102-116, ikincisinde 119-124. maddeler) 102. madde, 119'a karşılıktır. İlk tasarının 103. maddesi, ikinci Tasarının 120. maddesinde Deavi Meclisleri, Meclis-i Temyiz-i Hukuk, Divân-ı Temyiz'le ilgili ibarelerde eklenmiştir. 104. madde, 121. madde'ye karşılıktır. 105. madde, kısmen ifade farklılıklarıyla 122. madde şekline girmiştir. II. Tasarı'da yer alan 123. madde ilk tasarıda yer almamaktadır. Burada Vilâyet Umüm Meclisleri toplanırken özel birer Encümen Teşkili öngörülmekte idi. 106. madde, 124. madde olarak aynen, II. Tasarıya geçmiştir.

Her iki tasarınıda son bölümünü oluşturan **"Mevâd-ı Şetta"** ilk tasarıda 107-113. maddeleri, ikincisinde ise 125-130. maddeleri kapsamaktadır. 107. madde, kısmen 125. madde'ye aktarılmış ancak 125. madde'ye **"Hükümetin emniyetini**

ihlâl ettikleri idare-i zâbıtânın tahkiki mevsükâsı üzerine sabit olanları Memâlik-i Mahrüsâ-ı Şahaneden ihraç ve tedip etmek münhasıran Zât-ı Hazret-i Padişahi'nin yed-i İktidarındadır" kaydı eklenmiştir. 108.madde, 126'ya 103. madde, 127'ye tekâbül etmekte olup, 110. madde ise, 128. madde'ye dönüştürülürken bazı önemli olmayan düzeltmeler ve ilaveler yapılmıştır. Bunlardan önemli görüneni, "Kanun-i Esasi'nin Heyet-i Mecmûası ilgâ ve tağyir olunamaz" Hükmünün madde başına eklenmiş olmasıdır. Ayrıca esaslı maddeleri olarak nitelendirilen, fakat, hangi maddeler olduğu belirtilmeyen maddelerin değiştirilmesi için ne yapılması gerektiği açıklanmıştır. İlk tasarının 111. maddesi, II. tasarıda yer almamaktadır. 112. madde, 129'a karşılıktır. Ve 113. madde ise, 130. madde'ye aynen geçmiştir.

h) İkinci Tasarı ile Kanûn-i Esasi'nin Karşılaştırılması

İncelememizin bu kısmı da II. Tasarı diye nitelendirdiğimiz taslağın, düzeltilmiş şekli ile Kanun-i Esasi'yi karşılaştıracak, benzerlikler ve farklılıklar üzerinde duracağız. Bir önceki kısımda izlediğimiz yönteme

uyarak kısım kısım maddeleri karşılaştırarak farklılıkları ortaya koyacağız.

II. Tasarı ile Kanun-i Esasi'nin ilk konusu **"Memâlik-i Devlet-i Osmâniye"**dir. Tasarıda "Madde" kelimesi kullanılmadan 1,2,3 diye numara verilmişken Kanun-i Esaside 1. madde, 2. madde, 3.madde... şeklinde bir düzeltme yapılmıştır. Yasa tekniği açısından doğru olanıda budur. Her iki metinde de ara başlıklar uyumlu olup, sadece tasarı da yer alan **"Zât-ı Hazret-i Padişahı"** başlığı ayrımı yapılmadan maddelere geçilmiş, bir de Kanun-i Esasi'de olmayan **"Muvâzene"** ara başlığı konmuştur. Tasarı 130 maddeden oluşurken bilindiği gibi? Kanun-i Esasi 119 madde'den ibarettir.

Maddelerin karşılaştırılmasına gelince **"Memâlik-i Devlet-i Osmâniye"** başlığı altında Tasarı'da yer alan 1. ve 2. maddeler birleştirilerek, Kanun-i Esasi'ye 1. madde olarak geçirilmiş bu arada "usul-ı idaresi esâsen şer-i şerif ahkam'na müsait ve merbut'tur" ifadesi Kânûn=i Esâsiye alınmamıştır. tasarının 3. maddesi Kanun-i Esasi'nin 2. maddesi ile aynıdır.

"Zât-ı Hazret-i Padişahı" ara başlığı konulmadan Kânün-i Esasi'nin 3 ve 4. maddeleri taslağın 4. ve 5. maddelerinden olduğu gibi aktarılmıştır. Tasarının 6. maddesi,

Kanün-i Esâsiye anlam değiştirmeyen düzeltmelerle geçirilmişken taslakta olmayan 4. ve 5. maddeler Kanun-i Esasi'de yeni maddeler olarak karşımıza çakmaktadır.

"Teba'i Osmâniye'nin Hukük-ı Umûmiyesi" (7-26. maddeler), Kanun-i Esasi'ye "Teba'i Devlet-i Osmaniye'nin Hukük-ı Umumiyesi" (8-26. maddeler) olarak geçirilmiş bulunmaktadır.

Tasarının 8. maddesi, Kanun-i Esâsi'de 7. madde olarak yer almıştır. Tasarının 8. maddesindeki ifade, kısaltılarak Kanun-i Esasi'de anlamı değiştirilmeden 9. madde haline getirilmiştir. Tasarının 9. maddesi Kanun-i Esasi'ye 10. madde olarak geçirilirken "ve Kanunen mûcib-i tevfik olan âhvâlden maada bir bahane ile tevfik ve haps olunamıyacağı gibi nefi ve sa'ir sûretle dahi mücâzât olunamaz" ifadesi çıkarılmıştır.

Tasarının 10. maddesi anlam farkı olmadan ifade değişikliği ile 11. madde olarak geçirilmiştir. Tasarının 11. maddesi, mektupların açılamıyacağını hükme bağlıyarak haberleşme dokunulmazlığını getirirken Kanun-i Esasi'de bu husus yer almamıştır. Tasarının 12. maddesi bazı ifade farklılıkları ile kısaltılarak Kanun-i Esasi'nin 12. maddesi haline getirilmiştir. Yine Tasarının 13. maddesi aynen Kanun-i Esasi'nin 13. maddesi olarak geçirilmiştir. Tasarının 14.

maddesi, anlam farkı olmadan ifade farkı ile Kanun-i Esasi'nin 14. maddesi olmuşutr. 15. maddesi ile, Kanun-ı Esasi'nin 15. maddesi aynıdır. Tasarının 16. ve 17 maddeleri ifade farlılıkları ile Kanun-ı Esasi'ye 16. ve 17. maddeler olarak alınmıştır. Tasarının 18. maddesi, Osmanlı uyruğu olanların kendilerine özgü dilleriyle "Tâlim ve ta'allüm'de muhtar" oldukları kaydı Kanun-i Esasi"ye alınmamış maddenin diğer kısmı ifade değişikliği ile 18. madde'ye dönüştürülmüştür. Tasarının 19. maddesi büyük bir anlam farkı olmadan 19. madde'ye dönüştürülmüştür. Tasarının 20. maddesi, ifade düzeltilip, kısaltılarak Kanun-i Esasi'ye 20. madde olarak konmuştur. Tasarının 21. maddesi ise, Kanun-i Esasi'ye 21. ve 22. maddeler şeklinde geçirilmiştir. Tasarı da yer alan 22. maddesi Kanun-i Esasi'ye konmamıştır. Bu madde namus ve haysiyetin, hükümetin ve kâmû'nun taahüdü altında olduğu belirtmektedir. 23. madde, yapılan düzetme ile Kanun-i Esasi'ye 23. madde olarak konmuştur. Tasarının 24. maddesi ise, Kanun-i Esasi'ye alınmamıştır. (Kanunun öngörmediği bir ceza verilemez hükmüdür.) Tasarımızın kapsamı daha geniş olan 25. maddesi ise, kısaltılarak Kanun-i Esasi'de 24. madde olmuştur. Tasarı da olmıyan, Kanun-ı Esasi de ise 25. madde olarak yer alan yeni hüküm, yasal dayanağı olmadan kimseden

vergi alınamıyacağıdır. Tasarı'nın 26. maddesi Kanun-ı Esasi'ye aynı madde numarasıyla geçirilmiştir.

Tasarı ve Kanun-i Esasi'de "Vükelâ-yı Devlet" başlığı altında Tasarıda 27-42, Kanun-i Esasi'de 27-38. maddelerden meydana gelmiştir. Tasarının 27. maddesi ile Kanun-i Esasi'nin 27. maddesi benzerlik göstermekle beraber, "Vekâlet-i mutlaka ünvânı riyaset-i vükelâ ünvanına tahvil olunmuştur." (Düzeltilmiş şekliyle mesned-i sadaret riyaset-i vükelâdır) hükmü Kanun-i Esasi'ye alınmadığı gibi, diğer bakanların "reisü'l-vükelâ'nın reyiyle intihâb" (vükelâ'nın arzıyla memuriyetleri) ibâresi de çıkarılmıştır.

Tasarının 28. maddesi, Bakanlar Kurulunun kimlerden hangi sıra ile oluşturulacağını belirleyerek "resül-vükelâ bu vekâletlerden birini derühte eder" hükmünü içermektedir. Bu madde Kanun-ı Esasi'de yer almamıştır.

Tasarının 23. maddesi, Kanun-i Esasi'nin 28. maddesini karşılamakta ancak bir önceki maddeye uygun olarak arada anlam farkı bulunmaktadır. Tasarıdaki Vükelâ Heyeti Reisi Kanun-i Esasi'de Sadrazam olmuştur. Yine Tasarı'nın 30. maddesi, Kanun-i Esasi'nin 29. maddesine dönüştürülmüş burada da reisü'l-vükelâ yerine, Sadrazam denilmekle yetirilmiştir. Tasarının 31. maddesi, Bakanlar Kurulunun toptan ya da teker

teker istifa etmeleri durumunda istifa'nın kabül edilip edilmemesi Padişah'a bırakılırken, Kanun-i Esasi'de böyle bir madde yer almamıştır. Tasarının 32. maddesi bütünüyle üstü çizilerek iptal edilmiş olmalı ki, Kanun-i Esasi'ye konulmamıştır. Burada Bakanlar kurulunun değiştirilmesinden, hariç'ten birinin Bakanlar Kurulu Başkanlığına getirilmesinden söz edilmekte olup "reisü'l-vükelâ bulunan Sadrazam" denilerek önceki maddeleriyle çelişkiye düşüldüğü görülmektedir. Tasarının 33. maddesi Bakanların sorumluluklarını ayrıntılarıyla belirlemişken özellikle Kanun-i Esasi'yi naks ve ilgaya tasaddi"yi büyük bir suç olarak belirtirken bu Kanun-i Esasi'ye geçirilmemiştir. Tasarının 34. maddesi, Kanun-i Esasi'nin 31. maddesine dönüştürülmüş, bu yapılırken tasarıda yapılan düzeltme göz önünde bulundurulmuştur. Tasarının 35. maddesi, 32 ile, 36. maddesi, 33 ile ve 37. maddesi, ise 34 ile karşılanmış olup, anlam farkı bulunmamaktadır. Tasarının daha kapsamlı olan 38. maddesi, Kanun-ı Esasi'ye 35. madde olarak geçirilirken daraltılmış, özellikle Bakanların istifa etmeleri konusu çıkarılmıştır. Yine tasarının 39. maddesi, 36. maddeye çevrilirken "Meclis-ı Umûmi"'nin onayı "Heyet-î Mebusan"'a bırakılmıştır. Tasarının 40. maddesi düzeltme yapılırken bütünüyle çizilmiş dolayısıyla Kanun- Esâsi'ye alınmamış, 41.

maddesi ise 37. madde olarak geçirilmiştir. Kânûn-î Esâsi'de küçük bir ek'le yetinilmiştir.

Tasarı'nın "**Memûrin**" başlığı altında yer alan 43-45. maddeleri Kanun-î Esasi'ye aynı başlık altında 39-41. maddeler olarak geçirilmiştir. Anlam değiştirmeyen düzeltmeler yapılmıştır.

"**Meclis-î Umûmi**" başlığı hem tasarıda hem Kanun-î Esasi'de bir bölüm olarak ele alınmış bulunmaktadır. tasarıda 46-66. maddelerde ifade farkı bulunan hükümler Kanun-î Esasi'de düzeltme ve değişikliklerle 42-59. maddeler haline getirilmiştir.

Şöyle ki, Tasarının 46,47,48,49. maddeleri'nin Kanun-î Esasi'de karşılıkları 42,43,44 ve 45. maddelerdir. Tasarının 50. maddesinde yer alan yemin metni, Kânûn-î Esâsi'ye 46. madde olarak geçirilirken metin olmaktan çıkarılmış, anlam değiştirilmeden "Sadrazam huzurunda" ibaresi de Kanun-î Esasi'de yer almamıştır. Tasarının 52. maddesi, 47 ile aynı olup 53. ise düzeltilerek 48. madde'ye dönüştürülmüştür. 54. madde kısaltılmış, 49. madde şekline getirilirken, gerekçe göstermeden çıkarılmıştır. 55. madde, 50 ile aynı olup, 56. madde ise, düzeltilerek, 51. madde'ye dönüştürülmüştür. 57. madde'nin Kanun-î Esasi'de karşılığı olan 52. madde ifade

farklılıkları ile birlikte aynıdır. Tasarının 58. maddesi, Kanun-î Esasi'de, 53. madde'ye dönüştürülken kapsam genişletilmiş, ayrıntılı bir şekilde madde yeniden düzenlenmiştir. 59. madde düzeltilerek, 54. madde'ye dönüştürülürken, 60. madde Kanun-î Esasi'de yer almamıştır. Tasarının 61. maddesi 55.'e aynen aktarılmış, 62. madde Kanun-î Esasi'ye konmamıştır. Tasarının 63,64,65 ve 66. maddeleri Kanun-î Esasi'de 56,57,58 ve 59. maddeler olarak aynen tekrarlanmıştır.

"**Heyet-i Âyân**" başlığı altında tasarıda yer alan hususlar (Tasarı madde 67-71, Kanun-i Esasi 60-64.maddeler) anlam değişikliği yapılmadan Kanun-î Esasi'ye aktarıldığından karşılaştırmaya gerek görmüyoruz.

Tasarının **"Heyet-i Mebûsan"** başlığı altında yer alan 72-88. maddeleri, Kanun-î Esasi'ye aynı başlık adı altında 65-80. maddeler olarak konulmuş, ancak bazı maddelerde anlam değişikliği yapılırken bir madde de Kânûn'da yer almamıştır.

Tasarının 72,73 ve 74. maddeleri, Kânûn-î Esâsi4de 65,66,67. maddeler olmuştur. Tasarının 75. maddesi, Kânûn-î Esâsi'de 68. madde'ye dönüştürülürken ifade düzeltmeleri yapılmış "beş seneden sonra" yapılacak seçim "4 seneden sonra" şeklinde düzeltilmiştir. 76,77 ve 78. maddeler Kânûn-î Esâsi'de

69,70 ve 71. madde olmuştur. Tasarının 79. maddesi tamamen değiştirilerek Kânûn-î Esâsi'de 72. madde şekline getirilmiştir. Şöyle ki, "Müntehibler, întihâb etmeye mecbûrdur" hükmü, tasarıda "...... vilâyet-î întihâbiye'nin yerlisinden întihâb etmeye mecbur olmayıb, şerait-î nizâmiyesîne muvafık olmak üzere istedikleri zâtı întihâb edebilirler" şeklinde idi.

Tasarının 80,81,82 ve 83. maddelerinin kimi cümleleri düzeltilerek, Kanun-i Esasi'ye 73,74,75,76. maddeler olarak geçirilmiştir. Tasarının 84. maddesinde Meclis Başkanı ile ikinci başkan ve katiplerin, Heyet-î Mebûsanca seilecekleri, Başkan'ın Padişahın onayı ile kesinleşeceği hükmü yer almışken Kânûn-î Esâsi'nin buna karşılık olan 77. maddesi Başkanlık ve ikinci ile üçüncü başkanlıklar için Heyet-î Mebûsan'ın 3'er kişi seçeceği bunların Padişahın onayına sunularak, birinin başkanlığa, ikisinin Başkan vekilliğine, Padişahça tercih edilip atanacağı hükmüne yer verilmişdir ki, bu hüküm ilk taslakda da Kânûn-î Esâsi'de olduğu gibi düzenlenmişti. (Bakınız: İlk Tasarı madde: 71)

Tasarının 85. maddesinde 5 olan sayı Kânûn-î Esâsi'de 15'e çıkarılmış ve 78. madde olarak yer almıştır. 86. madde'nin ilk kısmı Kânûn-î Esâsi'de 79. madde'ye dönüştürülürken son

kısmı "Meclisin küşdından evvel tevfik olunmuş veya muhâkemesine başlamış veyâhûd habsedilmiş âzâ var ise Meclis Heyeti tarafından tevfik ve muhakeme ve mahbusiyetinin Meclis devam ettikçe tehirine karar verilebilir" hükmü konmamıştır.

87. madde Kânûn-î Esâsi'de 80. madde'ye karşılıkken, Tasarının 88. maddesine Kânûn-î Esâsi'de gerek görülmemiştir. Bu madde, Mebusların, Bakanlardan soru sorma ve cevab alma hakkı olduğunu, Bakanların cevap vermeye mecbûr olduklarını ancak gerek görürse, cevabı tehir edebileceğini hükme bağlarken, cevab verme biçiminin dahili yönetmelikle belirleneceği hükmünü kapsamaktaydı.

Tasarının ve Kânûn-î Esâsi'nin **"Mehâkim"** başlıklı kısımları, mahkemelerin çalışma biçimleriyle bağlı olacakları kurallara ait maddelerden oluşmaktadır. Taslakta 89-101, Kânûn-î Esâsi'de ise, 81-91. maddeler bu konuya ayrılmış bulunmaktadır. Tasarının 99. maddesi hariç, diğer maddeleri olduğu gibi Kânûn-î Esâsi'ye aktarılıkken 102. madde 32. maddeye dönüştürülürken biraz daha genişletilmiştir. Kânûn-î Esâsi'de yer almayan 99. maddenin konusu ise şöyledir. "Her mahkeme itâ eylediği hükmü katinin icrâsına memûrdur. Ne mahkemelerin hükm ilâmatı ne sûret ve vesa'it ile icrâ edecekleri bir Kânûn-ı Mahsusu ile ta'yin olunacaktır."

Tasarının 89. maddesi Kânûn-î Esâsi'nin 81, 90. maddesi 82'ye, 9.,83,92,84'e karşılıktır. Tasarıda yer alan 93. madde Kânûn-î Esâsi'ye geçirilmemiştir. (Her mahkeme vereceği ilâmın ita eylediği hükmün esbâb-ı mûcibisini beyân etmek lâzımdır) hükmü. Tasarının 94. maddesi, Kânûn-î Esâsi'nin 85. maddesi ile, 95. maddesi ile 86. madde ile aynıdır. 96. madde 88'e; 97., 89'a; 98. ise, 90'a karşılıktır. Tasarı'nın 100. maddesi, 91 madde'ye, 101. maddesi ise Kânûn-î Esâsi'nin 87. maddesine karşılıktır.

Her iki metnin "**Divân-ı Âli**" başlıklı bölümü 5 madde'den oluşmakta olup, ilk madde dışındakiler arasında fark bulunmamaktadır.

Tasarının 102. maddesi Kânûn-î Esâsi'ye 92. madde olarak aktarılırken, kapsam genişletilmiş ve yeni hükümlere yer verilmiştir. Kânûn-î Esâsi'ye ve yeni hükümlere yer verilmiştir. Kânûn-î Esâsi'ye şu önemli ek'in konduğunu görmekteyiz. "Vazifesi vükelâ ile Mahkeme-î Temyiz rüesa ve âzâsını ve zât ve hukuku şâhâne aleyhinde harekete ve Devleti bir hali muhâtaraya ilkaya tasaddi eyliyenlerin muhâkemesidir."

103. madde, 93,104.,94'e, 105,95'e ve 106. ise, 96 karşılık olmaktadır.

Tasarıda "**Muvâzene**" ara başlığı altında yer alan

hükümler, Kânûn-î Esâsi'de ara başlık konmadan 97. madde'den itibaren benzer şekilde yer almaktadır. Şöyleki, tasarının 107. maddesi 97. maddesine, 108. madde,. 98'e, 109., 93'e, 110., 111'e karşılıktır. Tasarının kısa olan 111. maddesi, Kânûn-î Esâsi'ye 102. maddesi olarak aktarılırken genişletilmiştir. "Ancak bazı âhvâlı fevkalade'den dolayı Meclis-î Mebusân muvâzeneyi kararlaştırmaksızın fesih olunduğu halde hükmü bir sene-yi tecavüz etmemek üzere bir kararnâme ile vükelâ-yı devlet ba-irade'î seniye seneyi sabıka muvâzenesinin cereyanı âhkâmını Meclis-î Mebûsan'ın gelecek içtimaına kadar temdit ederler." hükmü eklenmiştir.

Tasarının, 112. maddesi, Kânûn-î Esâsi'ye alınmamış, 113. madde, 100. maddeye 114., 103'e; 115,104'e; ve 116., 105'e olduğu gibi aktarılmıştır. 117. madde anlam değişikliği olmadan, ifade farkıyle 106'ya aynı şekilde, 118'de 107'ye karşılıktır.

Tasarı'nın **"Vilâyât"** başlıklı 119-124. maddelerine karşılık, Kânûn-î Esâsi'de aynı başlıkla 108-112. maddeler yer almaktadır.

Tasarının 119. maddesi anlam farkı olmadan, kısaltılarak, Kânûn-î Esâsi'ye 108. madde olarak konmuştur. 120. madde'deki, Deavi Meclisleriyle, Meclis-i Temyiz-î Hukuk

ve Divân-ı Temyiz terimleri çıkarılarak, Kânûn-î Esâsi'de 109. madde haline getirilmiştir. 121. madde ifade farkı ile 110. madde'ye dönüştürülmüştür. 122. madde, 111. madde'ye aktarılırken Kânûn-î Esâsi'ye şu hükümler alınmamıştır. ".....her kazada İslâm cemeatinin Meclislerinin reisi o kazanın müftüsü veyâhûd mevsûk ve mutemet ûlemâdan birisi olup, gayr-î müslim cemeatlarının, reisleri dahi nizâmnâmelerinde muayyen olan, rüesâ-yı ruhâniye veyâhûd vekilleri olarak ve bu Mecâlis, Vilâyet Meclis-i Umûmisi'nin encümenlerinin kendilerine merciî bilecektir."

Tasarı'nın "Vilâyet Meclisi Umûmiler"inin müslüman ve gayr-î müslimler için ayrı ayrı birer encümen teşkilini öngören 123. maddesi Kânûn-î Esâsi'ye alınmamıştır. Tasarının 124. maddesi, Kânûn-ı Esâsi'nin 112. maddesi ile aynıdır.

Her iki metnin, son bölümünü oluşturan "**Mevâd-ı Şettâ**"'da önemli farklılıklar görülmektedir. Şöyle ki, tasarının 125-130. maddeleri, Kânûn-ı Esâsi'nin ise 113-119. maddeleri bu başlık altında yer almakta olup, karşılaştırdığımız da şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır.

Tasarı'nın 125. maddesi, aynen şöyle iken, "Mülkün bir cihetinde ihtilâl zûhûr ettiği halde, hûkûmet-î seniye'nin o mahalle mahsûs olmak üzere, muvakkaten, (îdere-i örfiye)

ilânına hakkı vardır. (İdare-î örfiye) nizâmât-ı mülkiye'nin muvakkaten ta'dilinden ibaret olup (İdare-i örfiye) tahtında bulunan mahallin sûret-î idâresi nizâm-ı mahsûs ile ta'yin olunur" Kânûn-ı Esâsi'de 113. madde'ye karşılık olan bu hükme "Hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri, İdare-î Zabıta'nın tahkikât-ı mevsûkâsı üzerine sabit olanları Memâlik-î Mahrûsâ-yı Şahâne'den ihrâç ve teb'id etmek münhâsıran Zât-ı Hazret-i Padişahi'nin yed-î iktidârında'dır." İbaresi eklenmiştir. Bilindiği gibi bu ifade 1876 Kânûni Esâsisi'nin en çok tartışılan maddesi'nin en önemli kısmıdır.

Tasarı'nın 126. maddesi, Kânûn-î Esâsi'nin 114., 127. maddesi ise, 115. maddesiyle aynıdır.

Tasarının 128. maddesi, Kânûn-ı Esâsi'nin bütününün yürürlükten kaldırılıp, değiştirilemiyeceğini ancak "mevâd-ı esâsiyesinden yani (   ) bendlerinden ma'adasında bir veya birkaçının...." değiştirilebileceğini öngörürken, Kânûn-î Esâsi metninde 116. madde'de bu önemli hususa yer verilmemiştir.

Tasarı'nın 129. maddesi, Kânûn-î Esâsi'ye 117. madde yeniden eklenmiştir.

Tasarımızın son maddesi olan 130. madde, Kânûn-ı Esâsi'nin son maddesi olan 119. madde'ye karşılıktır.

Düzeltmeyi yapan kişi, 130. madde bitimine "Emniyet-î dahiliye'yi devleti ihlâl ve gârât ve hukûk-ı mukaddese'i şâhâne aleyhinde harekete cür'et" notunu düşmüş ve bu not Kânûn-ı Esâsi'nin 113. maddesine konmuştur. Ancak tasarıdaki bu notun nereye ekleneceğine dair bir işaret bulunmamaktadır.

Yaptığımız karşılaştırmayı da gözönünde tutarak, genel bir değerlendirme yaptığımızda II. Tasarı'da yer alan şu hükümlerin Kânûn-î Esâsi'ye hiç alınmadığını görüyoruz. Tasarı'nın 9. maddesi'nde yer alan yasa'nın öngördüğü şartlar dışında hiç bir bahane ile tutuklanma, hapis, sürgün olunamıyacağı hükmü, Kânun-ı Esasi'nin 10. maddesi'ne konmamış, buna karşılık kısaca 9. madda'de "Hürriyet-î Şahsiye hr türlü tâarûz'dan mâasûndur. Hiç kimse Kânûn'un tayin ettiği sebep ve sûret'den mâada bir bahâne ile mücâzât olunamaz". denilmekle yetinilmiştir. Haberleşme dokunulmazlığını öngörerek, mektupların açılamıyacağını hükme bağlıyan 11. madde ise, Kânûn-î Esâsi'de yer almamaktadır. Aynı şekilde "Tebâ-yı Osmâniye'nin her birinin namusu ve haysiyeti hükümet-î seniye'nin himayesi ve umûm efrâdın tâahüt-i müşterek tahtındadır." ibaresi'de (madde 22) Kânûn-ı Esasi'ye alınmamıştır.

Daha önemlisi, Sadrazamlığı kaldırarak, Başbakanlığı getiren, Başbakan ile birlikte Şeyhülislam'ın seçimini Padişaha bırakan, Bakanlar'ın, Başbakanca seçilip, Padişahça onayını uygun gören 27. madde, Kânun-î Esâsi'de yoktur. Buna bağlı olarak Bakanlar Kurulu'nun kimlerden ve nasıl oluşacağını belirleyen 28 ve 29. madde'de ister istemez Kânûn-ı Esâsi'ye geçirilmemiştir. Böylece II. Tasarı, II. Mahmut'un yaptığı düzenlemeye benzer bir Bakanlar kurulu ve Başbakan öngörmüşken, bu önemli nokta Kânûn-ı Esâsi'ye, Padişah'ın yetkileri'nin, Başvekil'e devredildiği hükümet'in geniş yetkilerle donatıldığı kanısında olanların karşı çıkmalarıyla alınmamış olmalıdır.

Bakanlar Kururulunda taslağın son şekli görüşülürken, Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ile Şuray-ı Devlet Reisi Mithat Paşa arasında bu madde'nin çok ciddi tartışmalara yol açtığını belirtmektedir. Rüştü Paşa, Padişah'ın hak ve yetkileri'nin sınırlandırılarak, Sadrazamlık makamı yerine getirilen Başvekalet'e fazla yetkiler verildiğini ileri sürerek karşı çıkmaktadır. Onun ısrarı ile, Kanun-î Esâsi'nin 119 madde'ye indirildiği "......sadaret makamı'nın ibkâsıyla vekilleri intihâb selâhiyeti'nin Padişah'a bırakılmasına karar verildiğini Recai G.Okandan, Mirât-ı Hakikât'e dayanarak ifade

Düzeltmeyi yapan kişi, 130. madde bitimine "Emniyet-î dahiliye'yi devleti ihlâl ve gârât ve hukûk-ı mukaddese'i şâhâne aleyhinde harekete cür'et" notunu düşmüş ve bu not Kânûn-ı Esâsi'nin 113. maddesine konmuştur. Ancak tasarıdaki bu notun nereye ekleneceğine dair bir işaret bulunmamaktadır.

Yaptığımız karşılaştırmayı da gözönünde tutarak, genel bir değerlendirme yaptığımızda II. Tasarı'da yer alan şu hükümlerin Kânûn-î Esâsi'ye hiç alınmadığını görüyoruz. Tasarı'nın 9. maddesi'nde yer alan yasa'nın öngördüğü şartlar dışında hiç bir bahane ile tutuklanma, hapis, sürgün olunamıyacağı hükmü, Kânun-ı Esasi'nin 10. maddesi'ne konmamış, buna karşılık kısaca 9. madda'de "Hürriyet-î Şahsiye hr türlü tâarûz'dan mâasûndur. Hiç kimse Kânûn'un tayin ettiği sebep ve sûret'den mâada bir bahâne ile mücâzât olunamaz". denilmekle yetinilmiştir. Haberleşme dokunulmazlığını öngörerek, mektupların açılamıyacağını hükme bağlıyan 11. madde ise, Kânûn-î Esâsi'de yer almamaktadır. Aynı şekilde "Tebâ-yı Osmâniye'nin her birinin namusu ve haysiyeti hükümet-î seniye'nin himayesi ve umûm efrâdın tâahüt-i müşterek tahtındadır." ibaresi'de (madde 22) Kânûn-ı Esasi'ye alınmamıştır.

Daha önemlisi, Sadrazamlığı kaldırarak, Başbakanlığı getiren, Başbakan ile birlikte Şeyhülislam'ın seçimini Padişaha bırakan, Bakanlar'ın, Başbakanca seçilip, Padişahça onayını uygun gören 27. madde, Kânun-î Esâsi'de yoktur. Buna bağlı olarak Bakanlar Kurulu'nun kimlerden ve nasıl oluşacağını belirleyen 28 ve 29. madde'de ister istemez Kânûn-ı Esâsi'ye geçirilmemiştir. Böylece II. Tasarı, II. Mahmut'un yaptığı düzenlemeye benzer bir Bakanlar kurulu ve Başbakan öngörmüşken, bu önemli nokta Kânûn-ı Esâsi'ye, Padişah'ın yetkileri'nin, Başvekil'e devredildiği hükümet'in geniş yetkilerle donatıldığı kanısında olanların karşı çıkmalarıyla alınmamış olmalıdır.

Bakanlar Kururulunda taslağın son şekli görüşülürken, Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ile Şuray-ı Devlet Reisi Mithat Paşa arasında bu madde'nin çok ciddi tartışmalara yol açtığını belirtmektedir. Rüştü Paşa, Padişah'ın hak ve yetkileri'nin sınırlandırılarak, Sadrazamlık makamı yerine getirilen Başvekalet'e fazla yetkiler verildiğini ileri sürerek karşı çıkmaktadır. Onun ısrarı ile, Kanun-î Esâsi'nin 119 madde'ye indirildiği "......sadaret makamı'nın ibkâsıyla vekilleri intihâb selâhiyeti'nin Padişah'a bırakılmasına karar verildiğini Recai G.Okandan, Mirât-ı Hakikât'e dayanarak ifade

etmektedir. Gerçektende Mahmut Celalettin Paşa, sözü geçen eserinde bu gelişmeleri belirtmektedir (1).

Dikkatimizi çeken bir nokta'da II. taslağı hazırlıyanların, Sadrazamlık ünvanını Başvekâlet'e (riyâset-i vükelâ) çevirmek istemelerine karşın tasarı'nın daha sonraki maddeler'inde "reisü'l-vükelâ"'ya yine "Sadrazam" demeleridir. 32. madde'de Bakanlar Kurulu'nun değiştirilmesi ya da Bakanlar dışından birine "riyâset-i vükelâ" görevi'nin verilmesi hükme bağlanırken bu ifadeye yer verilmektedir. Bu çelişki, düzeltmeleri yapan Saffet Paşa'nın dikkatini çekmiş olmalı ki, madde'nin bütünü'nün üzerine bir çizgi çekmiştir.

Bakanların görevleriyle ilgili durum ve icraât'dan sorumlu tutuldukları 33. madde'de "ve husûsiyle devlet'e hiyânet ve Kânûn-î Esâsi'yi naks ve ilga'ya tasaddi ve her nevi irtikâb ve nüfûs-ı memûriyeti su'i-istimâl, envâr-ı miriye'yi israf maddelerinden, müteferden veya müstemi'en mesüldûr" hükmü Kânûn-î Esâsi'nin 30. madde'sine konmayarak sadece Bakanların

---

1. Bakınız, Mirât-ı Hakikat, s.221; Okandan, Recai, a.g.e., s.30.

görevlerinden ve yaptıkları işlerden sorumlu oldukları belirtilmekle yetinilmiştir.

Kânûn-î Esâsi'de 35. madde'ye dönüştürülen, 38. madde'nin kapsamı daraltılmış, özellikle Mebûslar Meclisiyle, Bakanlar arasında anlaşmazlık çıkıp, güven oyu alınmadığında "vükelâ istifa ederler" hükmü çıkarılmış, çözüm Padişah'a bırakılmıştır. Böylece Mebûslar Meclisi'nin etkinliği hükümet üzerindeki denetimi sınırlandırılmıştır. Meclisin yetkilerini kısıtlıyan bir değişiklik de 39. madde Kânûn-ı Esâsi'de 36.'ya çevrilirken yapılmış "Meclis-î Umûmi'nin inkâdında tasdik ve kabül olunmaz ise, hükmü münfesih ad olunmak" açık hükmü çıkarılmıştır.

Her iki meclisin iç tüzüklerini hazırlıyacakları hükmü (51. madde) Kânûn-ı Esâsi'de yoktur.

Bir yasa'nın anlamını açıklamak gerektiğinde ilgili olduğu mahkeme'ye ya da Şûra-yı Devlet'e başvurmak gerektiğini hükme bağlayan 60. madde'de Kânûn-ı Esâsi'de yer almamıştır. Aynı şekilde, iki Meclis'in bir arada toplandığında Âyân reisi'nin başkanlık yapacağı, Âyân'ın, reisin sağında, Mebuslarında solunda oturacağı hükmüne de yer verilmemiştir.

Kânûn-î Esâsi'nin 72. maddesi mebusların bağlı oldukları vilâyet sınırları içindeki halktan seçileceği hükmüne

karşılık (madde 72) tasarı'nın 79. maddesi vilayet yerlisinden olmayı şart koşmamaktadır.

Mebusların toplantılarda Bakanlardan soru sorma ve cevap alma hakkını hükme bağlıyan 88. madde Kânûn-ı Esâsi'ye alınmamış böylece Meclis'in etkinliği, hükümeti denetleme yetisi sınırlandırılmıştı. Diğer kısıtlamalarda göz önünde tutulduğunda II. Tasarı'nın daha demokratik bir parlementer sistem öngördüğü anlaşılmaktadır.

Vilâyet Umûm Meclisleri her yıl toplanırken, müslüman ve müslüman olmayanların kendi içlerinde "birer encümen" oluşturacakları, bu encümenlere müftü veya ulema'dan biriyle "rûesâ-yı ruhâniye"'nin başkanlık edeceği, görevininse bir önceki madde'de sözü edilen vakıflarla ilgili hesapların incelenerek gereğinin yapılması için, karar vereceği hükmünü kapsıyan 123. madde Kânûn-ı Esâsi'de yer almamıştır.

Çok tartışılan bir konu olan **"Mevâd-ı Şetta"** başlığı altında yer alan tasarı'nın 125. maddesi'nin Kânûn-î Esâsi'de 113. madde'ye dönüştürülmesi hususuna gelince, hem taslak da, hamde Kanûn-î Esâsi'de "Mevâd-ı Şetta" kısmının ilk maddeleri olan 125 ile 113. maddelerin sıkı yönetimi öngören hükümleri aynıdır. Ancak tasarı'nın sonuna Saffet Paşa'nın düştüğü **"Emniyet-î dahiliye-î devleti ihlâl ve gâret ve hukûk-ı**

mukaddese-î şahane aleyhinde hareket'e cüret" ibaresi Kânûn-î Esâsi'nin tasarısı'nın 125. maddesine karşılık olan 113. maddesine eklenirken şöyle değiştirilmiştir; **"hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri idare-î zabıta'nın tahkikât-ı mevsûkası üzerine sabit olanları memâlik-î Mahrûsa-yı Şahâne'den ihraç ve teb'id etmek münhâsıran Zat-ı Hazret-î Padişahi'nin yed-î iktidarındadır."** Böylece Padişah'a sorgusuz, sualsiz sürgün etme yetkisi verilmiş, bilindiği gibi bu yetki'nin ilk kurbanı da Mithat Paşa olmuştur.

Sanıyorum ilk kez Saffet Paşa'nın kalemiyle bir not olarak tasarıya düşürülen bu tamamlanmamış cümleye yapılan ek'le bu gerçekleşmiştir. Ekleme'nin kim veya kimlerce gerçekleştirildiği konusu ise tartışmalıdır.

Kuntay, II. Abdülhamit'in Damad Mahmut Paşa'nın telkiniyle 113. madde'ye kendisine sorgusuz, sualsiz sürgün hakkını tanıyan cümleyi eklettirdiğini, İngiliz Sait Paşa'nın **"jurnal"** adını verdiği el yazısı ile yazdığı hatıralarına dayanarak ileri sürmektedir (1). Buna göre, kurşun kalemle

---

1. Kuntay, a.g.e., s.63-64.

yazılmış bir pusulayı Padişah, Sait Paşa'ya vermişti. Pusula'da şunlar yazılıydı. **"Polisin malûmât-ı mevsûkası üzerine taht-ı şüphede bulunanları Zât-ı Hazret-î Padişahi'nin Memâlik-î Şahane'den tard ve nefh etmeğe hakkı vardır."**

113. maddeyle ilgili tartışmaları, Mahmut Celalettin Paşa, Mirât-ı Hakikat'de daha ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Çoğu eserde onun bu açıklamaları kaynak gösterilerek maddeyle ilgili yorumlar yapılmaktadır. Özetle şunları ifade etmektedir. Bakanlar Kurulunda, Kânûn-ı Esâsi layıhası görüşülmeye başlandığında "Mebeyin Ri'câli" Padişah'ın kime güveni kalmazsa onu görevden alıp, sürme yetkisine sahip olmalıdır," hükmünü, kişisel çıkarlarına uygun olduğu için, Kânûn-î Esâsi'ye eklemeyi Padişah'a telkin ediyorlardı. "Mabeyin Başkâtibi Sait Bey zikr olunan maksâdı mutazammın ve lafzen ihlâl-i âsâyiş-î umûmi yolunda hareketleri zabıtaca tahkik edenleri Memâlik-i Osmâniye'den tard ve ihrâca Padişahın iktidarı olmasını, mübeyyin bir madde kaleme alıp bunu behemmehâl lâyıhaya ilâve ettirmek ilavesiyle Damad Mahmut Paşa, Vükelâ'ya tebliğ eyledikde akıbet beyn olanlar bu madde'nin hürriyet-î tammâ ve mesûliyet-î vükelâ esaslarını hâvî olan bir kanûn'a derci gayet mûzır olur vadisinde beyân-ı mütalaat ve ez cümle Mithat Paşa'nın nazarında ehemmiyet-î mesele büyüyüp güya Padişah'ın

şevket ve kudreti ancak bununla taht-ı mahfûziyette tutulabilir. İtikâdtına sapmağla şu hükmün Kanûna ilâvesi kâtiyen mültezem-î Padişahidir deyu icbâr ederek nihayet 113. madde'nin fıkra-ı âhiresî olmak üzere lâyıha'ya yazdırdı..." Ne yazık ki, Mahmut Paşa ve taraftarları olan Mabeyn Ricali bu madde'nin Kânûn-i Esâsi'ye konulmasıyla bir süre sonra aleyhlerine uygulanacağını fark edemediler. Ayrıca yabancı devletlerinde bu madde'ye dayanarak Kânûn-i Esâsi'nin bir anlam ifade etmediğini ileri süreceklerdi (1).

Kânûn-î Esâsi konusundaki çalışmalarıyla tanınan Tarık Zafer Tunaya'nın 113. maddeye ilişkin düşünceleri ise şöyledir.

"...benim kanatim bu Kânûn-î Esâsi'nin en yerli olan yönü 113. maddedir. Yani Mithat Paşa'nın kendisi amil olmuştur. Çünkü daha evvel Anayasaya karşı olanların, -hatta bir tanesi alt komisyondaydı, Ramiz Efendi-, yargılanmadan sürülmesini istediği içindir ki bu 113. madde gelmiştir. Ben aradım, taradım başka bir anayasa da bir 113. madde bulamadım.

---

1. Mirat-ı Hakikat, s.222.

Fakat sonra anladım ki, o zamanki insanların kurnazlığı böyle bir 113. maddeyi koymaya müsaittir ve bu da onun yerliliğini gösterir" (1).

Öte yandan Niyazi Berkez'e göre ise 113. madde ile ilgili olarak; "... o kadar çok korkulan 113. madde'nin daha iyi anayasaların uygulandığı dönemlerde görülen anayasa'ya aykırı eylemler yanında çok medenice kaldığını söylemek zorundayız...... Gerçekte Kânûn-î Esâsi'yi yıkan 113. madde değil, kanûnun kendisi'nin bütün çatısıdır..." demektedir(2).

Enver Ziya Karal ise, "113. madde Kânûn-î Esâsi'nin en zayıf noktası olup Gülhane Hattı'nın prensiplerine göre bile bir irtica karekteri taşımaktadır. Zira Padişah'a sorgusuz, sualsiz, sadece Polis tahkikatı ile devletin güvenliği için zararlı gördüğü kimseleri hudut haricine göndermek hakkını

----

1. Tunaya, Tarık Zafer, Çoşkun Üçok "1876 Anayasası'nın Kaynakları" konulu tebliği tartışmaları, Türk Parlementoculuğunun İlk Yüzyılı, 1876-1976, Ankara, s.30.

2. Berkes, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul, 1978, s.325-326.

vermiştir." görüşündedir(1).

Bülent Tanör'de 113. madde ile ilgili olarak, "Padişaha, hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri" bir polis soruşturması sonucu anlaşılanları, sürgüne yollama yetkisi veren 113. madde kişi güvenliği sistemini kökünden sarsmaktadır, düşüncesindedir.(2).

II. Abdülhamitin tahta geçtiği günden beri istemiyerek, Anayasalı Meşruti bir yönetimi ilan edeceğini vaat ettiği bilinmektedir. Verdiği sözü tutması için Mithat Paşa, Namık Kemal gibi Meşrutiyet taraftarları ve düşünürlerin yaptıkları baskının yanısıra, Avrupa büyük devletleri'nin isteklerini de gözönünde tutmak zorunda kalmış, oluşturduğu komisyon'da belirttiğimiz aşamalardan geçirttikten sonra nihayet Kânûn-î Esâsi'yi kabül ve ilan etmek zorunda kalmıştır.

---

1. Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, cilt VIII., Ankara, 1962, s.230.
2. Tanör, Bülent, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, cilt I., İstanbul, s.20.

Komisyon'da son şekli verilen ve komisyon başkanı Mithat Paşa'nın çabalarıyla Mebuslar Meclisine karşı sorumlu, Başbakanlı bir Bakanlar Kurulu kurulması taslakta yer almış, buna karşın Padişah geniş yetkilerle donatılmış son bir kez Bakanlar Kurulun'da tasarı görüşülürken Başvekalet yeniden Sadrazamlığa dönüştürülmekle yetinilmemiş, tasarı'nın 125. maddesi, 113. madde şekline getirilirken sözü edilen meşhur cümle eklenmiştir.

Bu ibare'nin eklenmemesi için, Mithat Paşa ve taraftarı olan kimselerin çaba gösterdikleri ancak çaresiz oldukları için kabül etmek zorunda kaldıkları bilinen bir gerçektir. Ya Kanûn-î Esâsi'nin ilanını geciktirecek, belki de hiç ilan edilmeyecekti, ya da bu şekli ile ilanına razı olacaklardı. Günümüz koşullarında olaya baktığımızda, Niyazi Berkes'in gözlemlerine katılmak mümkündür. Ancak o günün şartlarını ve ortamını değerlendirdiğimiz zaman da, Karal'ın deyimi ile "Mithat Paşa, muhalif'lerin Padişah üzerindeki tesirleri bilmiyor değildi. Ziya Paşa ve Kemal Bey'in düşündüğü gibi istifa etseydi ne olacaktı? Muhaliflere Kânûn-î Esâsi'yi ilan ettirmemek veyahud'da çok fena bir duruma getirmek için vesile yaratmış olacaktı. Söz konusu madde'nin, ilk defa kendisi hakkında tatbik edileceğini yüzüne karşı söylenmiş

olmasına rağmen, Mithat Paşa'nın Kânûn-î Esâsi'nin bu haliyle dahi neşr edilmesini istemiş ve temin etmiş olması bir başarı gibi kabül edilmek gerekir"(1).

---

1. Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, cilt VIII., s.221-222.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KANUN-I ESASİ'NİN İLANI

a) Mithat Paşa'nın Sadrazamlığı

Kanun-i Esâsi tasarısı Bakanlar Kurulun'da görüşülüp son şeklini almak üzere iken Mehmet Rüştü Paşa'nın Sadrazamlık görevinden çekildiğini ve yerine Mithat Paşa'nın 19 Aralık 1876'da Sadrazam olduğunu görüyoruz. Rüştü Paşa'nın kendi isteği ile görevden ayrılmasının birçok nedeni vardır. Padişahın kendisine güveni yoktu. Özellikle Abdülaziz'in tahttan indirilmesine karışanlar arasında yer aldığı için, Abdülhamit'in nezdinde güvenirliği yoktu. Kendisi de bunun farkındaydı. Önerilerinin çoğu saray mensupları'nında etkisiyle Padişah tarafından geri çevrilmekteydi. Hatta II. Abdülhamit tahta çıktığında, Hatt-ı Hümayu'nunun hazırlanma işini ona vermesi gerekirken Mithat Paşa'ya vermişti. Halbuki Padişah ona onayı olmadan hiç bir şey yapmıyacağını söylemişti (1). Seraskerlikten Abdülkerim Paşa azlederek yerine Redif Paya'yı getirmesi,

---

1. Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, cilt I., s.117.

Kânûn-î Esâsi hazırlıklarını yönlendirmeye çalışması, Sadrazam'ın itibarının düştüğünü göstermekteydi. Rüştü Paşa bütün bunların farkındaydı. Bardağı taşıran son damla Mısır askeri meselesi (1) oldu. Bu konuda Padişah ile Sadrazamı arasında çıkan anlaşmazlık sonucu Rüştü Paşa istifa

----

1. Mısır Hidivi Osmanlı Devletinin savaş hazırlıklarına yardım etmek için İstanbul'a iki alay Arap Askeri göndermişti. Sadrazam Rüştü Paşa bu askerlerin Tuna boylarına gönderilmeyip, İstanbul'da asayiş'in sağlanması için kullanılacağını Mısır Hidiv'ine bildirmiştir. Ancak II. Abdülhamit buna karşı çıkarak, askerin Tuna boylarına gönderilmesi konusu üzerinde ısrarla durmuş ve askerler gönderilmişti. (Mirat-ı Hakikat, a.g.e., s.222-223) II. Abdülhamit'in bu hareketinden de Sadrazamına güven duymadığı görülmektedir. O belkide Abdülaziz tahttan indirilirken Arap Taburlarının kullanıldığını hatırlayarak bu askerlerin İstanbul'da kalmasını tehlikeli bulmaktaydı.

etti.(1)

Aslında Mehmet Rüştü Paşa, Rusya'nın Osmanlılar ile olası bir savaş hazırlığına başlaması, Osmanlı topraklarındaki Hıristiyan halkın haklarını görüşmek için, İstanbul'da uluslararası bir konferans hazırlıklarının yapılmaya başlanması, Kanun-i Esâsi ilanının hazırlıklarının ilerlemiş olması gibi konularda sorumluluk almamak için **19 Aralık 1876**'da istifasını vermiştir. Rivayete göre, istifasını Padişaha bildirirken Mithat Paşa'nın sadarete getirilmesini tavsiye etmişti (2). Rüştü Paşa'nın, istifası ile II. Abdülhamit, Mithat Paşa'yı sadarete getirmiştir (3).

Mehmet Rüştü Paşa'nın istifası komisyon tarafından hazırlanan kanun tasarısının görüşmelerinin sona ereceği bir döneme rastlamaktadır. **5 gün sonra Kanun-ı Esasi ilan edilecektir** (4).

----

1. Mahmut Kemal İnal, a.g.e., c.V., s.117-118; Ahmet Saib, a.g.e., s.61-62; Mahmut Celalettin, a.g.e., s.222-223.
2. Ahmet Saib, a.g.e., s.62.
3. Mithat Paşa, Tabsıra-ı İbret, İstanbul, 1325, s.187.
4. Mahmut Celalettin, Mirat-ı Hakikat, c.I., s.222-223.

Mithat Paşa'nın sadarete geldiği günlerde devletin durumu hiç de iç açıcı değildir. Sırbistan ve Karadağ ile savaş devam ediyor, Rusların savaş hazırlığı sürüyor, İstanbul Konferansı da başlamış bulunuyordu. Tabi bu arada bir yandan da Kanun-î Esâsi hazırlıkları sürdürülüyordu.

Mithat Paşa'nın sadarete gelmesi ortalığı sarsmıştır. Pek çok karışıklıkların yaşandığı bir dönemde böyle birisinin sadarete getirilmesi gerçekten önemli bir olaydır. Mithat Paşa'nın sadrazam olmasından halk çok memnun olmuştur. Bundan başka dış'ta da Macarlar ve İngilizler sevinmişlerdir. O dönemde İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi olan Sir Henri Elyot kendi hükümetine çektiği bir telgraf'da Mithat Paşa'yı övmektedir.(1) Telgrafın bir bölümünü aynen sunmakta fayda görüyorum." Devletlim!

Mithat Paşa, Mehmet Rüşdü Paşa'nın yerine sadrazam oldu. Şu tevcihin böyle bir zamanda ehemmiyet-i fevkaladesi vardır. Her ne kadar Mithat Paşa'nın fikirlerini ahvâl-ı hâzıraya tatbik hususunda müşkülât görülür ise'de hiç şübhe

---

1. Ahmet Saib, a.g.e., s.62-64.

edilmemelidir ki, Türkiye'nin yetiştirdiği e'azamın en hürriyet perveri ve en fa'lidir. Her ne zaman Memâliki Osmanide bulunan İslam ve Hıristiyan 'unsûrların yek vücûd olarak yaşamasını temenni eylemiş ve Sultan ile Sadrazam'ın kuvve' hakimiyetlerinin fevkinde olan idare'î meşrûtiyet'in tarafdarı bulunmuştur..... Bu zâtı eski Türkler sevmezler. Fakat ıslahat perver islam ve Hıristiyanların âmid-î selâmettir.... Fakat şu zamanda İngiltereye karşı besledikleri hassasiyeti bilemem"(1). Henry Elliot diye bitirmektedir.

Diyebilirizki Yabancı Devletler Mithat Paşa'yı çok iyi tanımaktadırlar. Örneğin, Prens Bismark, Şark meselesi ile ilgili bir konuda gazetecilerle görüşürken Mithat Paşa'dan bahs açılınca "Şübhesiz Mithat Paşa şu asrın büyük adamlarındandır. Bekâ kalırsa Şark işleri yola girecektir.." demektedir (2). Aslına bakmak gerekirse Abdülhamit, Mithat Paşa'nın sadrazam olmasına memnun olmamıştır. Başka çıkar

----

1. Ahmet Saib, a.g.e., s.64-65.

2. Ahmet Saib, a.g.e., s.65.

yol kalmadığından onu istemeye istemeye göreve getirmişti(1)

Bu arada Rus elçisi İgnatyef Mithat Paşa'nın sadarete gelmesinden hiç hoşlanmamıştı(2)

Daha önce de belirttiğimiz gibi II. Abdülhamit, Mithat Paşa'yı sevmediği, fikirleri beğenmediği halde, Hatt-ı Hümayu'munda sözünü ettiği zorlukların üstesinden ancak onun gelebileceğini bildiğini, yerli yabancı kamuoyu nezdinde de ünü olduğu için, bu göreve atamak zorunda kalmıştı. Mithat Paşa'da Padişah'ın hakkındaki düşüncelerini biliyor, ona güvenmiyordu. Abdülhamit tahta çıkarken, okuyacağı Hatt-ı Hümâyun metnini

----

1. Mithat Paşa'nın Sadrazamlığa atanmasına ilişkin Hatt-ı Hümâyun'da Rüştü Paşa'nın hasta ve yaşlı olduğunu belirterek istifa ettiği, amacının devletin hukuk ve menfaatini korumak, mevcut sorunlara iyi bir çözüm getirerek karşılaşılan mali güçlüklerin üstesinden gelmek olduğu bunları ancak Mithat Paşa'nın yerine getirebileceğini vurgulayarak Sadrazamlığa atandığı belirtiliyordu. Hatt-ı Hümâyun sureti için bakınız; Takvim-i Vekâyi, 4 Zilhicce 1293, sayı: 1855.

2. Ahmet Saib, a.g.e., s.66.

hazırlama görevini ona vermiş ancak kapsamını beğenmediği için değiştirerek, başka bir biçimde yeniden düzenleyip okutmuştu.

Öte yandan Namık Kemal'i Mabeyn Katipliğine, Ziya Paşa'nın da Mabeyn Başkâtipliğine getirileceği konusunda, Mithat Paşa'ya verdiği sözü de tutmamıştı. Başkanlığını yaptığı Komisyon'un sözünü ettiğimiz yorucu çalışmalar sonunda hazırladığı Kânûn-ı Esâsi'yi ilan edip yürürlüğe koymak için, kendi deyimi ile milletine'de güvenerek, Sadrazamlık görevini kabül etmişti.

b-Kanun-i Esasi'nin İlanı

Mithat Paşa, Sadrazam olduktan sonra, Bakanlar Kurulu, tasarı üzerinde son görüşmelerini tamamlamış ve Padişah'ın onayı alınarak 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876) günü törenle 1876 Anayasa'sı ilan edilmiştir. Yapılan tören ile ilgili ayrıntılı bilgiler dönemin gazetelerinde yer aldığı gibi, törende bulunarak II. Abdülhamit'in Hatt-ı Hümâyunu'nu okuyan Mahmut Celalettin Paşa "Mirât-ı Hakikat"'de özet bilgiler vermektedir. Onun verdiği bilgilerle Ahmet Saib'in gazeteler'den derlediği bilgiler birbirine uymaktadır. Dönem gazetelerinde 8 Zilhicce tarihli Ceride-i Havadis, 9 Zilhicce tarihli Sabah gazetesi ile aynı tarihli diğer İstanbul gazetelerinde törenle ilgili ayrıntıları ve Kanun-ı Esasî'nin önemini, Padişah'ın ne kadar meşrutiyetçi olduğunu belirten yazılar yer almaktadır. Bu yazılar ve sözünü ettiğimiz kaynaklara göre törenin oluşu şöyledir: Törenin yapılacağı gün oldukça yağmurluydu, Bab-ı Ali meydanında "Hünkâr Dairesi" önüne Osmanlı bayrakları ile donatılmış bir özel kürsü

konmuştu. Hava yağmurlu olduğundan, ileri gelenler için birçok çadırlar kurulmuştu. Çağrılı bulunan eski ve yeni bakanlar, ulema, askeri ricâl hazır bulunuyorlardı. Halktan binlerce kişi Sirkeci İskelesinden Bâb-ı Âli'ye uzanan büyük cadde'yi hınca hınç doldurmuşlardı. Ayrıca askerler bando eşliğinde cadde'nin iki tarafına dizilmişlerdi. Herkes Mithat Paşa'nın saraydan çıkmasını heyecanla bekliyordu.

Sadrazam arkasında "Mabeyn-i Hümâyun Başkatibi" Sait Paşa ile birlikte yanında Padişah'ın Hatt-ı Hümâyun'u ve Kanun-ı Esasî olduğu halde, denizden Sirkeci İskelesine çıkmış oradan bando eşliğinde karşılanarak Bâb-ı Âli'ye gelmişti. Burada Sait Paşa, Hatt-ı Hümâyun'u çıkarmış, öpüp başına koyduktan sonra Sadrazam'a vermişti. Mithat Paşa da aynı şekilde Hattı alıp okuması için, "Amedi-î Divân-ı Hümâyun Reisi" Mahmut Celalettin Bey'e (Paşa) teslim etmiş, o da saygıyla açık ve yüksek bir sesle okumuştu. Okuma bitince hazır bulunanlar alkışlamışlardı. Daha önce basılarak hazırlanan, Kanun-ı Esasî ve Hatt-ı Hümayun nüshaları halka dağıtılmıştı. Arkasından Mithat Paşa kürsüye çıkmış, Padişah'ın lütfen inâyet buyurarak ihsan ettiği, Kanun-î Esasi'nin halk için çok önemli bir ihsan olduğunu ve bunun için Padişah'a sonsuz şükran sunmak

gerektiğini dile getirmişti (1). Ardından Edirne Müftüsü tarafından güzel bir dua okunmuş ve halk can-ı gönülden "Amin" diye bağırmıştı. Öte yandan, İstanbul'un çeşitli semtlerinde 101 pare toplar atılmaktaydı. Nihayet bando selam marşı çalıp da asker "Padişahım çok yaşa" diye bağırmaya başlayınca halk'ta onlarla beraber aynı sözü tekrarlamıştı (2).

Tören bitiminde Sadrazam, Şeyhülislam, Bakanlar ve Ulemadan pek çok kişi birlikte Saray'a gederek Padişah'a teşekkür etmişlerdi. Bunların arasında gayr-î müslim ileri gelenleri de vardı.

O günün gecesi Hıristiyan'ların dinî liderleri toplanarak Sadrazam'ın konağına gitmişler. Bu büyük başarısından dolayı Mithat Paşa'yı tebrik etmişlerdi. Aynı zamanda bütün vilayetlere telgraf çekilerek meşrutiyet'in ilan edildiği, cami ve kiliselerde dua edilmesi istenmişti.

----

(1) Mithat Paşa'nın bu konuşması 9 Zilhicce 1293 tarihli Sabah Gazetesinde "Hatt-ı Humâyun'un Kıraatını müteakib Sadrazam Mithat Paşa tarafından irâd olan makale"de yer almaktadır.

(2) Ahmet Saib, Abdülhamit'in Evail-i saltanatı, s.72-73; Mirât-ı Hakikat, s.224; Sabah Gazetesi, 9 Zilhicce 1293;Ceride-i Havadis, 8 Zilhice 1293.

c-Kanun-ı Esasi'nin Karşılanışı

Kanun-ı Esâsî hazırlıkları yapılırken kamuoyunda, basında konunun tartışıldığını biliyoruz. Komisyon üyelerinin de hazırlanacak anayasa konusunda görüş birliği içinde olmadıklarını görmüştük. Genel bir değerlendirme yaptığımızda Kanun-î Esasi'ye karşı olanların üzerinde durdukları başlıca hususlardan biri, anayasalı rejimin hükümdarın egemenliği yerine, halkın egemenliğini koymak olduğunu bir islâm devleti'nde müslüman olan ve olmayan kişilerin yönetime katılmalarıyla din-devlet ayrımı'nın yapılacağı, bu yüzden böyle bir düzenlemeye gerek olmadığı konusuydu. Diğeri ise, Tanzimatçı görüş olarak nitelendirilen görüştü. Buna göre; Tanzimat tebea'nın haklarını, özgürlüklerini, eşitliğini sağlamıştı. Hükümdar bu hakları kendi iradesini kullanarak bahşetmişti. Bu islamlığa uygundu, çünkü hükümdar isterse "zamanın maslahatına göre", tebaasına haklar bağışlama hakkına sahipti.

Bu yüzden meşrutiyet rejimine gidilirse, müslümanların hukuku'nun yok olacağı Kanun-ı Esasî ve Mebuslar Meclisi'nin Hıristiyanların kanun koyucu olmasını sağlıyacağı, bunun da bir İslâm devletini Hıristiyan oylarına bağlamak demek olduğu şeklindeydi.

Öte yandan meşruti bir yönetimin gerekliliğini savunanların dayandıkları gerekçelerde vardı. Bunların içinde Bahriye Meclisi zabıt kâtibi Esat Efendi'nin 6 Kasım 1876 (17 şevval 93) tarih'inde bastırdığı bir risâle "Hükümet-i Meşrûta" başlığını taşımakta olup, soru ve cevap şeklinde, Meşrutiyet konusunda kamuoyunun merak ettiği sorulara cevap aranmıştır. Sekiz sayfadan oluşan bu broşürde meşrutiyet rejimi anlamına gelen, Hükümte-î Meşrûta, Osmanlılara anayasa rejimi'nin ne olduğunu, anayasalı bir toplumun neler kazanabileceğini öğretmeyi amaçlamıştır. Kitapta soruları soran isimsiz kişinin, aslında 1876'da oluşan Osmanlı kamuoyu olduğunu Esat Efendi'nin kamuoyu'nun merakını çeken soruları saptayarak, cevap verdiğin görüyoruz (1). Sonuçta, çok şey söyledikten sonra, şeriatın

----

(1) Esat Efendi'nin **"Hükümet-i Meşrûta"** başlığıyla 17 Şevval 93 tarihinde Babıâli caddesindeki mihrân matbaasında bastırdığı risâle aynen, Sami, Süleyman Paşa mahkemesi, Cilt I, Konstantiniye, 1328, s.79-88'de yer almakta olup, Niyazi Berkez, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s.319-320'de genel bir değerlendirmesini yapmıştır. Ayrıca Tarık Zafer Tunaya, "İlk Osmanlı Anayasa Kitabı: Hükümet-i Meşrûta", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.I, s.34-35'te geniş bir özetini vermiştir.

anayasal bir düzenlemeye elverişli olduğunu böyle bir düzenleme'nin hem Müslüman, hem Hıristiyanlara yararlı olacağı kanısına varmaktadır.

Görüldüğü gibi daha Kanun-i Esasi hazırlanmakta iken kamuoyunda konu çeşitli yönleriyle ele alınıp irdelenmekteydi. Bu tartışmalar kanunun ilanı ile bir süre son bulmuş, yerini kutlamalar ve sevinç gösterilerine bırakmıştı. İlanı izleyen tarihlerde İstanbul'da çıkan gazetelerde bu kutlamalar ile ilgili bilgiler olduğunu belirtmiştik. Ahmet Saib'in derlediği bilgileri aktardıktan sonra, ülkenin çeşitli bölgelerinden, İstanbul'a gönderilen kutlama yazılarından ilk kez arşiv'den aldığımız örnekleri vermekle yetineceğiz.

Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra İstanbul'da yapılan resmi tören dışında kutlamaların yapılldığını görüyoruz. İstanbul'da hem müslüman hem de müslüman olmayan halk hep birlikte kutlamalara katılmışlardı. İçlerinde yabancı bankerlerin, Galata sarraflarının, tüccar ve esnafların bulunduğu büyük bir kalabalık Borsa Komiseri Abidin Bey'in başkanlığında ve mızıka eşliğinde, İstanbul sokaklarında yürüyüp "Padişahımız çok yaşa" nutukları atmışlardı. Müslüman ve müslüman olmayan halkların memnuniyetlerini dile getirmek için Türkçe, Rumca ve Ermenice olarak Meşruti yönetimi öven

konuşmalar yaptıkları kaynaklarda belirtilmektedir. Bu kutlamalara katılanlar arasında dört-beş bin kadar da Talabe-î Ulûm bulunmakta idi. Abdülhamit köşkünden bu gösterileri seyretmekte iken, Mabeyn Müşürü İngiliz Sait Paşa'yı göndererek Borsa komiseri Abidin Bey ile adamlarını, hocalarla birlikte huzuruna kabül etmişti. Bilindiği gibi Abidin Bey, Kanun-î Esasi hazırlama komisyonunda üye olarak bulunmuş, etkili bir kişi idi. II. Abdülhamit, Abidin Bey ve yanındakileri huzurunda taltif etmişti.

Bu büyük kalabalık grub, daha sonra Mithat Paşa'nın konağına gitmişler, burada **"Hukûk-ı Umûmiyemize dokunur bazı şeyler teklif olunmakda imiş! Konferans kararını kabül etmeyiz, harb ederiz."** diye bağırmışlardı. Ancak Sadrazam, topluluğa hitaben bir konuşma yaparak kendi sadareti zamanında devlet ve milletin şerefine dokunur bir şey yapılamıyacağını belirtdikten sonra kalabalık dağılmıştı. O gece bütün İstanbul sokakları ışıklarla donatılarak halk sabaha kadar kutlama yapmıştı. Bu kutlamalar ve şenlikler bir kaç gün daha devam etmişti (1). Öte

----

(1) Devereux, Robert, The First Constitutional Period a Study of the Mithat Constution and Parliament, Baltimore, 1983, p., 83-84.

yanda Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği tarih resmi gün olarak kabül edilmiş.Yıldönümlerinde kale ve top bulunan yerlerde beşer top atılarak kutlanması kararlaştırılmıştı.(1)

Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği gün Sadrazamlık Makamın'dan bütün vilâyet, sancak ve kazalara bir telgraf çekilerek, Padişah'ın Hatt-ı Hümâyunu ile ülke yönetiminde yeni bir düzenleme yapılması için Bakanlar, Ulema ve diğer ileri gelenlerden Bâb-ı Âli'de oluşturulan komisyon'un görevini tamamlamış olduğunu "tanzim olunan Kanun-ı Esasi'nin ilan ve icrası hakkında..." verilen Hatt-ı Hümâyun'un ise, "bugünkü Cumartesi..." günü okunarak yürürlüğe girdiği, "usûl-ı istibdâd'a hitâm verilerek şer-i şerifin akıl ve hikmet'in her zaman için tasvip ve tahsin eylediği usûl-ı cedide-î meşveret yüz bir pâre top..." atılarak ilan edildiği, böylece Tanzimat'ın bahşeylediği ırz, can ve mal güvenliğine ilaveten

----

(1) Takvim-i Vekâyi, 1 Muharrem 1293, No: 1860.

"...hürriyet-î şahsiyeyi ve akvâm-ı Osmâniye meyânında ittihâd ve musâvât-ı kâmileyi dahi temin..." ettiği belirtiliyor. Bunun için, memnuniyetin belirtilerek Padişah'a teşekkür edilmesi ayrıc toplar atılarak durumun bölgelerinde de ilan edilmesi ve isteyenlerin dini tören yapmalarına izin verilmesi, ayrıca "...tanzim olunacak teşekkürlerin posta ile irsâl..."'nın "tavsiye ve ihtâr" olunduğu belirtiliyordu. (1)

Verilen bu talimat doğrultusunda ülkenin her tarafında Kanun-ı Esâsi'nin ilanından dolayı törenler yapıldığı, Padişah'a dua edildiği, gönderilen telgrafın okunarak halka duyrulduğu hususlarını kapsıyan teşekkür yazıları İstanbul'a gönderilmeye başlamıştı. Bu yazılar, bir araya getirilerek Sadrazam'a sunulmuş ve Padişaha da arz edilmiştir. Başvekâlet arşivi Kısım No:23, Evrak No:308, Zarf No: 10, Karton No:

----

(1) Sabah gazetesi, 9 zilhicce 1293, "Kânûn-ı Esâsi'nin vâzını mübeşşer vilâyet'e çekilen telgrafnâme-i sâmi."

67-70'de "Kanûn-ı Esâsi'nin ilk İlanından Vilâyetlerden gelen teşekkürnâmeler ve marûzat tez kereleri 4 klâsör ve 15 gömlekde 599 vesika." adıyla kayıtlara geçmiş olan bu belgelerin ifade edildiği gibi 599 sayıyı bulmadığı, numarasını verdiğimiz dosyada 47 ayrı belge'nin bulunduğunu, bunlardan dokuzu'nun teşekkürnâmeleri arz yazıları kalanının da çok imzalı teşekkürlerden oluştuğunu tesbit etmiş bulunmaktayız. Tasnif kaydında sözü edilen 599 belgenin ne olduğu hakkında bu safhada bilgi edinmemiz mümkün olmadı.

Elimizdeki teşekkürnâmelerin kapsamına gelince bir kısmı Arap vilayetlerinden gelmiş olup, Arapça yazılmıştır. Bir kısmı müslüman halkın yaşadığı yörelerden gönderilmiş olup, yönetici meclis üyeleri, ulema ve ileri gelenlerin isim ve mühürlerini kapsamaktadır. Müslüman ve Hıristiyanların bir arada yaşadıkları yörelerden gönderilen, teşekkürnâmelerde ise, müslümanların mühürlerinin yanısıra, gayri müslimlerin hem mühürleri, hem de kullandıkları yazıyla isimleri ve imzaları yer almaktadır. Bütünü Sadrazamlık makamına hitaben yazılmış olup, bir kısmınında nereden gönderildiklerine dair ifadeler yer almaktadır. Devrin gazetelerine de kısmen yansıyan bu teşekkürnâmelerden özetle birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Gümüşhane Sancağı **"Meclis-î İdâre"** mührüyle, mühürlenmiş Sadrazamlık makamına hitaben yazılmış, 30 Aralık 1876 tarihli ve 22 mühürlü belgede, Padişahın isteğiyle devlet yönetimi'nin **"....bir Kanun-ı Cedit üzere tanzim ve tesisi"** amacıyla oluşturulan komisyon'un görevini tamamlıyarak düzenlediği kanunun ilan edilerek uygulanması hususunda, Padişah'ın Hatt-ı Hümâyununun öngördüğü gibi **"istibdat'a hitâm verilerek şer-î şerifin ve akl-ı hikmetin her zaman için tasvib ve tahsin eylediği usûl-ı cedide-î meşveret ilan kılınmış olduğu"** belirtiliyordu. Ayrıca bütün Osmanlılar için Tanzimat'ın öngördüğü can güvenliğine ek olarak, Osmanlı halkına, kişisel hürriyet ve eşitlik tanındığı, böylece "şu **devr-i celil-i hürriyete girildiğinden dolayı"** toplar atılarak kutlamaların yapıldığını belirten, 23 Aralık 1876 tarihli Sadrazamlık makamından gönderilen telgrafın alındığı, **"derhal memûrin ve ulema ve rüesâ-yı millet ve sekene-î memleket hazır bulundukları halde"** okunup top atılarak, herkese ilan edildiği, Padişah'ın tahta geçmesiyle **"zaten usûl-ı istibdâdı o anda mahv ederek müsavât-ı kâmile ve hürriyet-i şahsiye'yi"** getirdiği, tamamlanan düzenlemelerle Meşveret usulünün ilan edildiği, bunun herkese duyurulması için, kaza ve nahiyelerle, buralara bağlı yerlere tebligat yapılarak halka duyurulduğu, teşekkür

için bu genel mazbata'nın düzenlenerek sunulduğu ifade edilmekteydi.

Teşekkürnâmeyi liva mutasarrıfı, naib, müftü, muhasebeci, tahrirat katibi, İdare Meclisi'nin üyeleri, Belediye Meclisi ve üyeleri, Ticaret Mahkemesi Başkanı ve Üyeleri, mühürlemişlerdi. Mühürleyenler arasında gayr-ı müslim kimseler de yer almaktaydı(1).

Preveze livası mutasarrıflığınca Yanya Valiliğine gönderilen 26 Aralık 1876 tarihli teşekkür yazısında, bir önceki teşekkürnâmedeki ifadeler, benzer cümlelerle tekrarlanmakta, bütün Osmanlı uyruğu halkın, bir kat daha refah ve saadetini artırmak amacıyla ve "...hürriyet-i Şahsiye-î meşruaları"nı sağlamak amacıyla, Padişahın buyruğuyla "Islahat ve Tanzimat-ı Celile-i mülkiye" için, Kanun-ı esasi'nin ilan ve

----

(1) Başvekâlet Arşivi, Kısım: 23, Evrak: 308, Zarf No: 10, Kutu No: 67-70,

icrasına geçilmekle " efrâd-ı Osmâniye'nin hürriyet-î şahsiyeleri dahi müsâvât-ı kâmile ile temin ve ilan buyrulduğu" bunun Sadrazam telgrafıyla kendilerine bildirildiği Padişah'ın bu lütfundan bütün halkın hoşnut olduğu, Padişah'a duacı oldukları ifade ediliyordu.

Teşekkür yazısını bir öncekinde olduğu gibi, Mutasarrıf, Naib, Muhasebeci, İdare Meclisi üyeleri, Gayr-i Müslim Aza ve yöneticiler olmak üzere toplam 45 kişi imzalayıp, mühürlemişti (1).

Erzurum Valisi tarafından gönderilen 28 Aralık 1876 tarih ve 147 mühürlü yazıda da benzer ifadeler yer almakta idi. "Akvâm-ı Osmani meyanında ittihâd ve musavât-ı kâmile" amacıyla Padişah'ın "hürriyet-î Şahsiye îlave buyrulduğu" istibdâd yönetimine son verildiği, Sadrazamlık makamının 11 Kanun-ı

----

(1) Başvekalet Arşivi, Kısım No: 23, Evrak No: 308, Zarf No: 10, Kutu No: 67-70.

Evvel 1292 tarihli telgrafıyla kendilerine bildirildiği, bunun üzerine "bi'l-cümle heyet-i memûrin-i askeriye ve mülkiye ve ulema ve muhtarân ve rüesâ-yı ruhâniye ile sekene-i memleket kulları hazır oldukları halde bâ-kemâl-î tâzim kıra'at ve herkesin anlayacağı lîsân ile tefsir ve beyân-ı keyfiyetle tenvir" edildikleri Padişah'a duadan sonra kale'den toplar atılarak sevinç gösterilerinin yapıldığı, telgraf bulunan liva ve kazalara, Sadrazam telgrafı'nın bir suretinin derhal çekildiği, telgrafı olmayan yerlere de bir suretinin bastırılarak ulaştırıldığı "tebâ-yı şahaneleri'nin ber-minvâl-ı mâruz Osmanlılık nâm ve şanını ve hürriyet-î şahsiye'yi ilân eden şu nimet-î cedide-î lâyızâ'dan? dolayı bilhâssa" Padişah'a bağlılıklarını ve teşekkürlerini ifade ettiklerini dile getiriyorlardı.

Belgeyi mühürleyenler arasında Vali, Vali yardımcısı, Defterdar, Mektûbî, Ermeni Marhasası, Rum Metropoli Temsilcisi, Kaza Müdürleri, İdare Meclisi Üyeleri, Vilayet'de görevli diğer memurlar, Mektep Muallimleri bulunmaktaydı (1).

----

(1) Sözü Edilen Dosya,

3 Ocak 1877 Adana Vilayetinden, Sadrazamlığa gönderilen yazıda da aynı ifadeler kullanılmakta, mühür kısmında ise Vali, Hakim, Defterdar, Mektûbî, Müftü, Üç'ü gayr-î müslim olmak üzere yedi İdare Meclisi üyesi'nin mühürleri bulunuyordu. Ayrıca Divân-ı Temyiz Heyeti (ikisi gayr-i müslim 6 kişi), Meclis-i Temyiz Heyeti (Bir'i gayr-i müslim, 5 kişi), Ticaret Cemiyeti Mensubları (Üç'ü gayr-i müslim, 11 kişi), Ziraat Cemiyeti (11 Kişi) mensupları da teşekkür yazısını mühürlemişlerdi.

Bir diğer teşekkür belgesi de "Kavala Ahalisi Kullarının Arızâ-ı Umûmiyeleridir" başlığı ile Sadrazamlık makamına gönderilen 28 Aralık 1876 tarihli ve 68 mühür ve imzalı dökümandır.

"Meclis-î Ruhaniyàn-ı Ermeniyan 1863" ve "Meclis-i Cismân-i Ermeniyân", "Sis Piskoposu Patrik-î Ermeniyân", mühürlü 11 Ocak 1877 tarihli Sadrazam'a hitaben yazılan teşekkür yazısında ise, Pedişah tahta geçtiğinde bütün Osmanlı uyruğu olanların eşit olarak refah ve sâdet'e ve şahsi hürriyet'e kavuşmaları için Meşrutiyet yönetimi'ne geçileceğini ve Meclis-î Umûmi'nin açılacağını duyurmuştu. Açıklama'ya gerek yok ki, "İdare-i meşrûta usûlü'nün Avrupa Devletlerinde tesis olunması, tesirât ve icbârât-ı semeresi bulunmuş iken Devlet-i

Âliye-yi Osmâniye bu esâsın ittihâzında mücerret his-i tâbiyesine ittiba' eylemiş olduğu nizâmât-ı celile-i mezkûre'nin temâmi-i icrâsında tereddüt ve terâhhi olunmıyacağı hakkında bir teminât-ı kaviye bulunmuş ve Kanûn-ı Esâsiye'nin Tebâ-ı Devlet-i Osmaniye'den bulunan milel-î muhtelifeyi yek diğeri ile hab ve revâbıt-ı vatandaşıyla kaviyen akd ve rabt edeceği şüpheden müstagni görülmüş olduğundan Ermeni milleti kulları"'nın öteden beri Osmanlı Devleti'ne bağlı kaldığı, üzerine düşen görevleri hakkıyla yerine getirmeye çalıştığı, bu yeni düzenlemeden ötürü de bağlılığını yenilemeyi, "500 senelik sadakât-ı cansiperâne ile taht-ı âli baht-ı Osmâniye sarılmış ve bunu her ne can ile sevmiş ve kendi menfaat-î milliyesini devlet-î metbuası menâfiiyle merbût bulunduğunu kadim'den beri bilmiş olan Ermeni Milleti'nin..... Her sınıf tebâ-yı Osmaniye'nin huzur-ı kanûnda ve memleketin hukûk-ı vezâyifinde mütesâvi bulunması Kanûn-ı Esâsi'de münderic bulunması Kanûn-ı Esâsi'de münderic bulunmasından bir kat daha" memnun olarak "bundan böyle dahi mülk ve vatanın mamûriyet ve terakkiyât ve muhâfazâsı uğrunda" gerekeni canla başla yapmaya hazır olduğunu arz ve beyân ettiklerini, bütün Osmanlıların kişisel hürriyet ve saadet'den yararlanmaları "ve imtiyazât ve muafiyât-ı milliye'nin muhâfaza ve istimrârı hakkında" Padişah'ın bahş

ettiği izinden dolayı Ermeni kullarının teşekkür ve şükranlarını arz etmekteydiler (1).

Aralık-Ocak 1876-1877'de (gün belirtilmemiş Zilhicce 1293 tarihli) Çerkeş Kaymakamlığından, Sadrazamlığa gönderilen teşekkür yazısının kapsamı diğer sancaklardan gönderilenlerle aynı olmakla birlikte, resmi görevlilerin yanı sıra **"Meşâyih ve eşrâf-ı hanedan ve tüccaran ve müteberandan"** 82 kişi olmak üzere 128 kişinin belgeyi mühürlediğini görmekteyiz (2).

Kısmen aynen, kısmen de özetle bir bölümünü aktarmaya çalıştığımız bu teşekkürnameler daha önce de belirttiğimiz gibi, hükümetin isteği üzerine kaleme alınmış yazılardır. Elimizde çeşitli kesimlerin resmi istek olmadan, hoşnutluğunu belirten başvuruları ne yazık ki bulunmamaktadır. O yüzden ülkenin her yöresinden İstanbul'a gönderilen bu yazıları değerlendirirken çok dikkatli olmak gerekmektedir. Bununla beraber Osmanlı Uyruğu bütün halka kişisel özgürlüklerin

---

(1) Başvekalet Arşivi, Kısım No: 23, Evrak No: 308, Zarf No: 10, Kutu No: 67-70.

(2) Aynı Dosya.

tanınmış olmasının gerçekten memnuniyet yarattığı, özellikle Müslüman olmayan toplulukların hoşnut oldukları açıkça görülmektedir. Ermeni cemaati temsilcilerinin gönderdikleri teşekkürname'nin bir ilginç yanı da Avrupa'da anayasal düzene geçilmesinin Osmanlılara örnek teşkil edildiği fikrinin ifade edilmiş olmasıdır. 500 yıldan beri devlet'e bağlı olduklarını, kendilerine verilen imtiyaz ve şahsi hürriyetle, bu bağlılıklarını devam ettireceklerine karşın II. Abdülhamit döneminde Ermeni Sorunu'nun yeni bir boyut kazandığı da çok iyi bilinmektedir.

Bununla birlikte, Kanun-ı Esasi'nin hazırlanış döneminden itibaren, böyle bir düzenlemeye gerek görmeyen ulema sınıfı, saray mensupları göremeyen ulema sınıfı, mensupları da bulunuyordu. Bunlar, Kanun-ı Esasi ilan edildikten sonra da çeşitli vesilelerle bu görüş ve düşüncelerini dile getirmekte ve Padişah'a sunmaktan geri kalmıyorlardı (1). Ayrıca Padişah'a

----

(1) Özkaya, Yücel "Birinci Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlemento Usulü Hakkında Bir Layıha", D.T.C.F Cumhuriyetin 60. Yılına Armağan Dergisi, Ankara, 1987.

geniş yetkiler tanındığı özellikle 113. maddeye yapılan ek'le kanun'un bir anlamının kalmadığı görüşünde olan Osmanlı Aydınları da vardı. Ancak bunlar hiç yoktansa, eksik de olsa anayasal bir düzenleme'nin yapılarak Parlementer bir sisteme geçilmesinde yarar göremekteydiler. Dönemin basını bu aydınların denetiminde olduğu için yapılan düzenlemeleri onaylayan yazılar yayınlamaktaydılar. Az da olsa basın hürriyeti ile ilgili düzenlemeleri yetersiz gören, tenkit yazıları da vardı. Bunların en ilginç örneğini, Teodor Kasap Efendi'nin çıkardığı bir mizah gazetesi olan Hayal'de yer alan karikatür ve altına yazılan yazıydı (1).

----

(1) Vücudu halatlarla bağlanmış bir insan karikatürü altında Kanun-i Esâsi'nin 12. maddesi yazılıydı. "Matbuat kanun dairesinde serbesttir."

d) **Kanûn-i Esasi İle İlgili Diğer Tasarılar**

Çeşitli kaynaklarda komisyon'a pek çok tasarı sunulduğu belirtilmekle beraber, bilinen tasarılar dışında, bizim İstanbul Başbakanlık Arşivinde yapmış olduğumuz araştırmada daha önceki bölümlerde açıkladığımız iki adet tasarı bulabildik. İlk Tasarı ve İkinci Tasarı olarak nitelendirdiğimiz, bu iki tasarı bazı, aşamalardan geçtikten sonra, 1876 Kânûn-i Esâsi'si olarak ilan edildiğini gördük. Bu tasarıları şu ana kadar ele alıp incelemeye çalıştık. Şimdi de bilinen tasarılara bir göz atacak olur isek;

Mithat Paşa Tasarısı;

Said Paşa Tasarısı;

Süleyman Paşa Tasarısı;

olarak elimizde üç adet tasarı bulunmaktadır. Hernekadar bazı kaynaklarda Namık Kemal'in de bir tasarı sunduğu söyleniyorsa da (1) Başbakanlık Arşivin'de ve elimizde bulunan döneme

----

(1) Ahmet, Mithat,Üss-i İnkılâp, s.198; Ahmet Saib, Abdülhamit'in Evail'in Evail-i Saltanatı, s.97

ilişkin kaynaklarda böyle bir tasarıya rastlıyamadık. Şu halde bizim elimizde beş adet Kânun-î Esasi tasarısı bulunmaktadır. **Mithat Paşa, Said Paşa, Süleyman Paş ve Arşiv'den getirdiğimiz iki adet tasarı.** En son iki tasarıyı incelediğimize göre, diğer tasarıları kısaca ele alacağız.

1-Mithat Paşa Tasarısı*

Mithat Paşa'nın "Kanun-ı Cedit" adını verdiği tasarı 8 Bölüm ve 59 madde'den oluşmaktadır. Mithat Paşa'nın bu tasarısının metni Üss-i İnkılâp adlı eserde bulunmaktadır. Ancak, Tarık Zafer Tunaya, Kanun-ı Cedit'in iki ayrı metni olduğunu, bu metinlerin basılı ve elyazısı olarak bulunduğunu belirtmektedir. Hernekadar Tunaya yazma metnin Yıldız Evrakı içinde yer aldığını söylüyorsa da, arşivde yapmış olduğumuz çalışmada, Yıldız Evrakı içerisinde böyle bir metne rastlıyamadık. Tunaya bu iki metin arasında farklılıklar bulunduğunu da belirtmektedir (1). Ancak Tunaya'nın sözünü

----

* Mithat Paşa Tasarısının metni için Bakınız: Ahmet Mithat, Üss-i İnkılâp, Cilt II, s.321-333

(1) Tunaya Tarık Zafer, 1876 Kanûni Esâsisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I, s.30.

ettiği ve asıl olarak belirtmiş olduğu metin elimizde olmadığından dolayı Kanun-ı Cedit hakkındaki değerlendirmemizi Üss-î İnkılap adlı eserde yayınlanmış olan metne göre yapacağız. ilginç olan bir iddia'da Namık Kemal tarafından ortaya atılmıştır. Namık Kemal, Üss-î İnkılap'ta yayınlanmış olan "Kanûn-ı Cedit"'in Mithat Paşa tarafından değilde bir başkası tarafından yazıldığını belirtmektedir (1).

Bilindiği gibi Namık Kemal'in mektupları Fevziye Tansel tarafından yayınlanmıştır. Yayınlanmış olan tüm mektupları araştırdık, ancak Ahmet Mithat Efendi'ye, Namık Kemal tarafından gönderilmiş böyle bir mektuba rastlayamadık. Bu

----

(1) Kuntay, bu konu ile ilgili olarak eserinde şöyle yazmaktadır. "Ahmet Mithat Efendi'nin, Abdülhamit'in direktifi ile yazdığı Üss-i İnkılap adlı eserde "Kânûn-ı Cedit" başlığı altında Mithat Paşa'ya ait olduğunu tasrih etiği, Namık Kemal'in Ahmet Mithat Efendiye yazdığı bir mektupta, Mithat Paşa tarafından değil, başkası tarafından yazıldığını ileri sürdüğü lâyıhadır." Kuntay, a.g.e. s.36.

nedenle idda'nın doğruluğu söz konusu değildir. Hem Mithat Paşa'nın da kişiliğini, meşrutiyet'e olan tutkusunı, bu konudaki liderliği ve yaptığı işleri gözönüne getirdiğimiz zaman, kendi adına bir başkasına Kanûn layıhası hazırlatması söz konusu olmamalıdır.

Mithat Paşa'nın **"Kânûn-ı Cedit"** adını verdiği tasarısına gelince, Tasarı **"Memâlık-î Devleti Osmâniye"** (1-2. maddeler), **"Zât-ı Hazret-i Padişahı ve Hanedân-ı Celili"** (3-16. maddeler), **"Memûrin"** (20-25. maddeler), **"Meclis-î Mebûsân"** (26-43. maddeler), **"Tâbiyet-i Osmâniye ve Osmânlıların Hukuk ve Vezâifi"** (44-55. maddeler) **"Kuvve-i İcrâiye"** (56-57. maddeler) ve "**Kânûn-ı Cedid'in Tadili**" (58-59. maddeler) bölümlerden oluşmaktadır.

Tasarı, Osmanlı idaresi'nin şeriate dayalı olarak yönetildiğini (Madde 1), Osmanlı Devleti'nin bir bütün olduğunu, birbirlerinden hiçbir zaman ve hiçbir sebeple ayrılmıyacağını (madde 2) belirten "Memâlik-i Devlet-i Osmâniye" adlı bölüm'le başlamaktadır.

Mithat Paşa'nın "Kanûn-ı Cedit" de yaptığı ayrımın, komisyon taslaklarına yansıtılıp, yansılıtmadığına baktığımızda şunları görmekteyiz.

1,2, ve 3. Bölümler, Tasarı'da 1,2. ve 5. kısımlar olarak, olduğu gibi yer almış, "Şûrâ-yı Devlet", Tasarı da "Divân-î Âli"'ye karşılıktır. Kanûn-ı Cedit'in 5. ana başlığı, "Heyet-î Mebûsan" olarak tasarıda 8. ara başlık olmuş, yine 6. Ara başlığı "Tabiyet-i Osmâniye ve Osmanlıların Hukuk ve Vezâifi" tasarı da 3. ara başlığa karşılıktır. (Tebâ-yı Osmâniye'nin Hukuk-ı Osmâniyesi) Kânûn-ı Cedit'in "Kuve-i İcrâiye" olan 7. ara başlığı tasarının "Vükela-yı Devlet"'ine karşılıktır. "Kanûn-ı Cedit'in tadili" adlı 8. son kısım" , konusu başlık yapılmadan tasarıda yer almıştır.

Buna karşılık, Tasarı'nın "Meclis-i Umûmi", "Heyet-i Âyân", "Mehâkim" "Muvâzene", "Vilâyât" ve "Mevâd-ı Settâ" başlıkları Mithat paşa taslağında yer almamaktadır.

Mithat Paşa, tasarısının kapsamına gelince; yapısı bakımından, Kânûn-ı Cedid (Yeni Kanun) dengesiz bir meşrutiyet rejiminin taslağıdır. Yürütme gücüne (Kuvve-i icraiye7 sahip bir padişah karşısında (madde 56) yasama yetkisine tamamen sahip olmayan bir Meclis-i Mebusan ilişkilerini düzenler. Meclis-i Mebûsan'ın bir özelliği de tek meclisli oluşudur. Bir bölümü (üçte ikisi) halkın seçimiyle, bir bölümü de (üç'te biri) hükümetçe atanırlar (madde27). Toplam üye sayısı 120'dir (madde 26). Görev süresi üç yıl olup,bu sürenin bitiminde

yeniden seçilmek mümkündür (madde 297). 42. ve 43 maddelerin bu tasarıda yer alması ise düşündürücüdür. 42. madde'de Mebuslar Meclisi'nin Padişah tarafından onaylanmıyan kararları, Meclis yenilenmedikçe yeniden görüşme konusu yapılamaz. Ancak hükümet uygun görür, rıza gösterirse, tekrar görüşülebilir hükmü yer almaktadır. 43. madde'de ise, **"Padişah her ne vakit menâfi-i mebûsanı fesh ve vakt-î muayyenin'den gayri vakit de cem edebilir, ancak ol-vech ile Meclisin feshinde 6 mah zarfında diğer meclisin akd ve içtimaını dahi emreder."** hükmünü kapsamaktadır. Böylece gerek gördüğü zaman Padişah, Meclisi dağıtma yetkisi ile donatıldığı gibi, aldığı kararları onaylatıp, onaylatmamada da serbest bırakılmaktadır. Yine Kanun-ı Cedid'e göre, ilk toplantı süresi için Mebuslar, Vilayet Meclislerince seçilecekler, sonraki dönemler için bir kanun (nizâm-ı mahsûs) yapılacaktır* (madde 31). Meclisin görevleri, şu noktalarda toplanmıştır: Devlet boçlarının

---

* Bu hüküm Talimat-ı muvakkate'de yer almış. İlk Mebus seçiminde de uygulanmıştır. Meclis-i mebusan toplantısı ele alındığında konu işlenecektir.

ödenmesi, gerektiği takdirde iç ve dış borçlanmaların kararlaştırılması, tahvilât ihracı gibi, mali tedbirlerin hükümetin isteği üzerine görüşülmesi (Madde 36), bütçe ve vergilerin hükümetle anlaşarak tayin edilmesi, giderlerin denetlenmesi. Meclis, mali yetkilerinin yanı sıra, memurları da denetleme yetkisini taşımaktadır (madde 37). Meclisin Kanun yapma görevi, Şura-yı Devlet'den gelen tasarıların görüşülmesinden oluşmaktadır (Madde 37). Ancak buna karşılık aynı Meclisin devlet bütçesine hakim olması ilginçtir.

Meclisin karşısında bir yürütme gücü (Kuvve-î Îcraiye) vardır. Yürütme yetkisi ise, yalnızca (münhasıran) "zât-ı Hazret-î Padişahi'ye" aittir. Buna karşılık, Padişah sorumsuzdur. Çünkü bütün icraat onun adına vükelâsı aracılığı ile yapılır. Kanun yapmasa da, istediği kanunların yapılmasını emreder. (madde 56) üstelik "kuvve-î Îcraiye"'nin kanuna uygun olan emirleri kutsaldır. Karşı çıkan ceza görür (madde 57).

İşte Mithat Paşa'nın düşündüğü Meclis, bu temeller üzerinde kurulmuş olacaktı.

Mithat Paşa taslağının 7,8 ve 9. maddeleri Bakanlar Kurulu, Başkanına ayrılmış bulunmaktadır. 8. madde çok önemli bir değişiklik getirerek sadrazamlığı kaldırmakta, Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı Başvekil adıyla Bakanlardan birine

Padişahın atamasıyla gerçekleştirmekte, hükümetî Başvekile kurdurtup, Padişahın onayı ile kesinleştirmektedir. 9. madde ise, Bakanlar Kurulu'nun Başbakan başkanlığında toplanacağını, iç ve dış işlerle, politikânın mercii olduğu, aldığı kararların, Padişahın onayı ile yürürlüğe konacağını hükme bağlamaktadır.

Padişah istediği zaman heyete başkanlık eder. (madde 16)

Kanun-ı Cedid'de vükelâ'nın sorumlulukları kişisel ve toplu olarak saptanmıştır. Sorumluluk, devletin idaresi bakımından emniyeti bozmak ve Kanûn-ı Cedit'e aykırı hareket etmekle ortaya çıkar (madde 10,11,12). Mithat Paşa'nın bu tasarısındaki bir başka özellik de hukuki ve cezai sorumluluk yanında, siyasal sorumluluğunda kabül edilmiş olmasıdır. Mebusan Meclisi çoğunlukla bir vekil hakkında güvensizlik oyu verirse, Meclis Başkanı aracılığı ile mazbatası Padişah'a sunulur. "Bu halde vükelâ heyetçe veya münferiden istifaya mecbur olur." (Madde 12).

Vükelâ heyeti'nin kuruluşunda da bazı özellikleri vardır. Herhangi bir istifa halinde, kabül edip, etmemek Padişahın yetkisindedir. (Madde 13) Heyet halinde çekilme olursa, Padişah ister çekilmiş heyetten, isterse dışardan

birini kabineyi kurmaya memur edebilir. Yeni heyete, itham edilmemiş olanlar alınabilir. Vükelâ heyetinden birisi çekilirse, basvekil onun yerine başka birini seçer ve seçilen kişi, Padişah iradesiyle nasbolunur (Madde 14).

Mithat Paşa'nın tasarısında, görüldüğü gibi, yürütme içinde Padişah vükela Heyeti arasındaki ayrılığa önem vermiştir. Özellikle kabinenin Meclis'e karşı sorumluluğu'nun üzerinde durulması ilginçtir.

Şûra-yı Devlet bölümü ise 20-25. maddelerden meydana gelmektedir.

Şura-yı Devlet, Padişahça atanan üyelerden kurulu bir müessesedir (Madde 21). Yapısına gelince, örgütlenmesi ve çalışması özel bir düzenlemeye bağlanacaktır (Madde 24). Ve yine Padişah, istediği zaman, Şura-yı Devlet'e başkanlık (riyaset) edecektir.

Şurâ-yı Devlet'in görevleri ise, şöyle belirlenmiştir: (Madde 22).

1. Tüm kanun ve nizamnâme tasarılarını inceleyerek onaylamak ve hükümetçe kendisine gönderilecek mülki sorunlarla ilgili oy'unu (rey'ini) bildirmek;

2. Mülkiye ve adliye memurları arasında görevlerinden dolayı doğan anlaşmazlıkları çözmek;

3. Kanun ve nizam metinlerinde şüpheli görülen sorunları çözmek ve yorumlamak;

4. Devlet memurlarını görevlerinden ötürü yargılamak.

Anlaşıldığı üzere, Şura-yı Devlet 3 tip yetki ile donatılmıştır. ilk önce, kanun tasarılarını incelemesi ve tasdik yetkisi onu bir karar organı yapmıştır. İkinci olarak, müta'alacı bir danışma organıdır. Üçüncü olarak da bir yargı organıdır. Hem bir uyuşmazlık mahkemesi, hem de memurları yargılayacak yüksek bir mahkemedir.

İktidar ve siyasal karar mekanizması düzenlendikten sonra, Kanun-ı Cedid Osmanlıların kamu hürriyetlerini de düzenleme yoluna gitmiştir. "Tabiyet-i Osmâniye ve Osmanlıların Hukuk ve Vezâifi" başlıklı 6. bölümde (44-55. maddeler) hak ve hürriyetlere 12 madde ayırmıştır.

Kamu hürriyetleri bölümünde toplanma hürriyeti yoktur. Dernek kurma hakkı ise, 54. madde'de **"her nevi şirket nizâm-ı mahsus üzere"** kurulması olarak ele alınmıştır.

Kanun-ı Cedit'in kabül ettiği, hürriyetler arasında fikir hürriyeti vardır. 48. madde'de **"....Herkes kaalen ve ka'lemen beyân-ı efkâr'da âzâdedir (serbesttir). Ancak bunu suistimâl ile asayiş ve ahlak-ı Ömûmiye'yi ihâle tasaddi edenler ber-mûcib-î kanun ceza göreceklerdir."** denmektedir.

Yine Mithat Paşa, güvence bakımından "hapis ve sürgün yasağını" düşünmüştür. "Hiç bir kimse kânûnun tâyin ettiği sebep ve sûret'den maada bir bahane ile haps ve nef olunamaz." (madde 46).

Mülkiyet, dokunulmazlığı ile ilgili 49. madde de ise **"Herkes meşrûen mutâsarrıf olduğu mal ve mülkünden emindir. Menâfi-i Umûmiye için lüzûmu, kanûnen sabit olmadıkça ve kıymet-î hakikiyesi verilmedikçe kimsenin mesken ve menzili basılamaz."** denilmektedir.

50. madde ile Basın (Matbu'at) serbestliği getirilmekte. Belirli kanunlara bağlı kalmak şartıyla eğitim-öğretim de serbest bırakılmaktadır. (Madde 51)

Ayrıca 47. madde'de devletin resmi dili'nin Türkçe olduğu ve devlet hizmetine girebilmek için, devletin resmi dili olan Türkçe'nin bilinmesi zorunluluğunu da getirmektedir.

"Kanun-ı Cedid'in Tadili" adlı 8. ve son bölümde, 58. madde ile Padişahın,Kanun-ı Cedid'in tadilini Mebusan Meclisine teklif edebileceği ifade edilerek **"...Bu misüllü tadilat Mebusan Meclisinde hazır bulunan aza'nın ekseriyet-i arasıyla karar-pezir olur."** denmektedir. 59. madde'ylede Mebusan Meclisi, Kanun-ı Cedid'in tadilini, yürütme gücün'den (Kuvve-i İcraiye) isteyebilir. Ancak mebusların 3'te 2 çoğunluğu

olmadan, böyle bir istekte bulunulamaz. Bu isteğin red veya kabülü ise Padişahın kendi yetkisi dahilindedir.

Kanun-ı Cedit işte bu esaslar üzerine oturtulmuştur. Şimdide aklımıza şöyle bir soru gelebilir. Acaba, Mithat Paşa bu tasarıyı hazırlarken yabancı anayasalardan yararlanmışmıdır? Yoksa yararlanmamış mıdır?

Bu konu ile ilgili olarak, kaynaklarda herhangi bir bilgiye maalesef rastlıyamadık. Ancak kendisi'nin hazırlamış olduğu bu tasarıda sıralanan maddelere Batı ülkelerinin herhangi birisinin, anayasasında rastlamak mümkündür. Bu nedenle şu veya bu ülkenin anayasasından alınmıştır diye kesin bir kanıya varmak yanlıştır. Mithat Paşa'nın düşündüğünü ve kaleme aldığı anayasal gerçekleri kapsayan bir metin olarak göremek gerekir. Ancak bu metin, kaleme alındığı zamanın koşulları içinde yeterli bir anayasa metni sayılamaz. Özellikle de Mithat Paşa gibi, Kanun-i Esasi akımı ile bütünleşmiş bir öncü'nün, 42. ve 43. maddeleri bu tasarıya koyması gerçekten düşündürücüdür.

Önemli bir noktada, Sadrazamlık makamının kaldırılarak, yerine Başvekalet makamının getirilmiş olması düşüncesidir. Bilindiği gibi, II. Mahmut saltanatı'nın son yıllarında, aynı düzenlemeyi yaparak, Bakanlardan birine, ek görev olarak

Başvekilliği vermişti. Ancak Tanzimat'ın ilanıyla çok kısa süren bu uygulama son bulmuştur. Aşağı yukarı 40 yıla yakın bir süre sonra Mithat Paşa'nın da böyle bir düzenleme yapmak istemesi, yapılan düzenlemelerde geçmişteki örneklerden yararlanıldığını gösteren delillerden biridir.

2- Sait Paşa Tasarısı

Said Paşa Tasarısı, her ne kadar **"Fransız Kanun-i Esasi'si üzerine tanzim eylediği layıhadır."** diye bilinip, nitelendirilmekte ise, de 4 Kasım 1848 ve 14 Ocak 1858 Fransız Anayasasını bir birleştirme halinde satır satır tercüme edilmesinden ibarettir. Öyle ki, "Fasl-ı Tasi"'de "Kuvve-i askeriye" anlatılırken son bend'de "Millet Meclisi'nin rıza-i ibtidaiyesi olmaksızın **Fransa** toprağına, asakir-i ecnebiye ithal olunamaz" ifadesini aktardığı gibi "Divan-ı Ayan" başlığı altında Senato'ya **"Sena"** deyip, "Divan-ı Ayan" terimi ile çevirmiş, ancak arkasından "Divan-ı Ayan" diyeceğine "Sena" demekten kendini alamamıştır. Ayan'a verilecek maaşı'da "senevi otuz bin **Frank'ı** geçmemek üzere" belirlerken, Padişah yerine, **hükümdar** demektedir.

Tasarı'nın kapsamı da gözönünde bulundurulduğunda çok ayrıntılı olarak düzenlendiği, Fransa'nın idari, adli ve askeri durumu gözönünde tutulduğu açıkça görülmektedir. Bununla beraber, Komisyon'da Kanun-ı Esasi taslakları hazırlanırken bu tercümeden yararlanıldığı, kimi ifade ve ibareleri'nin benzer şekilde taslaklara geçirildiği anlaşılmaktadır. Hatta Mithat Paşa tasarısında Mebusluk süresi 3 yıl olarak belirlenirken burada da süre 3'yıl'dır. Ülke'nin vilayet, sancak, kaza ve nahiye olarak bölümlere yarılması da Sait Paşa tasarısında yer almakta olup, uygulamadaki sistemimize uygun almakta olup, uygulamadaki sistemimize uygun düşmekte, yöneticiler Vali, Mutasarrıf,Kaymakam ve Nahiye Müdürü olarak adlandırılmaktadır. Sıkı yönetim ilanı ile ilgili hükümlerde, Kanun-i Esasi'deki hükümlerle benzerlik taşımaktadır. Geçici hükümleri de benzer şekilde taslaklara yansılıtmıştır.

Bütün bunlar bize Osmanlı Kanun-i Esasisi'nin Fransız Anayasası'ndan yararlanılarak hazırlandığı kanısını veremez. Zira, Sait Paşa tasarısı Kanun-i Esasi'ye göre daha sistemli ve ayrıntılı tutulmuştur. Tasarıda özellikle şu maddeler dikkati çekmektedir; Geniş kitlelerin hak ve hukuku ayrıntılarıyla belirnerek, kurallara bağlanmıştır. Siyasi suçlardan idam cezası kaldırılmıştır. Mülkiyet hakkı ve basın'ın hürlüğü, yasa

güvencesi altına alınmıştır.

Yasama yetkisi, Millet Meclisi adını taşıyan bir Meclis'e verilmiştir. Mebuslar halk tarafından kura ile seçileceklerdir. Meclisdeki konuşma ve çalışmalarından ötürü sorumlu olmıyacaklardır. Yürütme Gücü, bölümünde hükümdarın, Bakanlardan başka memurlarla doğrudan doğruya konuşmayacakları, Meclis'in kabül ettikleri kanunlar eğer belirli bir süre içinde ilan edilmez ise, bunların Meclis Başkanı tarafından ilan edileceği hükmü getirilmişti. Adalet kuvveti adlı, sekizinci bölümde ise, hakimlerin ömür boyu şartıyla tayin edilecekleri, kanunen aleylerinde bir hüküm verilmedikçe görevlerinden uzaklaştırılmayacakları belirtilmişti.

Sait Paşa tasarısı kısaca yukarıda açıkladığımız hükümleri içermektedir. Tasarı'nın bölüm başlıklarını aslına uygun biçimde verip, ayrıntılarla konumuzla doğrudan ilgisi olmadığı için girmeyeceğiz (1).

----

(1) Sait Paşa Tasarısı'nın tam metni için bakınız. Ahmet Mithat, Üss-i İnkılap, Cilt II, s.333-383.

KANUN-İ ESASİ

Fasl-ı Evvel

Metbu'iyet Hakkında

Fasl-ı Sâni

Kanun-ı Esasi ile Temin Olunan Hukuk-ı Teba Bahsindendir.

Fasl-ı Sâlis

Kuvve-i Hükümet Bahsindendir.

Fasl-ı Râbi

Kuvve-i Kanuniye Beyanındadır.

Fasl-ı Hamis

Kuvve-i İcraiye Beyanındadır.

Fasl-ı Sâdis

Şura-yı Devlet'e Dairdir.

Fasl-ı Sâbî

İdare-i Dahiliye Beyanındandır.

Fasl-ı Samin

Kuvve-i Adliye Beyanındadır.

Faslı-ı Tâsî

Kuvve-i Askeriye Bahsindendir.

Fasl-ı Âşâr

Madde-i Husûsiye

Fasl-ı Hadi Âşer

Kanun-ı Esasi'nin Tedilatı Bahsindendir

Fasl-ı Sânî Âşer

Ahkâm-ı Muvvakkata

Divân-ı Âyân

3- Süleyman Paşa Tasarısı

Süleyman Hüsnü Paşa 1838'de İstanbul'da doğmuş, 1892'de Bağdat'da ölmüştür. 1859'da Harp Okulu'nu bitirdikten sonra Bosna, Hersek, İskodra'da görev yapmıştır. Girit Ayaklanmasının bastırılmasında gösterdiği başarıdan dolayı 1872'de kaymakamlığa, ertesi yıl da Mirlivvalığa terfi etmiştir. Ardından Askeri Okullar Nazırı olmuş; bu okulların yönetmelik ve programlarına önemli yenilikler getirmiştir. Daha önce yalnız İslam ve Osmanlı tarihi okutulan askeri okullarda Türk Tarihi'nin ilk kez bir bütün olarak öğretilmesini sağlamıştır. Bu arada Mithat Paşa ile birlikte, Kanun-i Esasi hazırlık çalışmalarında bulunmuştur. O'da tıpkı, Mithat Paşa gibi, imparatorluğun geleceği için, Meşrutiyet idaresi'nin kurulmasına taraftardır. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde de büyük rol oynamıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında, Şıpka geçidin'de Ruslar'ı yenilgiye uğratmış, bu nedenle "Şıpka kahramanı" olarak ün kazanmıştır. Tuna ve Balkan orduları başkomutanlığına atanmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı yenilgi ile sonuçlanınca bundan sorumlu görülerek II. Abdülhamit tarafından mahkemeye verilmiştir. Aslında bu olayın gerçek nedeninin Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, yerine V. Murat'ın getirilmesi olayına (1876) Süleyman Paşa'nın Harp Okulu taburlarıyla katılması olduğu ileri sürülmektedir. Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, Sultan Murad'ın tahta çıkarılması ile ilgili olayları, anılarına dayanarak anlatan **"Hiss-i İnkılap"** adlı eseri yazmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını ayrıntılarıyla ele alan **"Umdetü'l-Hakayık"** adlı bir eseri daha vardır. **"Süleyman Paşa Muhakemesi"** adlı eser ise, Süleyman Nesip adıyla tanınan oğlu (babasının hatıralarına dayanarak) tarafından yazılmıştır.

Sözünü edeceğimiz Tasarı, "Süleyman Paşa Muhakemesi" adlı bu kitapta bulunmaktadır. Bu Kanun-i Esasi taslağının tam metni dip not'da da verilmektedir (1).

----

(1) Süleyman Paşa Muhakemesi, s.63-66.

Süleyman Paşa Tasarısı, **"Kanun-i Esasi Müsveddesi"** adı ile yazılmıştır. 45 madde'den oluşan tasarı da herhangi bir şekilde bölüm ayrılığı yapılmamış, Madde 1, madde 2, madde 3 şekilnde, 45 madde'lik hükümler sıralanmıştır. 45. madde'nin sonunda **"Bu müsvedde ber-vech-i balâ kırkbes madde'den ibaret olup maddelerin tertipsizliğine ve birçok esasın noksan olmasına bakılırsa bir gün aceleten kaleme alınmış ve tekrar mütalaa ve tashih olunmamıştır."** (1) gibi bir not da yazılmıştır. Gerçekten de genel olarak maddelere baktığımızda ve diğer tasarılarıda gözönüne getirdiğimiz zaman, tasarının biraz istinasız bir şekilde ele alındığını görmekteyiz.

Tasarıda, Padişah hukukunu, Meclisin görevlerini, Mebus seçimlerini içeren maddeler yanında, Padişahın nakdi ve şahsi cezaları affetmeyeceği, Padişahın Meclisin mahkum ettiği kişiyi affetme hakkı olmadığı ve Padişahın paranın ayarını düşüremiyeceği gibi konulara değinmektedir.

Tasarıda Divan-ı Memalik adlı bir Meclis önermektedir. Üyeler, vilayetlere göre belirlenecektir. Bu Meclis'in 35

----

(1) Süleyman Paşa Muhakemesi, İstanbul, 1328 s.66.

gayr-ı müslim ve 30 resmi üyesi olacaktır. Resmi üyeler "kazasker, müşiran, umera-yı berriye ve bahriye ve bazı ricalden oluşan, fünun, maarif, ticaret ve emlak" temsilcileridir. Padişahın Meclis'in verdiği bir cezayı affetmeye yetkisi olmakla beraber para ve şahıs cezaları affetmeye yetkisi yoktur.*

Süleyman Paşa tasarısı özetle bu hükümleri içermektedir. Tasarı'nın hem içerik hem de Anayasa yazımı kurallarına şekil bakımından uygun olmadığından büyük bir önemi yoktur. Bu nedenle üzerinde fazlaca durmaya pek gerek görmedik.

e) Kanun-i Esasi'nin Kaynağına İlişkin Düşünceler

Kanun-ı Esası hazırlanırken başvurulan kaynaklar hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Komisyon üyelerin'den Namık Kemal, "………. **dünyada saltanatlar için ne kadar Kanun-ı Esasi yapılmış ise, cümlesi, mütaaddit şerhleri ve esbab-ı mucibe mazbatalarıyla beraber, nazardan geçilerek intihap edilen kavaid'in hale tatbikatından nasıl olmuş bir hulasadır. Yazanlar, bitirinceye kadar, laakal bir kitap karıştırdılar. Fransa Cumhuriyeti'nin Kanun-i Esasi'sini veya, Mithat Paşa layıhası namını verdiğimiz varakayı ele**

alarak, ötesini berisini keyfemayeşa tağyir ile bir şey meydana çıkarmadılar...." diyerek Kanun-ı esasi hazırlanırken birçok anayasa'dan yararlanıldığını, yalnız Fransız Kanun-ı Esasi'sinden ya da Mithat Paşa tasarısından yararlanılmadığını açıkça ifade etmektedir (1). Buna karşın E. Ziya Karal, **"Kanun-ı Esasi'nin Fransa, Belçika ve İngiltere'nin benzeri kanunlarından faydalanmak suretiyle meydana geldiği doğrudur. Bir dereceye kadar bu kanunların kopyesi olduğu da kabül edilebilir..."** etmektedir (2) Recai G. Okandan da Karal ile aynı görüşte olup, **".... bu komisyon Mithat Paşa tarafından Fransa ve Belçika esas teşkilat kanunlarından mülhem olarak kaleme alınan Kanun-ı Esasi projesini tetkike başlamıştı..."** diyerek düşüncesini açıklamaktadır (3). Niyazi Berkes ise

----

(1) Kuntay, M. Cemal, Namık Kemal Devri'nin İnsan ve Olayları Arasında II, s.92

(2) Karal, E, Ziya, Osmanlı Tarihi, Cilt VIII, Ankara, 1962, s.228

(3) Okandan, G. Recai, Âmme Hukuku Tarihimizde Birinci Meşrutiyet Devri ve Karekteristik Vasıfları, İstanbul, 1941, s.29.

"Kanun-ı Esasi Komisyonuna getirilen ilk tasarının kimin tasarısı olduğu bugün bile bilinmiyor. Pek muhtemel olarak, Mithat Paşa'nın Kanun-ı Esasi konusunu tartışmak üzere toplanan Şura'da okumaya bile imkan bulamadığı tasarının, esas olarak alınmasına karar verilmişti. Alt komisyon bu tasarı üzerinde çalışmak, gerekli değiştirmeleri yapmak üzere kurulmuştu. Namık Kemal'a göre, alt komisyon'un bitirdiği, komisyonca da kabül edilen tasarı sadece ilk tasarı'nın mükemmelleştirilmesinden ibaret değildi. Gerek komisyon'a getirilen ilk tasarının, gerek alt komisyon'un hazırladığı ve Abdülhamit'e sunulan tasarının ikisinin de ilan edilmiş olan Kanun-ı Esasi metninin aynı olmadığını biliyoruz. Alt komisyon tasarısının, Mithat Paşa tasarısına dayandığı iddia edilmekle birlikte, hangi Avrupa anayasasının model olarak alındığı üzerinde farklı görüşler vardır." (1) değerlendirmesini yaptıktan sonra ilgili dipnot'da "... bu anayasa ne sadeece Rif'aa Bey zamanından beri bilinen restauration charte'ından ve ne de doğrudan doğruya Belçika

---

(1) Berkeş Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 1978, s.321.

anayasasından alınmıştır. Mithat Paşa tasarısı çok değişikliklere uğradığı halde, Kanun-ı Esasi'nin Mithat Paşa anayasası olduğu efsanesi Meşrutiyet dönemine kadar sürmüştür. Namık Kemal'in yazdıklarından anlaşıldığına göre tek bir model alınmamıştır. Muhtemel olarak 1831, 1852 Fransız yasaları, Belçika, Alman Reich yasası Ermeni, Yunanistan, Romanya Mısır ve Tunus yasaları incelenmiştir" (1) açıklamasını yapmaktadır.

Kanun-i Esasi'nin Belçika anayasası gözönünde tutularak düzenlenmiş olduğu, Anayasa Hukuk ile uğraşan bilim adamlarımızca da benimsenmiş görülmektedir. Bu görüşün kaynağı ise, Osmanlı Kanunnameleri üzerindeki çalışmaları ile ün yapmış Kraelitz-Greifenhorst'dur. Açıklamalarını yaptıktan sonra Prof.Dr. Coşkun Üçok "1876 anayasasının Belçika anayasasına ancak onun gibi güçler ayrılığına göre değil de güçler birliğine, özellikle yasama ve yürütme güçleri birliğine göre düzenlenmiş olan Prusya anayasasına uyularak düzenlenmiş olduğunu ilk önce Wilhelm Bolland ve Erich Pritsch öne sürmüşlerdir. Ünlü orientalist Gotthard Jaeschke de bu savı,

---

(1) Berkes, Niyazi, a.g.e., s.604, Dip not: 30-31.

1876 Osmanlı anayasası niteliği bakımından daha yakındır." değerlendirmesini yaptıktan sonra Kanun-ı Esasi'nin Belçika anayasasından değil, Prusya anayasasının esas alınarak hazırladığını kısa bir karşılaştırma yaparak ortaya koymaya çalışmaktadır (1).

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi'ne yazdığı **"1876 Kanun-i Esasi'si ve Türkiye'de Anayasa Geleneği"** başlıklı yazısında Tarık Zafer Tunaya, **"Anayasa'nın Esin Kaynağı"** üzerinde durmuş, ne dereceye kadar yerli olduğu sorusuna cevap aramıştır. Namık Kemal'in en azından bir kitaptan yararlanıldığı iddiasını denetleme olanağından yoksun olduğunu **"bununla beraber yapılan araştırmalar sonucu, bazı yabancı anayasaların çevrilmiş olduğu açıktır. Sardunya Krallığı, Avusturya Anayasaları gibi. Bazı kişisel raporlar da vardır... Mithat Paşa'nın sunduğu tasarı... Sait Paşa, Fransa'nın 1848 ve 1858 anayasalarını birleştirerek çevirmiş ve**

----

(1) Üçok, Coşkun "1876 Anayasa'sının Kaynakları" Tür Parlemento'culuğunun ilk yüzyılı, 1876-1976, s. 1-25.

bir tasarı oluşturmuştur. Sunulan tüm tasarıları bilmiyoruz. Fakat ayrıca üzerinde çalışılmış 130 maddelik bir tasarı vardır. Bu tasarıda 113. madde'nin sürgün fıkrası yer almamaktadır.

Görülüyor ki, bugüne değin biraz da ezbere ve birinci el kaynaklardan yararlanmadan ileri sürülmüş olan Belçika, Polonya vb. örnekler iddiası ile yetinilemeyeceği açıktır. Prusya anayasasına gelince bu konudaki bir karşılaştırma ciddi bir değer taşıyabilir." demektedir. Ancak kesin bir sonuca o da varamamakta, 113. madde'deki sürgün fıkrasının bütünüyle yeri olduğunu vurgulamakla yetinmektedir.

Coşkun Üçok'un sözünü ettiği tebliği'nin tartışmalarında ise "..... onun içindir ki Prusya Anayasasıyla da fazla bir benzerlik olduğu kanısnıda değilim. Gerçi Osmanlı İmaparatorluğu müessese ithalatı yaparken, hiç bir zaman kendi toplumsal koşullarına göre yapmamıştır bunu, taklit gibi almıştır ama, Prusya bana pek uzak geliyor. Bununla beraber bütün verilmiş olan tasarılar içinde ne olduğunu bilmiyoruz. Çünkü hepsi yok ortada..." demektedir.

Görülüyor ki, bugüne kadar eldeki bilgilere dayanılarak Kanun-ı Esasi'nin hazırlanışında hangi Anayasa, ya da Anayasaların gözönünde tutulduğu konusu açıklık

kazanmış değildir. Adım adım hangi evrelerden geçilerek kesin şeklini aldığını belgeleriyle ortaya koymaya çalıştığımız 1876 Kanun-i Esasisi'nin esin kaynağı elbetteki 19. Asır Avrupa'sında karşımıza çıkan Anayasalardır. Bu Anayasa'lardan hangisinin veya hangilerinin esas alındığını saptamaya çalışmadan önce, Tanzimat döneminde diğer alanlarda yapılan yasal düzenlemelerde izlenen yöntem belirtmede yarar vardır.

Bilindiği gibi Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'ye yasa ve yönetmelik hazırlama görevi verilmişti. Bu kurul, Ceza Yasası, Eyalet Meclisleri Yönetmeliği, Askerlik Yasası, Arazi Kanunu, Vilayet Nizamnamesi gibi devlet yönetiminde Avrupa örneğinde düzenlemeler yapan önemli yasa ve yönetmelikler hazırlamıştı. Bu yapılırken daha çok Fransa'daki düzenlemeler gözönünde tutulmuş ancak yüzyıllllardan beri süregelen, kimi kural ve uygulamalar da yeni düzenlemelere yansıtılmıştı. Daha sonra Meclis-i Vala'nın bu görevi Şura-yı Devlet'e devredilmişti. Kanun-ı Esasi'nin hazırlanması için komisyon oluşturulurken diğer yasal düzenlemeler Şura-yı Devletçe hazırlanmakta, Padişah'ın onayı ile kesinlik kazanmakta idi.

Anayasa hazırlamakda aslında bir kanun hazırlama ile aynı anlamı taşıyordu. Önemi ve özelliğinden dolayı, Dâr-ı

Şûra'ya değil ama Dâr-ı Şûra Başkanının, başkanlığında ve üyelerinin de katıldığı komisyon'a havale edilmişti. Elbette ki yeni komisyondaki üyeler ve başkanı, Tanzimat dönemi yasal düzenlemelerinin yapılmasında izledikleri yönteme başvuracaklardı. Yani **Belçika, Fransa, Prusya** Anayasaları gibi erişebildikleri, elde edebildikleri anayasaları inceliyecekler, bunlardan yararlanacaklar ve Osmanlı Devleti'nin yapısanı uygun gördükleri bir anayasa hazırlayacaklardı. Bunu yaparlarken de **"Osmanlı"** fikrini ve Osmanlı ülkesi'nin bütünlüğünü ana ilke olarak gözönünde tutacaklardı.

İlk Tasarı hazırlanırken mukaddime'nin oluşu, geleneksel Osmanlı anlayışının açıkça bir ifadesidir. Tıpkı Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na bir giriş'le başlanılması gibi, Anayasa da giriş'le başlatılmaktaydı. Gördüğümüz gibi bu mukaddeme diğer anayasa taslaklarına konmamıştır. Ama önemli kısımları daha sistemleştirilerek aktarılmıştır. Dolayısıyla Avrupa Anayasa'ları ile benzerlikler aranırken kanımca bu ilk tasarı'nın esas alınmasında sağlıklı bir sonuca varmak açısından yarar vardır.

Öte yandan Avrupa ülkelerindeki anayasal gelişmeleri bu ülkeler anayasalarının birbirlerine etkilerini bilmeden Osmanlı Anayasa'sının hangisini veya hangilerini örnek aldığını anlamak

mümkün değildir. Bunun için kısaca Avrupa'daki gelişmelere değinmemiz gerekmektedir.

Avrupa'da Anayasal gelişmeler özellikle 1830 ihtilallerinden sonra hızlanmış, Fransızların İngiltere'deki düzenlemelere dayanarak hazırladıkları 1830 tarihli Fransız Anayasası 1831 Belçika Anayasasına kaynaklık etmiştir. Belçika bu Anayasa'da halk ve ulusal egemenlik ilkelerini açıkça ilan etmiş, devrimci grupların isteklerini yerine getirmişti. Bu Anayasa'ya göre: **"Bütün kuvvetlerin menşei halk'dır."** (madde 25); **"Teşri-i Kuvvet, Kral, Temsilciler Meclisi ve Senato tarafından müştereken icra edilecekti."** (madde 26). Yargının bağımsızlığını ayrıntılarla açıklamamakla birlikte, önceki anayasalara oranla daha iyi sağlamıştı. Kişisel özgürlük açısından kapsadığı hükümler bakımından da o zamana kadar kabül edilmiş, Anayasalara üstündü. Muhafazakarlarla, liberaller arasında varılan anlaşma neticesinden dolayı ortaya çıktığından, iki partili bir sistem öngörüyordu. Bu anayasa'nın 1848'den sonra yeterli görülmeyen ve yakınmalara neden olan eksikliği, seçimlere katılma hakkının dar bir gruba verilmiş olmasıydı. Bu sınırlandırma sonradan yavaş yavaş ortadan kaldırılacaktır. Kısacası Belçika Anayasa'sı daha çok İngiliz sistemine benzer bir düzenleme getirmekteydi.

Şubat 1848 ihtilali ile başlayıp, 1849 sonuna kadar geçen sürede Belçika Anayasa'sı diğer Avrupa Devletleri'nin Anayasaları üzerinde önemli etkiler yapmıştır. Sırasıyla Sardunya (4 Temmuz 1848), İsviçre (12 Eylül 1848), Hollanda (10 Ekim 1848), Fransa II. Cumhuriyet Anayasası (4 Kasım 1848), Alman Reich'i (28 Mart 1848), Danimarka (5 Haziran 1849) ve Prusya (31 Ocak 1850) anayasaları Belçika Anayasa'sından ilham alınarak hazırlanmışlardı. Bu anayasalar ülkelerinde uzun süre uygulamada kalmışlardı (1).

19. yüzyılın II. yarısında Anayasalarda gelişmeler ve değişmeler görülmüş, özellikle Milliyetçilik fikri ağırlık kazanmıştı. 1871 tarihi Alman Anayasa'sında olduğu gibi,1864 Yunanistan, 1866 Romanya, 1867 Avusturya, 1869 Sırbistan anayasalarında da bu etkinin görüldüğü ifade edilmektedir. 1876 Osmanlı Kanun-ı Esasi'sinin Belçika Anayasası ile benzerliği

----

(1) Prof.Dr. H. Flanz, Gisbert, (Çev: Dr.Necat Erder, Şerif Mardin, Aydın Sinanoğlu), XIX Asır Avrupası'nda Anayasa Hareketleri, Anayasacılık Hareketlerinin Mukayeseli Olarak İncelenmesine Giriş, Ankara, 1956, s.75-86.

üzerinde durulmasının nedeni, belirtildiği gibi Belçika Anayasa'sının birçok Anayasa'ya kaynaklık etmiş olmasından ileri gelmektedir. Ne var ki, yapılack bir karşılaştırma, Osmanlı Anayasa'sının, Belçika Anayasa'sına ya da ona dayalı Anayasa'lara benzemediğini gösterecektir. Şekil bakımından benzerliklerin olması ise, Osmanlıların bu dönemde yasa hazırlamada uydukları genel bir kuraldı.

Prusya Anayasası ile Kanun-ı Esasi karşılaştırıldığında şekil bakımındaki bazı benzerlikler dışında çok büyük farklılıklar olduğu açıkça görülmektedir. Örneğin; Meclisleri süresiz tatil veya fesh etme hakkı Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesi ile Padişah'a bırakılmışken, Prusya'da Kral, Meclisleri ancak bir toplantı yılı içinde bir ay tatil edebiliyor (52. madde). Padişah iradeleri'nin ilgili Bakan tarafından imzası gerekmezken, Prusya Anayasa'sında Bakan Kralın emirnamesini imzalar ve sorumluluk üstlenir (madde 48).

1876 Anayasında din seçme özgürlüğü bulunmadığı halde, Prusya Anayasasında açıkça din seçme özgürlüğü hükme bağlanmıştır (madde 12). Yine düşünceyi açıklama özgürlüğü açıkça ifade edilmemiş, yalnız 12. madde'de "**Basın kanun dairesinde serbesttir.**" denmekle yetinilmişken, Prusya Anayasasının 27. maddesinde "**Her Prusyalı sözle, yazıyla, yayın**

yoluyla ve resimle düşüncesini özgürce açıklamak hakkına sahiptir. Sansür konulamaz. Basın özgürlüğünün başkaca kısıtlanması ancak kanun yoluyla olur." hükmü yer almaktadır. Yine dernek kurma hakkı, haberleşme özgürlüğü, toplanma özgürlüğü Prusya Anayasasında yer almışken, Kanun-ı Esasi'de bu konularla ilgili hükümler bulunmamaktadır.

Daha önemlisi, yasama yetkisi konusunda da iki anayasa arasında büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Aynı durum, yargı gücünün kullanılması ve mahkemeler için'de söz konusudur. Ünlü 113. maddemiz de, Prusya Anayasasında yer almamıştır. Anayasa'nın değiştirilmesi ile ilgili hükümlerde farklıdır. Eğitim-öğretim, ülke yönetimi konularında da çok büyük farklılıklar olduğu görülmektedir (1).

Bu farklılıklar gözönünde tutulduğunda Kanun-ı Esasi'nin Prusya Anayasasından esinlenerek hazırlandığını söylememiz mümkün değildir. Benzeri bir durum da Fransız Anayasası için

----

(1) Prusya Anayasasının Türkçe'ye çevrilmiş metni Coşkun Üçok'un "1876 Anayasasının Kaynakları" Tebliğine ek olarak verilmiştir. Karşılaştırmamızda bu metin esas alınmıştır.

söz konusudur. Sait Paşa'nın tercüme ettiği Fransız Anayasasının, Kanun-i Esasi'ye yansıtıldığı konusunu ilgili bölümde irdelemiştik, şu kadarını belirtelimki, kimi benzerliklerin yanısıra, farklılıklar daha ağır basmaktadır. Bundan ötürü de Fransız Anayasası esas alınmıştır, şeklindeki bir hükmüne varmamız doğru olamaz.

Bu konuda sonuç olarak diyebilirzki, Belçika, Fransa, belki de Prusya Anayasaları, Komisyon'da incelenmiş, Kanun-ı Esasi'nin çatısının oluşturulup, bölümlere ayrılmasında bu Anayasalardan yararlanılmış, kimi hükümler de tercüme edilerek Kanun-ı Esasi'ye aktarılmıştır. Bunun yapılmış olması da kanımızca doğaldır. Tarihimizde benzeri olmayan bir yasal düzenlemeyi başka nasıl yapabilirlerdi?

BEŞİNCİ BÖLÜM

MECLİS-İ MEBUSAN'IN TOPLANMASI

a)- Meclis-i Mebusan'ın Toplanması İçin Yapılan Hazırlıklar

1876 Anayasasını hazırlamak üzere oluşturulan Komisyon'un önemli bir görevi de Mebuslar Meclisi'nin oluşturulması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasıydı. Nitekim, Komisyon oluşturulduktan hemen sonra bu konu ele alınmış, Kanun-ı Esasi çalışmaları sürdürülürken geçici bir yönetmelik çıkarılalarak Mebus seçiminin nasıl yapılacağı belirlenmişti. **"Meclis-i Umumi'nin suret-i intihabına ve tayinine dair Talimat-ı Muvakkate"** başlığı altında 29 Ekim 1876 tarihli "irade-i seniyye" ile onaylanıp 6 Kasim 1876'da ilan edilen ve 7 madde'den oluşan bu talimatla Umum Meclisin nasıl oluşturulacağı kurallara bağlanmıştı. (1)

-------------------===

(1) Baykal, B. Sıtkı, I.Meşrutiyet'e Dair Belgeler, Belge No:10, Belleten, s,609-612.

Birinci Madde'de "Meclis-i Umumi"'nin iki heyet'den oluşacağı, heyetlerden birinin seçimle oluşturulacağı, görevinin, gerek görülen yasa ve yönetmelikler ile devlet bütçesini görüşmek ve uygulamasını izlemek olarak saptanıyordu. Bu senelik, üye sayısı 120 olacak ve "Meclis-i Umumi'nin bu heyetine Meclis-i Mebusan" denilecekti. Diğer Heyet ise üyeleri devlet tarafından seçilecek, Meclis-i Âyân diye adlandırılacak, Meclis-i Mebusan'ın görüşüp, kararlaştırdığı, maddeleri, yapılacak yönetmeliğe göre, yeniden inceleyerek, onaylamak veya reddetmek ya da değiştirmek için Meclis-i Mebusan'a göndermekten ibaret olacaktı.

Geçici yönetmeliğin **ikinci maddesi** Mebuslar Meclisine seçimin nasıl yapılacağı konusunda, şimdilik bir düzenleme yapılmadığından, bu seneye ait olmak üzere, geçici bir düzenleme öngörüyordu. Vilayet, liva ve Kaza İdare Meclisleri Üyelerinin seçimle bu göreve getirildikleri göz önünde tutularak, "Meclis-i Mebusan azasının" İdare Meclislerince seçilmesi hükmünü getiriyordu.

Üçüncü Madde, Mebus seçilebilmenin şartlarını belirliyordu. Güvenilir, halk tarafından sevilen, resmi dili bilen, 25 yaşını geçmiş, hiçbir cinayet ya da politik suçla mahkum olmamış, az çok emlak sahibi olan her Osmanlı'nın

Meclis-i Mebusan üyeliğine seçilme yetkisi vardı. Eğer seçilen kişi, devlet memuru ise, görevden ayrılacaktı. Mebus yalnız seçildiği vilayetin değil, bütün Osmanlı halkının Mebusu sayılacaktı.

Dördüncü Madde, Vilayet, Sancak ve Kazalarda Mebus seçiminin nasıl yapılacağına dairdir. Ek listede her vilayet'den kaç müslim, kaç gayr-i müslim, mebus seçileceği belirtildiğinden, müslüman ve müslüman olmayanlardan nüfuslarına göre, ne kadar mebus seçecekleri belirnecek, ona göre seçim yapılacaktı. Vilayet merkezinden kaza kaymakamlarına ve sancak mutasarrıflarına mektup yazılıp, ne kadar müslim ve ne kadar gayr-i müslim aza istenildiği, seçimin ne şekilde olacağı tarif olunacaktı. İdare Meclislerinin seçilmiş üyelerinden her biri Vilayet dahilinde olan, üçüncü maddedeki şartlara uygun kişilerden istenilen sayılarda kimleri uygun görürlerse, mülkü memurların karışmaları olmadan adlarını bir kağıda yazacaklar, imzalayıp mühürledikten sonra, zarfa koyup, zarfı mühürlüyerek, Kaymakam'a teslim edeceklerdi. Böylece her Kaza İdare Meclisi Üyeleri tarafından ayrı ayrı zarflarla Kaymakam'a, Liva İdare Meclisi Üyelerince de Mutasarrıf'a verilerek zarfların mühürleri açılmadan Vali'ye gönderilecekti. Vilayet Merkezi İdari Meclisi Üyelerin, Vilayet Merkezi olan

Kaza için ,verecekleri oylarda toplandıktan sonra Vali başkanlığında 15 kişiyi geçmemek üzere Vilayet erkanından, ulemadan ve mevcut gayr-i müslimlerin dini reislerinden bir "**Tetkik Meclisi**" oluşturuluyordu. Zarflar açılacak, istenilen sayıda üyenin berilenmesi için sayım yapılacak fazla oy alanlar tercih edilecekti. Oy eşitliği durumunda kura çekilecekti. Seçim evrakı incelenmek üzere, cedvelleriyle birlikte Valice Bab-ı Ali'ye gönderilecekti.

Beşinci Madde: Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da Kanun-ı Evvel başında toplanması kararlaştırılmışsa da, bu yıl yetiştirilemiyeceğinden ilk toplantı Mart başına alınmış, toplantı süresi ise 3 ay olarak saptanmıştı. Mebuslar ne kadar oy'la seçildiklerini belirtir "Tetkik Meclisi" üyelerinin mühürleriyle, mühürlenmiş birer mazbata alacaklardı.

Altıncı Madde: İstanbul'da seçimin nasıl yapılacağı bu madde ile belirlenmiştir. Buna göre, şehir merkezi ve bağlı bölgeler 20 daireye ayrılacak, her daireden üye seçimine vekil olmak üzere ikişer kişi istenecekti. Her dairede ileri gelenlerden oluşan bir komisyon teşkil edilecek, o bölge halkından mülk sahibi, 25 yaşını doldurmuş kimseler mahalleleri itibariyle ayrı ayrı davet olunarak Mebus seçmek üzere ikişer vekil seçeceklerdi. Kimlerin vekil seçildiği Komisyonca deftere

kaydedilecek, en çok oy alan iki kişi vekil seçilmiş olacaktı. 20 daireden böylece belirlenen, vekiller, tesbit edilmiş bir yerde toplanacaklar, 3. madde'deki şartlara uygun İstanbul halkından Mebus seçmek istediklerinin adlarını, pusulaya yazarak imzalayıp mühürlüyecekler, zarfa koyup, zarfı da mühürledikten sonra, şehir emaneti tarafından toplanan zarflar, Şura-yı Devlet'e gönderilecekti. Şura-yı Devlet en çok oy alanları belirleyip, ellerine "Şahadetname" verecekti.

Yedinci ve son madde, Mebusların İstanbul'a vardıklarından itibaren ayda 3.000 guruş maaş alacaklar, taşradan gelenlere ayrıca harcırah vereceklerini, seferi giderlerine karşılıkta 3.000' er guruş alacakları belirtilmektedir. Seçilen Mebusların 3/2'si İstanbul'a geldiğinde Meclis toplanacaktı.

Talimat-ı Muvakkate ile birlikte **"Meclis-i Mebusan için Dersaadet ve Vilayetlerden intihab olacak Aza'nın adedini gösteren cedvel"** şöyle düzenlenmişti:

	Müslim	**Gayr-i müslim**
Edirne vilayeti	4	4
Tuna vilayeti	3	3
Selanik vilayeti	3	3
Sofya vilayeti	2	2
Bosna vilayeti	3	3
	-------	------
	15	15
Hersek vilayeti	2	2
Manastır vilayeti	2	2
İşkodra vilayeti	2	2
Yanya vilayeti	3	3
	-------	------
	24	24
Hüdavendigar vilayeti	2	2

Kastamonu vilayeti	2	0
Ankara vilayeti	2	1
Sivas vilayeti	2	1
	-------	------
	32	28
Trabzon vilayeti	2	1
Erzurum vilayeti	2	2
Diyar-ı Bekir vilayeti	2	1
Aydın vilayeti	3	2
	-------	------
	41	34
Adana vilayeti	2	1
Konya vilayeti	2	1
Halep vilayeti	3	1
Suriye vilayeti	4	3
	-------	------
	52	40
Bağdad vilayeti	2	1
Basra vilayeti	2	0
Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayeti	2	3
Girid vilayeti	1	1
Hicaz vilayeti	2	0
Yemen vilayeti	2	0
Tarablus-ı Garp vilayeti	2	0
	-------	------
	65	45
Dersaadet	5	5
Tunus vilayeti	5	
Mısır vilayeti	5	
	-------	------
	70+10=80	50

Müslim : (70) 80

Gayr-i müslim: 50

(Umumi yekün = 130)

Görüldüğü gibi başlangıçta 70 müslim, 50 gayr-i müslim olmak üzere Mebuslar Meclisi 120 kişiden oluşacaktı. Ancak Padişah'ın iradesiyle Tunus Vilayeti için 5,Mısır Vilayeti için de 5 Müslüman Mebus daha eklenerek, Müslümanların sayısı 80'e çıkarılmış, Mebus sayısı 130'u bulmuştur (1).

Bu kararlar alınırken, toplanacak Meclis'e "Millet Meclisi" mi?, yoksa "Umumi Meclis" mi?, demek gerektiği konusu tartışılmış, Padişah'a sunulan imzasız bir raporda, 5 madde'de Millet Meclisi ile Umum Meclis arasındaki farklar açıklanmaya çalışılmış ve Umum Meclis demenin yerinde olacağı savunulmuştu. Özellikle, Umum Meclis'in toplanmasına gerek olup, olmadığının vilayet'lerden seçilip, İstanbul'a gönderilecek üç'er aza'nın konuyu görüşerek kararlaştırması dördüncü madde'de önerilmişti. Beşinci madde de ise, savaş halinin devam ettiği, böyle bir ortamda müslüman ve müslüman olmayanlardan oluşacak bir Umum

----

(1) Baykal, B. Sıtkı, a.g.m., s.614

Meclisinin, hem ulema takımını hem de askeri hoşnut etmeyeceği, bunun ertelenmesi gerektiğinin Sadrazam Mithat Paşa'ya bir fermanla bildirilirse, ertelemenin mümkün olacağı, ancak bunun da Mithat Paşa ile Millet Meclisi taraftarı olanları, müslüman olmayanları ve Avrupalı devletleri hoşnut etmeyeceği açıktır, denilmekteydi. Özellikle, İngiltere Devleti'nin böyle bir Meclis'in toplanmasını gerekli gördüğü, bu şartlarda Meclis'i toplamanın "**İcab-ı maslahat**" olduğu, bunun için de önerildiği gibi, bu kararı vilayetlerden çağrılacak üç'er kişinin oyuna bırakmak gerektiği tekrarlanmaktaydı (1).

Bu arada İstanbul ve çevresinden seçilecek 10 Mebus için uygulanacak kurallara dair ayrıntılı bir "Beyanname" hazırlanarak yayınlandı (2). 30 Ocak-28 Şubat tarihleri arasında İstanbul'da 40 kişilik ilk seçmenler belirlendi. Bunların 20'si müslüman, 9'u Rum 6'sı Ermeni, 4'ü Yahudi, 1'ide Avrupalı idi. Bunlar 1 Mart'da toplanarak İstanbul için

----

(1) Başvekalet Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No: 23, Evrak No: 313, Zarf No: 11, Karton No: 71.

(2) Takvim-i Vekâyi, 24 Zilhicce 1293, numara: 1857; Baykal, B. Sıtkı, I. Meşrutiyet'e Dair belgeler,, Belleten, s.616.

belirlenen 10 kişiyi seçtiler (1). İstanbul'dan Mebus seçilenlerin isimlerini kapsayan tutanak 1 Mart 1877 (15 Safer 1294) tarihli bir tutanakla saptanarak, bildirildi(2).

Öte yanda, Meclis-i Umumi'nin nasıl oluşturulacağı konusu Komisyon'da tartışılmış, üyelerin bütününün atanma ile mi yoksa seçimle mi belirlenmesi konusunun açıklığa kavuşturulması için oylamaya başvurulmuştur. Baykal'ın yayınladığı belgeler arasında yer alan oy pusulalarında, iki seçenek yer almakta idi. Biri **"....Meslis-i Umumi'nin aza'sından bir kısmı nasbı ve bir kısmı intihabi olmak üzere teşikil edilmesi"** idi. Diğeri de **"Azasından cümlesi intihabi olmak üzere teşkil olunması"** şeklindeydi. Komisyon üyelerinden; Ziya, Kamil, Rauf, Mustafa, Nesim, Kadri, Ömer, AhmetCelal, Salahattin-el Mevlevi, Hakkı, Halim, İrfan, Hasan, Ahmet, Hamdi, Server, Kâni, Saffet, Mustafa, Emin-ül Fetva, Galip,

----

(1) İstanbul'da seçimin nasıl yapıldığına ilişkin bilgiler için. Bakınız; Davereux, Robert, a.g.e., s.130-135.

(2) Başvekâlet Arşivi, Yıldız Tasnifi, Hususi, 1294. 2.15, Dosya No: 159, Sıra No: 3.

Halit, Kemal, Mehmet, Hurşit, Suphi, Arifi, Yusuf?, Rıza, Redif, Aşır?, Lütfi Halit, Seyfiddün?, Mahmut, Mithat, Hayrullah, Mehmet Rüşdi, Necip Ahmet, Esat?, İzzet Mahmut, üyelerin bir kısmının seçilmesine, bir kısmının da atanmasını uygun görüyorlardı. Bütününün seçilmesini isteyen İbrahim Salih'ti. Üyelerden Rasim "**kısm-ı küllisinin intihabı şartıyla**" ilk seçenekten yanaydı. Tahir, "**intihab-ı şeri üzere**" kaydıyla aynı görüşteydi. Hilmi, Nazif, Şerif, Akif Kâni'de Padişah'in isteği doğultusunda, şeriata uygun olmak kaydını koymuşlardı(1).

Bilindiği gibi Mebuslar Meclisi üyelerinin seçtirilmesi, Ayan üyelerinin ise, Padişah'ça atanması kararlaştırılmıştır. Bu karara varmada söz konusu oylamanında etkili olduğu söylenebilirdi. Ayrıc Meclis-i Umumi'nin nasıl oluşturulacağına dair, Kanun-ı Esasiye'de hükümler konmuştu (2). Anayasa'ya göre, Mebus seçimi için özel bir yasa yapılması gerekiyordu. Bu

----

(1) Baykal, a.g.m., Belge no: 14-15-16.

(2) Kanun-ı Esasi, "Heyet-i mebusan" (madde: 65-80), "Heyet-i Ayan" (Madde: 60-64).

yasayı da ancak Meclis-i Umumi yapabilirdi. Halbuki Meclis henüz toplanmamıştı. O yüzden durumun acilliğide göz önünde tutularak, geçici bir Talimatname ile sorun çözümlenmişti.

Görüldüğü gibi, iki dereceli bir seçim öngörülmüş, ilk seçiciler, ikinci seçicileri belirliyeceklerdi. Onlarda Mebusları seçeceklerdi. İlk Mebuslar Meclisi'nin bir an önce toplanabilmesi için, Vilayet, Sancak ve Kazalarda, İdare Meclisleri üyelerinden seçimle gelenler, ikinci seçmen sayılmışlar, bunlarda Mebusları gizli oyla seçmişlerdir. Değindiğimiz gibi, İstanbul içinse özel bir seçim yöntemi belirlenerek uygulanmıştır.

Alınan karar gereğince İmparatorluk, İstanbul hariç 29 Seçim Bölgesine ayrılmıştır. Seçim bölgesi olan Vilayetlerin, hangi sancaklardan oluştuğuda belirlenmişti.

1. Adana: Kozan, İçel, Payas.
2. Ankara: Yozgat, Kayseri, Kırşehir,
3. Aydın: İzmir, Aydın, Saruhan, Menteşe.
4. Bağdad: Musul, Şehr-i zur, Süleymaniye, Kerbelâ, Hılle, Amare,
5. Basra: Müntefik, Necid, Ihsa (1877 seçimlerinde meb'usu yoktur)
6. Bosna ve Hersek: Saray, İzornik, Benaloka, Tıravnik, Behke.

7. Cezair-i bahr-i sefid: Biga, Midilli, Sakız, Rodos, İstanköy, Kıbrıs.

8. Dersaadet: İzmit, Çatalca (Canik, Kudüs, Cebel-i Lübnan sancakları da, o tarihte, merkezden idare olunurdu: ancak seçimlere iştirakleri İstanbulda olmamıştır).

9. Diyarbekir: Mardin, Seird, Malatya.

10. Edirne: Tekirdağ, Gelibolu, Filibe, İslimiye, Sofya.

11. Erzurum: Çıldır, Kars, Beyazıd, Erzincan.

12. Girid: Hanya, Resmo, Kandiye, İsfakiye, Laşıd.

13. Haleb: Maraş, Urfa, Zor.

14. Hicaz: Mekke-i mükerreme ve Medine-i münevvere emareti.

15. Hudavendigar: Bursa, Karasi, karahisar-i sahib, Kütahya.

16. İşkoda: (İşkodra)

17. Kastamonu: Bolu, Sinop, Kangırı,

18. Konya: Tekke, Hamid, Niğde, Burdur.

19. Kosova: Üsüp, Debre, Yenipazar, Niş, Şehirköy (İlk devre meb'uslarını gösteren resmi listede vilayet adı (Kosova ve Sofya) olarak yazılmıştır; Edirneye bağlanmadan evvel Sofya'nın Kosova'ya bağlandığı sanılır.)

20. Mamuret-ül-aziz: Ergani madeni.

21. Selanik ve Manastır: Serez, Dırama, Manastır.

22. Sıvas: Amasya, Şarkıy Karahisar.

23. Suriye: Beyrut, Şam, Hama, Tırablus-i Şam, Havran, Akka, Belka.

24. Tırablus-i Garp: Cebel-i garbi, Fezan, Bingazi, Humüs.

25. Tırabzon: Batum, Gümüşhane.

26. Tuna: Ruscuk, Varna, Vidin, Tolci, Tırnova.

27. Van: Muş (1877 seçimlerinde meb'usu yoktur).

28. Yanya: Tırhala, Ergiri, Pireveze, Berat.

29. Yemen: San'a, Hudeyde, Asir, Taız.

Bu ayırım gözönünde tutularak yapılan seçimler sonunda, Vilayetlerden seçilip İstanbul'a gelen Mebus sayısı 116 olarak belirlenmiştir. Bunların 68'i müslüman, 48'i müslüman olmayandır (1). Halbuki, müslümanlar için 80, müslüman olmayanlar içinse 50 kişi öngörülmüştü. Bu oran %62'e, %38 iken, seçim sonunda ortaya çıkan tabloda %59'a, %41 olarak gerçekleşmiştir.

----

(1) Us, Hakkı Tarık, Meclis-i Mebusan 1293=1877, II. Cilt, İstanbul, 1954, s.16-20'de Vilayet'lere göre Mebus seçilenlerin isim'leri verilmiş bulunmaktadır.

Meclis-i Mebusan'ın toplanması için hazırlıklar hızla sürdürülürken, Anayasal düzene geçiş için, baştanberi büyük çaba gösteren, Mithat Paşa'nın 5 Şubat 1877'de Sadrazamlıktan azledilerek Padişah'a ait İzzettin Yatı ile Avrupa'ya sürgüne gönderildiğine tanık oluyoruz. Genç Osmanlılarla temasta olduğu, Ziya Paşa, Namık Kemal, İsmail Kemal ve diğerleriyle, hükümet işlerini bile görüştüğü söylenmekteydi. Kimilerine göre, ise, Osmanlı hanedanının egemenliğine son verip Cumhuriyet ilan edecek ve kendisini Cumhurbaşkanı yaptıracaktı (1). Şura-yı Devlet Başkanlığı, Adliye Nazırlığı, Berlin Elçiliği yapmış, İstanbul Konferansında delege olarak bulunmuş olan İbrahim Ethem Paşa Sadrazamlığa getirilmişti. Böylece 49 gün süren Sadaret'den sonra Mithat Paşa, hiç de hak etmediği bir şekilde ülkeden uzaklaştırılmıştı. Onun bu şekilde Kanun-ı Esasi'nin 113. maddesine dayanılarak sürgün edilmesi, Hürriyet taraftarlarını üzmüş, Avrupa basınında Türkiye lehinde yazılan yazılara da bundan sonra rastlanmaz olmuştu (2).

----

(1) Mahmut Celalettin Paşa, Mirat-ı Hakikat, s.266; Kuntay, M.C., C.II, a.g.e., s.204-212.

(2) Ahmet Saib, Abdülhamit'in Evail-i Saltanatı, s.125.

b) Meclis-i Mebusan'ın Açılışı

Abdülhamit, Mithat Paşa'yı yurt dışına sürdürdükten sonra, yaptığı bu hareketin Mithat Paşa'nın şahsına yönelik olduğunu göstermek için, Meclis-i Mebusan'ın bir an önce toplanması için çalışıyordu. Meclisin açılış töreni önce Ayasofya'da Padişahlara ait özel dairede yapılacağı kararlaştırılmış ise de Abdülhamit İstanbul tarafına geçmek istememiş ve törenin Beşiktaş Sahilsarayının Divan-i Hümayun mahallinde (Dolmabahçe Sarayının Muayede Salonu) yapılması uygun görülmüştü.

Bu arada ilk Osmanlı Meclis-i Mebusanı açılacağı gün yaklaştıkça, İstanbul Avrupa'dan gelen gazete muhabirleri ile doluyordu. Meclis'in açılış tarihi olan 19 Mart 1877 Pazartesi günü geldiğinde, bütün resmi daireler tatil edildi. Halk, töreni izlemek amacıyla, sabahın erken saatlerinde kalkarak Beşiktaş sarayına doğru akın ediyordu. Sarayın etrafında büyük bir kalabalık toplanmıştı. Vükela, devlet ileri gelenleri, askeri erkan, ulema, sefirler, yabancı gazeteciler, Sarayın salonunda kendilerine ayrılan yerlere oturuyorlardı. Nihayet beklenen an gelmiş, Saray Başteşrifatçısı Kamil Beyin açtığı, özel odanın kapısından çıkan Abdülhamit alkışlar arasında

salona girerek tahtına oturmuştur (1). Padişah elindeki kağıdı, Sadrazam Ethem Paşa'ya, o'da Mabeyin Başkatibi Sait Paşa'ya uzatır. Sait Paşa Padişah'ın açış nutkunu okumaya başlar (2). Meclisi açış nutku'nun okunması bittikten sonra 101 pare top atılarak, Meclis'in açılması ilan edilmişti.

19 Mart 1877'de (4 Rebiyü'l-Evvel 1294) ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı böylece açılmıştır. Açış nutku'nun okunması yarım saat sürmüştür. Bir mukaddemeden sonra, devletin uğradığı felaketten, maliyenin perişanlığından ve bu kötü durumlar karşısında devleti inkirazdan kurtarmak amacıyla Kanun-ı Esasi'yi ilan etmek zorunda kalındığından bahsediliyor ve sonunda bu seneki toplantıda Meclis'in yapacağı işler tesbit edildikten sonra Sırbistan ile Karadağ sorununa ve İstanbul

----

(1) Baykal, S. Sıtkı, 93 Meşrutiyeti, s.72-75.

(2) Meclis-i Meclis-i Mebusan'ın ilk açılışında Padişah tarafından irad olunan nutkun sureti. Başvekâlet Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No: 23, Evrak No: 344, Zarf No: 11, Karton No: 71; Us, Hakkı Tarık, Meclis-i Mebusan, 1293-1877, İstanbul, 1939, s.7-12.

Konferansına değinilerek "**mamafih her zamanda maksadımız hukuk-ı istiklalimizin muhafazası mesleğinde devama matuf olduğundan harekat-ı atiyemizde dahi yine bu meslek nokta-i nazar ittihaz olunacaktır.**" diye sona eriyordu (1).

Padişah nutkunun okunmasını ayakta izlemiş, okuma bitincede yabancı ülkelerde yapılması gelenekleşmiş olan, Mebuslara hoş geldiniz, diye hiçbir iltifat'da bulunmaksızın kısa bir selamdan sonra, salondan ayrılmakla yetinmişti (2).

Padişah'ın açış nutkuna karşılık olmak üzere, Meclis-i Ayan reisi Server Paşa ve Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Vefik Efendi (çok geçmeden Paşa olacaktır.) Meclisleri adına hazırladıkları cevabları 24 Mart 1877'de Mabeyn'e götürerek

----

(1) Başvekâlet Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No: 23, Evrak No: 344, Zarf No: 11, karton No: 71.

(2) Merasimi gösteren temsili bir resim, Hakkı Tarık vs, tarafından a.g.e,'de yayınlanmıştır. Robert Devereux, dönemin yerli ve yabancı basınından da yararlanarak töreni ayrıntıları ile aktarmış bulunmaktadır. Bakınız: a.g.e.s. 108-119.

kendilerini kabül eden, Abdülamit'e sunmuşlardı. Cevab metinleri Hakkı Us, meclis-i Mebusan, sayfa 13-19 da yer aldığı gibi, Ahmet Mithat'ın Üss-i İnkılab, sayfa 407 ve devamında da bulunmaktadır.

Meclis-i Mebusan, açılış töreninden sonra ilk toplantısını ertesi gün 20 Mart 1877 Salı günü, kendisine ayrılan Nafia ve Ticaret Nezareti Divanhanesinde yapmıştı. Öncelikle yemin edilmiş, daha sonra yönetmeliği gereğince 2 reis vekili, 4 katip ve 3 müdür seçilmişti. Meclis Başkanlığı görevini II. Abdülhamit geçici olarak Ahmet Vefik Efendi'ye vermişti. Daha sonra bu atama sürekli olmuştu. Meclisin bu ilk toplantısına 69'u Müslüman, 46'sı Hıristiyan ve Musevi olmak üzere 115 kişi katılabilmişti. Bilindiği gibi, ülkenin her bakımdan çok zor günler yaşadığı bir dönemde toplanan Meclis-i Mebusan iki toplantı dönemi yaşamıştır. Beklenilenlerin aksine, bütün toplantılar ve tartışmalar büyük bir olgunluk içinde geçmiş, Avrupalı gözlemcilerin ve gazete muhabirlerinin hayranlık ve takdirlerini kazanmıştı (1).

----

(1) Meclis-i Mebusan'ın çalışmaları, aldığı kararlar ayrı bir çalışmayı gerektirdiği, konumuzun sınırlarını aştığı için üzerinde durmuyoruz.

SONUÇ

19.yüzyıl Osmanlı tarihinin önemli bir evresini oluşturan Kanun-ı Esasi'nin hazırlanması, I.Meşrutiyet'in ilan edilerek, Meclis-i Mebusan'ın toplanması konusunu beş ana bölüm halinde ele alıp inceledik.

II.Abdülhamit'in tahta geçişini sağlayan gelişmeleri araştırma ve incelemelere dayanarak genel hatlarıyla belirledikten sonra, konumuzla doğrudan doğruya ilgili olan Kanun-ı Esasi Komisyonunun oluşturulması, üyeleri, çalışma biçimi hakında ayrıntılı bilgi verdik. Daha sonra Başvekalet Arşivinden edindiğimiz Kanun-ı Esasi'nin hazırlanış evresi ile ilgili önemli iki taslağı ele aldık. Ardından da bu iki taslak ile 1876 Kanun-ı Esasi'si arasındaki benzerlik, farklılık ve geçirilen aşamaları ortaya koyarak ilan edilen Anayasa'ya nasıl dönüştürüldüğünü açıklamaya çalıştık. Özellikle Namık Kemal'in Komisyon'un ilk tasarısı üzerinde yaptığı düzeltmeleri ele alarak irdeledik. II.Abdülhamit'in kimi direktiflerinin de göz önünde bulundurularak, Anayasaya Komisyonunun yeniden hazırladığı 130 maddelik II.Tasarı'nın Saffet Paşa tarafından

düzeltilmiş biçimi üzerinde durduk. Daha sonra bunun 1876 Anayasası'na nasıl dönüştürüldüğünü, özellikle 113.madde'ye eklenen fıkranın kimlerin katkısı ile ortaya çıktığını belirtmeye çalıştık.

Kanun-ı Esasi'nin ilanı için yapılan tören ve kutlamalarla ilgili çeşitli kaynaklardan derlenen bilgileri verdikten sonra, ilk kez ülkenin çeşitli bölgelerinden gönderilen teşekkür yazılarından ilginç bulduğumuz kimi örnekleri özetleyerek aktardık. Böylece zorlama ile de olsa Meşrutiyet'in ilanı olayının ülkenin genelinde yankı uyandırdığını geniş kitlelerin, yapılan işin niteliği ve niceliğinden haberdar edildiğini görmüş olduk.

Kanun-ı Esasi'nin hangi Avrupa Anayasalarını örnek alınarak hazırlandığı sorusuna yanıt aradık. Ancak eldeki bilgiler çerçevesinde, kesin bir sonuca varmamakla birlikte, gelişmeleri verdiğimiz yeni bilgileri gözönünde tutarak, herhangi bir ülkenin Anayasa'sından değil, erişilebilen Anayasaların özellikle şekil bakımından göz önünde tutulduğunu belirledik. Kapsam bakımından ise, Osmanlı Saltanatının kazanılmış haklarının korunarak ülke yönetiminde daha önce yapılan düzenlemelere uygun müslüman ve müslüman olmayanların yasa önünde hak ve sorumluluk bakımından eşitliğini

vurgulayarak bir **"Osmanlı Toplumu"** oluşturmanın amaçlandığını gördük. Bunun içinde toplanan Mebuslar Meclisinde nüfusları oranında temsil edilmeleri için düzenlemeler yapılarak, seçimin eşitlik ilkesi gözönünde tutularak yapıldığını bir kez daha belirledik.

SUMMARY

Preparation of "Kanun-ı Esasi", meeting of "Meclis-i Mebusan", as annoucment of I.Meşrutiyet has been handled in five chapters and analyzed.

In chapter one, under the heading of "Events that contribute to announcement of Kanun-ı Esasi" Abdülaziz's succeed to the throne, that periods main political developments and dethrone of Abdülaziz have been examined.

In chapter two, has been reserved to "Developments prepared to succeed to the throne of Abdülhamit", period of V.Murad, succeed to the throne of II.Abdülhamit have been handled into general view.

Chapter three has compriscel the subject of "Preperation of Kanun-i Esasi" and first preperations for Kanun-i Esasi foundation of commission, different oppinions, commıssıon works, prepared drafts and comparision of them with Kanun-i Esasi have been examined.

Chapter four covers "The advertisement of kanun-i Esasi". Other subjects are Mithat Pasha's Grand Vizier, advertisement of Kanun-i Esasi Kanun-i Esasi's repliance, other drafts related with Kanun-i Esasi opinions that related to the

source of Kanun-i Esasi All of these subjects has been handled and analyzed.

Last chapter covers under the main heading of the meeting of Meclis-i Mebusan, preperations done for the meeting of Meclis-i Mebusan and ınaugration o Meclis-i mebusan have been taken into considration and examined.



BİBLİYOGRAFYA

a-Arşiv Malzemesi

- Kanun-ı Esasi layıhasıyla, Meclis-i Vükela'nın vazifelerine müteallik kararname müsveddesinin Namık Kemal, Sait Paşa, Mahmut Paşa ve diğerleri tarafından düzeltilmiş olan nüshaları. **Başvekalet Arşivi, Yıldız Tasnifi,** Kısım No: 23, Evrak No: 1795, Zarf No: 11, Karton No: 71.

- Kanun-ı Esasi müsveddesinin Saffet Paşa eliyle düzeltilmiş nüshası. **Başvekalet Arşivi, Yıldız Tasnifi,** Kısım No: 18, Evrak No: 491, Zarf No: 127, Karton No: 41.

- Kanun-ı Esasi'ye dair Sadrazam Rüştü Paşa'ya bazı tebligat'da bulunması hakkında Sait Paşa'nın elyazısı ile Mithat Paşa'ya Hatt-ı Hümayun sureti. **Başvekalet Arşivi, Yıldız Tasnifi,** Kısım No: 23, Evrak No: 1114, Zarf No: 11, Karton No: 71.

- Kanun-ı Esasi'nin tanzimini müzakere etmek üzere zevat tarafından tetkikat yapılmasına dair Mabeyn Başkatipliğinden Sadarete yazılan 11.N.293 tarihli cevabi tezkeresi. **Başvekalet Arşivi, Yıldız Tasnifi,** Kısım No: 23, Evrak No: 1838, Zarf No: 11, Karton No: 71.

- Kanun-ı Esasi'nin ilk ilanından Vilayetlerden gelen teşekkürnameler ve maruzat tezkereleri. (4 Klasör, 15 Gömlek'de 599 vesika). **Başvekalet Arşivi, Yıldız Tasnifi,** Kısım No: 23, Evrak No: 308, Zarf No: 10, Karton No: 67,70.

-Âyân ve Mebusan Meclisi'nin ilk defa açılmasına müteallik evrak. (6 Gömlek'de 33 Evrak.) **Başvekalet Arşivi, Yıldız Tasnifi,** Kısım No: 23, Evrak No: 313, Zarf No:11, Karton No: 71.

- Meclis-i Mebusan'ın ilk açılışında Padişah tarafından irad olunan nutkun sureti. **Başvekalet Arşivi, Yıldız Tasnifi,** Kısım No: 23, Evrak No: 344, Zarf No: 11, Karton No: 71. "Yıldız Saray-ı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi, Nutk-u Hümayunu Hazret-i Padişahi"

- "Dersadet Ahalisi tarafından intihab olunan Mebuslar" başlıklı belge, **Başvekalet Arşivi, Yıldız Hususi,** 1294.2.15, Dosya No: 159, Sıra No: 3.

GAZETELER

Sabah Gazetesi, 7 Zilhicce 1293;

9 Zilhicce 1293;

10 Zilhicce 1293;

14 Zilhicce 1293.

Takvim-i Vekayi, 4 Zilhicce 1293, Numara: 1855;

16 Zilhicce 1293, Numara: 1856;

24 Zilhicce 1293, Numara: 1857;

29 Zilhicce 1293, Numara: 1858;

1 Muharrem 1294, Numara: 1860;

6 Muharrem 1294, Numara: 1861;

4 Rebiyü'l-Evvel 1294, Numara: 1866;

5 Rebiyü'l-Evvel 1294, Numara: 1867;

6 Rebiyü'l-Evvel 1294, Numara: 1868;

7 Rebiyü'l-Evvel 1294, Numara: 1869;

Ceride-i Havadis, 7 Zilhicce 1293,

9 Zilhicce 1293.

c-Araştırma ve İncelemeler

Ahmet Cevdet Paşa, **Marûzât**, Yay. Hazırlayan: Dr.Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, Çağrı Yayınları.

Ahmet Midhat, **Zübdet ül-Hakayık**, İstanbul, 1295.

Ahmet Midhat, **Üss-i İnkılâb**, İstanbul, 1295.

Ahmet Saib, **Abdülhamit'in Evail-i Saltanatı**, 2. Baskı, Hindiye Matbaası, Kahire, 1326.

Akşin, Sina, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanının Ele Aldığı Başlıca Sorunlar", **S.B.F.D.**, C.25, Sayı: 1-2, 1970.

Akşin, Sina, "I. Meşrutiyet Üzerine Bazı Düşünceler", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar**, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, Ankara, 1986, s.25-41.

Ali Vehbi, **Siyasi Hatıratım**, İstanbul, 1974.

Ali Haydar,Mithat, **Hatıralarım**, İstanbul, (1872), 1946.

Azizzade Hakkı,(M.K)**Türkiye'de Meclis-i Mebusan**, Kahire, 1907.

Başgil, Ali Fuad, **Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Müesseseleri**, İstanbul, 1955.

Baykal,Bekir Sıtkı,"Birinci Meşrutiyet'e Dair Belgeler", T.T.K., **Belleten**, No:96, 1960.

Baykal, Bekir Sıtkı, "93 Meşrutiyeti", T.T.K. **Belleten**, No:21-22, 1942, s.45-83.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

Bozdağ, İsmet, **İkinci Abdülhamit'in Hatıra Defteri**, Bursa, 1946.

Davison, Raderic H, **Reform In The Ottoman Empire, 1856-1876**, Princeton, New Jersey, 1963.

Devereux, Robert, **The First Constitutional Period A Study of the Mithat Constution and Parliament**, Baltimore, 1983.

Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, (Çev: Şemsettin Kutlu), İstanbul, 1973.

Gözübüyük, A.Şeref ve Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri**, A.Ü.S.B.F., Ankara, 1957.

H. Flanz, Gisbert, (Çev: Dr. Necat Erder, Şerif Mardin, Aydın Sinanoğlu), **XIX. Asır Avrupasında Anayasa Hareketleri, Anayasacılık Hareketlerinin Mukayeseli Olarak İncelenmesine Giriş**, Ankara, 1956.

Haslip Joan, **The Sultan, The life of Abdülhamit II**, Londra, 1958.

İnan, İ.M.Kemal, Abdülhamid-i Sani'nin Notları, **T.T.E.M.**, Sene:16 (1926), Nr.90,91,92.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi C. VIII.: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri**, 1876-1907, Ankara, 1962.

Kuran,Ahmet Bedevi,**Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1959.

Kuntay, C.Mithat, **Namık Kemal, Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında,II.**, İstanbul, 1326.

Mahmut Celaleddin Paşa, **Mirat-ı Hakikat**, I, II, İstanbul, 1326.

Mardin, Şerif, **The Genisis of Young Ottoman Thaught, Princeton,** New Jersey, 1962.

Mithat Paşa, (Yay. Ali Mithat), **Tabsıra-ı İbret, (I.kitab)**, İstanbul, 1325.

Namık Kemal Hakkında, Büyük Şairin Yüzüncü Doğum Yıldönümü Münasebetiyle Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Profesör ve Doçentleri Tarafından Hazırlanmıştır, Vakıt Matbaası, İstanbul, 1942.

Okandan, Recai Galip, **Âmme Hukukumuzun Ana Hatları**, I. Kitap, istanbul Üni. Hukuk Fak. Yay., istanbul, 1957.

Osman Nuri, **Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı**, İstanbul, 1327, (1911).

Osmanoğlu, Ayşe, **Babam Abdülhamid, İstanbul**, 1960.

Ortaylı, ilber, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği**, İstanbul, 1985.

Özkaya, Yücel, "Birinci Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlemento Usulü Hakkında Bir Layıha," **D.T.C.F. Dergisi**, Ankara, 1987.

Pakalın, M.Zeki, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, 5 clit, İstanbul, 1940-1949.

Piears, E., **Life of Abdülhamit II, Londra**, 1917.

Sait Paşa, **Hatırat-ı Said Paşa**, 3 cilt, istanbul, 1912.

Sami, **Süleyman Paşa Muhakemesi I**, Konstantiniye, 1328.

Sedes, Halil, **1875-1876, Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar**, II. Baskı, İstanbul, 1946.

Selek, Y, **Abdülhamet'in Hatıra Defteri**, İstanbul, 1960.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, "Tanzimat'ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin Kuruluşu", (1838-1840), **Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri Bildirileri**, (28-30 Haziran 1989), İstanbul, 1990.

Shaw, J.Stanford and Ezel Kural, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, 1808-1975**, Cambridge University Press, 1977.

Süleyman Paşa, **Hissi-i İnkılap, (Sultan Abdülaziz'in Halliyle Sultan Murad-ı Hamisin Culûsu)** İstanbul, 1326.

Şeyhsuvaroğlu, H.Y, "İlk Mebuslar Meclisi'nin Açılışı", **Resimli Tarih Mecmuası**, No:8, Ağustos, 1950.

Şeyhsuvaroğlu, H.Y, **Sultan Aziz, İstanbul**, 1949.

Şeyhsuvaroğlu, H.Y, "Beşinci Murat", **Resimli Tarih Mecmuası**, No: 10, 1950.

Tahsin Paşa, **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, İstanbul, 1931.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Cilt I, II. Baskı, İstanbul, 1959.

Tanör, Bülent, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I**, İstanbul.

Tanör, Bülent ve Taner Baygı, **Türk Anayasaları**, İstanbul, 1964.

Tansel, Fevziye Abdullah (Hazırlayan), **Namik Kemal'in Mektupları**, I,II,III,IV, Ankara, 1973.

Tunaya, Tarık Zafer, "Mithat Paşa'nın Anayasacılık Anlayışı", **Uluslararası Mithat Paşa Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar, Edirne,** 8-10 Mayıs 1984, Ankara, 1986.

Tunaya, Tarık Zafer, "1876 Kanun-ı Esasi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt I, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952,** İstanbul, 1952.

Tunaya, Tarık Zafer, **İslamcılık Cereyanı, Meşrutiyet'in Siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler,** İstanbul, 1962.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,** İstanbul, 1960.

Us, Hakkı Tarık, **Meclis-i Mebusan Zabıtları,** Cilt, 1-2, İstanbul 1939-1954.

Üçok, Çoşkun, "1876 Anayasa'sının Kaynakları", **Türk Parlementoculuğunun İlk Yüzyılı,** 1876-1976, Ankara.

Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** İstanbul, 1966.

EKLER

EK:I

KANÛN-I ESÂSÎ

Mukaddeme

Zât-ı şevketseme'at-ı Hazret-i Hilâfetpenâhi'nin hülâsası niyet ve âmâl-ı mülükâneleri devlet-i âliyelerinin idare-i asliyesini bir, esâs-ı metin ve kâviye rât ve tevsik ve kaffe-i memâlik ve tebâ-yı Şahanelerinin her hususda hûsûl-ı sa'adet-haliyle beraber terakkiyât ve hukukça müsavat-ı kâmilesini kavaid-i müsemmakime-i sahiha tahtında temin etmek maddeleri olduğundan cülûs-ı hümayûnlarından berü bil-cümle ikdâmatı şahaneleri zikr olunan makâsıd-ı hayriye'nin hûsûline masrûh olûb bâ-hûsûs iş bu bin iki yüz doksan üç senesi şehri şabânının yirmi biri tarihiyle müverrihen karihe-i şahanelerinden sadır olan hatt-ı hümayûnları âhkâm-ı münifesince idâresi devlet-i aliye ve hûkûk-ı teba'yı şahanelerinin hâlen ve istikbâlen her dürlü istimâlât ve taarûzatdan hıfz ve siyânete bizzat derûhde buyurmuş oldukları misüllü bu uluv-himmet-i mülükânelerinin ve delâil-i celilesinden olmak üzere devletin kavanin ve nizâmât mevzü'asına ve hazine'i Celile'nin muvazene-i varidât ve mesârifâtına nezâret vazifesiyle mükellef bir Meclis teşkili dahi irâde-i hükm-ü ifâdesi hazret-i şahaneleri mûktezâsından bulunmağla ol bâbda tayin buyrulan esâsa tevfiken bi'l-müzâkere karargir olan kanûndur ki bervech-i ati zikr ve beyân kılınır.

Mukaddime'nin en büyük mahzûrû nizâm-ı esâsiyi Bâb-ı Ali tarafından verilme bir şey suretinde göstermesidir. Bâb-ı Ali'nin nice bin yalanları üzerine neşr edeceği ıslâhata Avrupa da inanmaz halk da kanmaz. Avrupa mülkün ıslâhını sahibinden beklediği gibi halk da Padişahı'nın ihsânını kendi lisâsınından ister. Mukaddimenin yazılışında olan eser-i cehâlet dahi sûret-i mahsus'ada şayen-ı dikkattir. Terekkiyât hususunda müsâvât-ı kâmile çıplak Mustafa'nın aklen Said Paşa'ya servetçe Zarifi'ye rütbece Sadra'zam'a müsâvi olmuş demek olacağından bu kadar bedehate karşı bir söz nizâm-ı esâsiyi orta oyunu tekerlemeleri sûretinde göstermek ve Avrupa'nın bütün emniyetini zail etmek tabiidir.

Tebâ-ı Devlet-i Osmâniye'nin Hukuk-ı Ümümiyesi

Birinci madde: Bin iki yüz elli beş senesi şabanın yirmi altıncı günü ilân olunan Tanzimat-ı Hayriye Hattı-ı Hümâyunu mûcebince sınıf-ı teba-yı devlet-i Aliye'den her ferdin mal ve can ve ırz ve namusu zât-ı hazret-i padişahi'nin himâyet ve siyânet-i mahsûsâsı tahtındadır.

Bu bende yalnız Tanzimat Hattından bahsetmek Tanzimat'dan sonra verilen fermânları keenlemyeküm hükmünde göstereceğinden ve halbûki bu fermânların bazıları mâhâzâ ne kadar derc olunduğundan Rusya'ya? bir yolu serrişte'i tekin olunur.

İkinci madde: Devlet-i Osmâniye'nin tâbiyetinde bulunan efrâdın herhangi din ve mezhebden olursa olsun bila'istisna 'Osmânlı tâbir olunur. Ve 'Osmânlı sıfatı kânûnen muayyen olan âhvâle göre istihsâl ve izâe edilir.

Üçüncü madde: Osmanlıların kâffesi hürriyet-i şahsiyelerine mâlik ve âhirin hûkûk-ı hürriyetine tecâvüz etmemekle mükellefdir.

Dördüncü madde: Hürriyet-i şahsiye her dürlü târuzdan ma'sûndur. Hiç kimse kanûnun tayin ettiği sebeb ve suretden ma'ada bir bahane ile mücâzât olunamaz.

Beşinci madde: Devlet-i Osmâniye'nin dini, dini islamdır. Bu esâsı vikâye ile beraber asayiş-i halkı ve âdâb-ı ûmûmiye'yi ihâl etmemek şartıyla Memalik-i Osmâniye'de marûf olan bi'l-cümle edyâ'nın serbesti icrâsı devletin taht-ı himâyetindedir.

Himâye Maddesi hatalıdır şer'an caiz olmadığından başka aklen lâzım olmaz. Bu ibârenin yerine bi'l-cümle erbâb icrâ-yı ayininde serbesttir demek kifâyet eder.

Altınca madde: Matbuat kanûn dairesinde serbesttir.

Yedinci madde: Tebâ-yı Osmâniye nizâm ve kânûn dairesinde ticaret ve sanat ve felahat için her nevi şirketler teşkiline me'zûndur.

Sekizinci madde: Tebâ-yı Osmâniye'den bir veya birkaç kişinin gerek şahıslarına gerek ûmûma müteâllik olan nizâmata

muhâlif gördükleri bir maddeden dolayı işin merciine arzûhâl verdikleri gibi Meclis-i Umûmiye dahi müdde'i sıofâtıyla imzâlı àrzûhal vermeğe ve mermûrinin efa'linden iştikâyâ selâhiyetleri vardır.

Müdde'i sıfâtıyla tabiri hükümetle Meclisin vazifesinibilmemekden neş'et etmiş bir müta'ala eseridir. Müdde'i sıfâtıyla hükmüne gidilir. Ùmûma müteallik olan nizâmat içün Meclise verilecek àrzûhaller muhbir sıfâtıyladır.

Dokuzuncu madde: Emr-i tedris serbesttir. Mu'ayyen olan Kânûna ta'biyet şartıyla Devlet-i Aliye'den herkes ûmûmi ve husüsi tedrise mezûndur.

Onuncu madde: Bi'l-cümle mektepler devletin taht-ı nezâretindedir. Têbâ-yı Osmâniye'nin terbiyesi siyâk-ı ittihâd ve intizâm üzere olmak içün iktiza eden esbâba teşebbüs olunacak ve milel-i muhtelife'nin umûr-ı 'itikâdiyelerine müteàllik olan usûl-i ta'limiye'ye halel getirilmeyecektir.

Onbirinci madde:Òsmanlıların kaffesi huzur-ı kânûnda ve ahvâl-i diniye ve mezhebiyeden mâàda memleketin hukûk ve vezaifinde mütesâvidir.

Onikinci madde: Memâlik-i Òsmâniye'de bulunan âkvam'dan her biri kendilerine mahsûs olan taallüm ve tàlim de muhtâvidir. Fakat hidemât-ı devlet'de istihdam olunmak içün devletin lisan-ı resmiyesi olan Türkçe'yi bilmek şartdır.

On üçüncü madde: Devlet memûriyetinde ûmûm tebâ ehil ve kabiliyetlerine göre münâsib olan memuriyetlere kabül olunur.

On dördüncü madde: Tekâlif devlet nizâmêt-ı mahsûsuna tevfiken kaffe-i teba beyninde herkesin kudreti nisbetince tarh ve tevzi olunur.

On beşinci madde: Herkes usûlen mutasarrıf olduğu mâl ve mülkden emindir. Menâfi'i umûme içün lüzûmı sabit oldukça ve kanûn mücebince değer bahâsı peşin verildikçe kimsenin tasarrufunda olan mülk alınmaz.

On altıncı madde: Memâlik-i Osmâniye'de herkesin mesken ve menzili ta'rûzdan ma'asündur. Kânûnen temin edildiği usûlden mâ'ada bir sebeble hükümet tarafından cebren hiç kimsenin mesken ve menziline girilemez.

On yedinci madde: Yapılacak usûl-i mûhâkeme kânûnu hükmünce hiç kimse kânûnen mensûb olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbâr olunamaz.

On sekizinci madde: Müsâdere ve angarya ve cerime memnûdur.Fakat kânûnen muayyen olan ahval bundan müstesnadır.

On dokuzuncu madde: Bir kanuna müstenid olmadıkça vergi ve rüsûmat namıyla ve nam-ı âhirle hiç kimseden bir akçe alınmaz.

Yirminci madde: İşkence ve sa'ir her nevi eziyet ka'tiyen ve külliyen memnûdur.

VÜKELÂ-YI DEVLET

Yirmi birinci madde-Sadr'azâm reisü'l-vükelâdır. Mesned-i sadaret ve şeyhü'l-İslâma, taraf-ı padişahiden emniyet buyurulan zâtlara ihâle buyurulduğu misüllü sa'ir vükelânın me'mûriyetleri dahi bâ-irade-i şahane icrâ olunur.

İdâre-i devlet içün sadr'azamın lüzûmu yokdur. Hususiyle böyle meclislerde idare olunacak bir devletde ûmûn vükelâ mesûl olacağından padişahiden bir merciileri daha olursa mesûliyet ka'idesi tamâmiyle cereyan edemez.

Yirmi ikinci madde: Meclis-i Vükelâ rèisi, vükelâ'nın riyâseti tahtında olarak àkd olunub dahili ve harici umûr-ı mühimmenin merciidir. Müzâkerâtından muhtaç-ıistizân olanların kararları irade-i seniye ile icrâ olunur.

Bir muntazam devletde Meclis-i Vükelâ'nın Padişâhiden istizân'a muhtâç olmuyacak hiç bir kararı olamaz.

Yirmi üçüncü madde: Vükelâdan her biri dairesine àid olan umûr'dan icrâsı mèzûniyeti tahtında bulunanları usûlüne tevfiken icrâ ve icrâsı mezûniyeti tahtında olmayanları resiü'l-vükelâya àrz eder. Reisü'l-vükelâ dahi o makûle mevâddan müzâkereye muhtaç olmayanların muktezâsını icrâ veyâhûd taraf-ı hazret-i padişahiden istizân ederek ve mûhtac-ı müzâkere bulunanları Meclis-i Vükelâ'nın müzâkeresine arz eyleyerek müte'allik buyrulacak irade'i seniye mûcebinde ikṯizâsını ifa eyler. Bu mazbatanın enva'ı ve derecatı nizam-ı mahsûsa ile tayin olunacaktır.

Müntazam devletlerde vükela'nın kaffesi muhtâc-ı istizân gördükleri şeyleri re'isü'l-vükelâya değil padişaha ârz ederler. Reisü'l-vükelâ hakkında ârz tabiri kullanmak açıktan açığa hukûk-ı padişahiye ta'arûzdur.

Yirmi dördüncü madde: Vükelây-ı Devlet memûriyetlerine mütea'llik âhvâl ve icrâ'atdan me'sûldur.

Komisyon tarafından verilen müsvedede mûcib-î mesuliyet olan mevâdın en mühimleri sayılmıştı ta'adatları alınur.

Yirmi beşinci Madde: Mebûsân azâsından biri veya bir kaçı Heyet-î Mebûsânın dahil-i da'ire-yi vazifesi olan âhvâlden dolayı vükelâ-yı devletden bir zât hakkında mesuliyeti mûcib şikâyet beyân ettiği halde, evvela Heyet-î Mebûsan, nizâm dahiliyesi mûcibince bu misüllü mevâdın Heyete hâvâlesi lâzım gelib gelmeyeceğini müzâkereye memûr olan şubede tetkik olunmak üzere şikâyeti müşir Heyet-î Mebûsân reisine verilecek takrir, reis tarafından nihayet üç gün zarfında o şûbeye gönderilir ve bu şûbe tarafından tahkikâtı kafiye istihsâl olundukdan sonra şikâyetin şayet müzâkere olunduğuna dair ekseriyetle tertib olunacak kararnâme Heyet-î Mebûsan'da kıra'at olunarak ve lede'l-iktizâ şikâyet olunan zât davetle bizzât veya bi'l vasıta vereceği izâhât istimâ kılınarak a'zâyı mevcûde'nin sülüsân ekseriyet-i mutlâkasıyla kabül olunursa mahkeme talebinî müşir mazbâtası re'is'ül vükelâ'ya takdim ile lede'larz müteâ'llik olacak irade'i seniye üzerine keyfiyet divan-ı âliye havale olunur.

Şikayet re'is'ül vükelada olduğu halde mazbata yine kendisine mi gönderilsün. Bir de umûma müte'alik intihâbla gelen bir Heyet-î vükelâdan şikâyeti niçün sa'ir düvel-î muntâzâmada olduğu gibi sâhib-î mülke arz etmeyüb yine vükelâdan birine göndermek mecburiyetinde bulunulsun. Buralara dikkat olununca pek kolay anlaşılıyorki nizâm-ı esâsî padişah veya millet içün değil vükalanın kendilerine isnâd ettikleri *hukuk*-ı mevzuyiy'i mukaddese göstermek içün tashih olunmuş

Yirmialtıncı Madde:
Vükelâdan ithâm olanların usûl-i mahkemeleri kanûn-ı mahsûs ile ta'yin edilecektir.

Yirmi sekizinci Madde: Divân-ı 'Ali'nin daire'i ithâmiyesi tarafından mûttehem olduğuna karar verilen vükelâ tebriye'i zimmet edinceye kadar vekâletten sâkıt olur.

Yirmi dokuzuncu Madde: Vükelâ ile Heyet-î Mebûsân arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabülünde vükelâ tarafından ısrar olunup ta mebûsan cânibinden ekseriyet-î ârâ ile ve tafsilâtı esbâb-ı mûcibe beyânıyla katiyen ve mükerreren red edilmediği halde vükelâ'nın tebdilî veyâhûd müceddeden müddeti kanûniyesinde intihâb olunmak üzere heyet-i me'bûsânın feshi mutahâssırân yed-î iktidâr-ı hazret-î padişahidedir.

Otuzuncu Madde: Meclis-î Ûmûmi mün'akid olmadığı zamanlarda devletî bir muhâtâra'dan veyahüd emniyet-i ûmûmiye'i hâlel'den vikâye içün bir zarûret-î mübreme zûhûr ettiği ve bu

bâbda va'zına lüzum görüncecek kânûnûn müzâkeresi içün Meclis'in celb ve ce'mine vakit musac'îd olmadığı halde Kânûn-ı Esâsi âhkâmına mugayyir olmamak üzere Heyet-î vükelâ tarafından verilen kararlar Heyet-î Mebûsânın içtimaciyle verilecek karara kadar bâ-irâde'i seniye muvâkketen kânûn hukûm ve kuvvetindedir.

Heyet-î Vükelâ tarafından bu bâb'da verilecek kararların mesûliyetî kendisine ait olmak şartdır. Komisyon tarafından verilen müsvedde dahi bu şart münderic idi. Galiba me'sûliyetî padişaha bırakmak için bu şart teshih edilmiş.

Otuz birinci Madde: Vükelâdan her biri her ne zaman murad ederse heyetlerinin ikisinde dahî bulunmak veyahûd ma'iyetindeki rüseâyı me'mûrinden birinin tarafından vekâleten bulundurmak ve irâd-ı nutukda 'azâya tekaddüm etmek hakkına haizdir.

Otuz ikinci Madde: İstizâh-ı madde içün vükelâdan birinin huzuruna Meclis-î Mebûsanda ekseriyetle karar verilerek dâvet olundukda ya bizzat bulunarak veyahûd ma'iyetindeki rü'esây-ı me'mûrinden birini göndererek irâd olunacak su'allere cevâb verecek veyahûd lüzûm görür ise mesûliyeti üzerine alarak cevâbı tehir etmek selâhiyetine ha'iz olacaktır.

MEMÛRİN

Otuz üçüncü Madde: Bi'l-cümle me'mûrin muntazaman ta'yin olunacak şera'it üzere ehil ve müstahâk oldukları me'mûriyetlere intihâb olunacaktır. Ve bu vechile intihâb olunan memûrlar kânûnen mucibi azl-i hâl veya hareketi tahakkuk

etmedikçe veya kendisi istifa etmedikçe veyahûd devletçe bir sebeb-i^zarûriye mebni infisâl edenler nizâm-ı mahsûsunda ta'yin olunacak vechile terâkkiyata ve teka'id mazûliyet maaşlarına na'il olacaklardır.

Otuz dördüncü Madde: Her me'mûrinin vezâyifi nizâm-ı mahsûs ile ta'yin olunacağından her me'mûr kendi vazifesi da'iresinde mesûldür.

Otuz beşinci Madde: Me'mûrun amirine hürmet ve riayetî lâzımden ise de îta'tı kânûnûn ta'yin ettiği daireye mahsûsdur. Hilâf-ı kânun olan umûrda âmire ita'at mesûliyetden kurtulmağa medâr olamaz.

MECLİS-İ 'UMÛMİ-İ' OSMÂNİ

Otuz altıncı madde: Meclis-i Umûmi Osmâni Heyet-i Ayân ve Heyet-i Mebûsan nâmlarıyla başka başka iki heyeti muhtevidir.

Otuz yedinci madde: Meclis-i Umûminin iki heyeti beher sene teşrin-i sâni ibtidâsında tecemmü eder. Ve bâ-irâde'i seniye açılır ve Mart ibtidâsında yine bâ-irade'i seniye kapanır. Bu heyetten biri diğerinin müctemi bulunduğu zamanda mün'akid olamaz.

Otuz sekizinci madde: Zât-ı Hazret-i Padişâhi devletçe görünecek lüzûm üzerine Meclis-i umûmiyi vaktinden evvel dahi açar ve müddet-i muayene içtimâyinde tenkis veya temdid eder.

Tenkıs lüzûmu yoktur. Lüzûm görünürse Meclis'i dağıtmak zât-ı hazret-i Padişahinin yed-i iktidarında iken buraya bir tenkız tabiri koymakta eser-i cehâletdendir.

Otuz dokuzuncu madde: Meclis-i Umûminin yevm-i küşâdında zât-ı hazret-i padişâhi veyahûd taraflarından bi'l vekâle Sadrazam hazır olduğu ve vükelây-ı devletle iki heyetin azâyı mevcüdesi birlikte bulundukları halde resm-i küşad icrâ olunub seney-i câriye zarfında ve devletin âhvâl-i dahiliye ve mûnâsebatı hariciyesine ve sene-i âtiyede ittihâzına lüzûm görülecek tedâbir ve teşebüsâtâ da'ir bir nutk-u hümâyun kıraat olunur.

Kırkıncı madde: Meclis-i Umûmi azâlığına intihâb veya nasb olunan zevât meclisin yevm-i küşâdında sadrazâm huzurunda ve o gün hazır bulunmıyan olur ise, mensub olduğu heyet müctemi olduğu halde re'isleri hûzûrunda zât-ı hazret-i padişahiye ve vezâifine sadakat ve Kânûn-i Esâsi âhkâmına ve uhdesine tevdi olunan vazifeye riayetle hilâfından mücânebed eyleyeceğine tahlif edilir.

Kırk birinci madde: Meclis-i Umûmi azâsı rey ve mütâlaa beyânında muhtâr olarak bunlardan hiç biri bir güne va'd ve vaid ve ta'limât kaydı altında bulunamaz ve gerek verdiği reylerden ve gerek meclisin müzâkerâtı esnasında beyân ettiği mütaalalardan dolayı bir vechile ithâm olunamaz. Meğer ki, Meclisin nizâmnâme-i dahilisi hilâfında hareket etmiş ola. Bu takdirce nizâmnâme'i mezkûr hükmünce mu'amele görür.

Kırk ikinci madde: Meclis-i Umûmi azâsından birinin

hıyanet ve Kânûn-ı Esâsi'yi nâkız ve ilgâya tasaddi ve irtikâb töhmetinden biriyle mütehhem olduğuna mensûb olduğu heyet azâsı mevcüdesinin sülüsan ekseriyet-i mutlâkasıyla karar verilir. Veyâhûd kânûnen habs ve nefi mûcib bir cezâ ile mahkûm olursa azâlık sıfatı za'il olur. Ve bu efa'lin mahkemesiyle mücâzetı a'id olduğu mahkeme tarafından rüyet ve hükm olunur.

Vükelânın esbab-ı töhmeti ta'dat olunmayıb da yalnız mebûsların ki, ta'adat edilmek vükelâyı takdis ve milleti tahkir demektir.

Kırk üçüncü madde: Meclis-i Umûmi azâsından ehri biri re'yini bizzat ifa eder. Ve her birinin müzâkerede bulunan bir maddeyi red ve kabülüne dair rey vermekden ictinâbâ hakkı vardır.

Kırk dördüncü madde: Bir kimse zikr olunan iki heyetin ikisine birden aza olamaz.

Kırk beşinci madde: Meclis-i Umûmi Heyetlerinin ikisinde dahi müretteb olan azânın nısfından bir ziyâde hazır bulunmadıkça müzâkereye mübaderet olunamaz. Ve kaffe-i müzâkerat sülüsân ekseriyetle meşrüt olmayan husüsatda hazır bulunan azânın ekseriyet-i mutlakâsıyla karargir olur. Ve müsâvi-yi ârâ vukûünda re'isin reyi iki ad ederilir.

Kırk altıncı madde: Bir kimse şahsına müte'allik da'vasından dolayı Meclis-i Umûmi'nin iki heyetinden birine arzûhâl verdiği halde evvelâ a'id olduğu me'mûrin-i devlete veyâhûd o me'mûrların tâbi bulundukları Mercii'e müracâat etmediği tebeyyün eder ise, arzûhâl red olunur.

Kırk yedinci madde: Müceddeden Kânûn tanzimi veyâ kavânin-i mevcûdeden birinin ta'dili teklifi Heyet-i Vükelâya a'id olduğu gibi Heyet-i Ayân ve Heyet-i Mèbûsâ'nın kendi va'zife'i mûayeneleri da'iresinde bulunan mevâd için kânûn tanzimi veyâhûd kâvânin-i mevcûde'den birinin ta'dilini istemeye selâhiyetleri olmağla evvelce makam-ı sadaret vasıtasıyla taraf-ı şahaneden istizân olunarak irâdeci seniye müte'allik buyrulur ise, a'id olduğu da'irelerden verilecek izâhât ve tafsilat üzerine lâyıhâlarının tanzimi Şûrây-ı Devlete havale olunur.

Komisyonun bunu bu şekle koymak sırf eser-i cehâlettir. Zaten bir kânûnun, kânûn olabilmesi en nihâyet irade'i Padişâhi ile tasdik olunmağa Mütev'akıf iken vükelâ'nın teklif edeceği kânûnlar müzâkere için iradeye muhtâç olmamak ve fakat Ayân ve Me'bûsa'nın kânûnları muhtâç olmak Ayân ve Mèbûsânı tahkir'den başka bir şey ifade etmez.

Kırk sekizinci madde: Şûrây-ı Devlet'de bi'l-müzâkere tanzim olunacak kavanin lâyıhaları Heyet-i Mebûsan'da bàdehu Heyet-i Ayân'da tetkik ve kâbül olundukdan sonra icrâ-yı âhkamına irâde-i seniye'i hazret-i padişahi mütea'llik buyrulur ise düstûru'l-âmel olur. Ve iş bu heyetlerin birinde ka'tiyen red olunan kânûn la'yıhâsı o senenin müddet-i içtima'iyesinde tekrar mevkii müzâkereye koyulamaz.

Kırk dokuzuncu madde: Bir kânûn lâyıhâsı evvela Heyet-i Me'bûsan'da badehû Heyet-i Ayân'da bend bend okunub ve her bendine re'y verilib ekseriyet-i ârâ ile karar verilmedikçe ve bade'l-karar Heyet-i Mecmûâsı için dahi tekrar ekseriyetle karar hâsıl olmadıkça kabül olunmuş olmaz.

Ellinci madde: Bu heyetler vükelâdan veya anların göndereceği vekillerden veya kendi âzâlarından olmayan veyahûd resmen da'vet olunmuş me'mûrinden bulunmıyan hiç bir kimseyi gerek âsâleten ve gerek bir cemaat tarafından vekâleten bir madde iradesü içün gelmiş olacağı halde âslâ kabül edemez ve ifadelerini istimâ eylemez.

Elli birinci madde: Heyetlerin müzâkerâtı lisân-ı Türki üzere cereyân eder. Ve müzâkere olunacak lâyıhâların suretleri tâb ile yevm-i müzâkereden evvel azâya tevzi olunur.

Elli ikinci madde: Heyetlerde verilecek reyler ya ta'yini esâmi veyâhud işârât-ı mahsûsâ veyahüd rey-i hafi ile olur. Rey-i hâfi usülünün icrâsı a'zâyı mevcude'nin ekseriyet-i ârâsı ile karar verilmeğe mütevâkıftır.

Elli üçüncü madde: Her heyetin inzibât-ı dâhilisini münhâsırân kendi reisi icrâ eder.

HEYET-İ ÀYÂN

Elli dördüncü madde: Heyet-i Ayânın reisi ve 'azâsı nihâyet mikdârı Heyet-i Mèbusân àzâsının sülüsân mikdarını tecâvüz etmemek üzere doğrudan doğruya taraf-ı hazret-i padişâhiden nasb olunur.

Komisyonda bir kaç kişi söylediği anlamda, bizim mülke göre o kadar Ayân çokdur. maaş yetiştiremeyiz.

Elli beşinci madde: Heyet-i Ayâna àzâ ta'yin olunabilmek içün âsâr ve èfa'li ûmûmun ve sevk ve itimâdına şâyân ve umûr-ı devletde hidemàt-ı memdûhâsı mesbûk ve mütearif zevâtdan olmak ve kırk yaşından aşağı bulunmamak lâzımdır. Fakat şeref-i hürriyet-i seniyeye nail olanlardan Meclis-i Ayâna àzâ olanlar şart-ı ahirden müstesnâdır.

Elli altıncı madde: Heyet-i Ayân azâlığı kayd-ı hayat iledir. Bu me'mûriyetlere vükelâlık ve valilik ve ordu müşirliği ve kadı askerlik ve elçilik ve patriklik ve hâhâm başılık me'mûriyetinde bulunmuş olan mazûlinden ve berri ve bahri me'muriyete ta'yin olunanlar àzâlık me'müriyetinden sakıt olur.

Ayânın kimlerden intihâb olacağı ta'adada lüzûm yoktur. Sıfatı lazımiye ca'mi-zevât şartı kifâyet eder.

Elli yedinci madde: Heyet-i Ayânın azâlık ma'aşı şehriye on bin guruşdur. Başka bir nâm ile hazineden muvazzaf olan azânın ma'aşı ve ta'yini eğer on bir guruş'dan dün ise ol mikdara iblâh olunur. Ve eğer on bin guruşdan ziyâde ise, ibkâ olunur.

Elli sekizinci madde: Heyet-i `Ayân, Heyet-i Me'bûsan'dan verilen kavanin ve müvâzene lâyıhâlarını tetkik ile eğer bunlarda esâsen umûr-ı diniye'ye ve zât-ı hazret-i padişâhinin hûkûk-ı seniyesine ve hürriyet ve Kânûn-ı Esâsi âhkâmına ve devletin temâmiyet-i mülkiyesine ve memleketin emniyet-i dahiliyesine ve vatanın esbâb-ı müdafa'a ve muhâfazâsına ve âdâb-ı umûmiye'ye hâlel verir bir şey görür

ise, mütalasının ilavesiyle ya katiyen red veyâhûd ta'dil ve tashih olunmak üzere Heyet-i Me'bûsân'a i'ade eder. Ve kabül ettiği lâhyıhaları tasdik ile re'is ülvükelâya arz eyler ve He'yete takdim olunan arzühaller bâ-tetkik lüzûm görülür ise ilâvesi müta'la ile berâber mâkâm-ı sadarete takdim eder.

Reis'ül-vükelâya dünyada bir şey àrz olunamaz. Reis'ül vükelâ yaradan değildir.

HEYET-İ MEBÛSÂN

Elli dokuzuncu madde: Heyet-i Me'bûsânın mikdâr-ı azâsı te'bây-ı Osmâniye'den her seksen bin nüfusu zükurda bir nefer olmak itibariyle tertib olunur.

Hiç bir devletde zükür ve ânâs elli bin kişiden ziyade Heyet-i intihâbiye yoktur. Seksen bin zükûrda bir azâ almak bizim Meclisin Yunan Meclis-i Mebûsandan bile küçük olmasını istemekdir. Meclis-i Mebûsân komisyonü'nun en büyük mektep olduğundan iktiza'ı terakkidir. Mebûs olursa mülke sadakat için o kadar hayurlu adam yetiştirilmiş olur. Bundan başka ziyâde hiç kimsenin hâlâ seksen bin kişiye muallim olamıyacağından heyet-i intihâbiyeyi, bu kadar vâsı tutmak herkesin mutlaka bilmediği adamı intihâb etmesi demektir.

Altmışıncı madde: Umûr-ı intihâb re'y-i hafi ka'idesi üzerine müessesdir. Sûret-i icrâsı kânûn-ı mahsûs ile ta'yin olunacaktır.

Altmış birinci madde: Heyet-i Me'bûsân Azâlığıyla hükümet me'mûriyeti bir zât uhdesinde içtima edemez. Fakat vükelâdan intihâb olanların azâlığı mücâzdir. Ve sair memûriyetinden biri me'bûsânlığa intihab olunur ise kabül edip

etmemek yed-i ihtiyarındadır. Fakat kabül ettiği halde me'mûriyetinden infisâl eder.

Altmış ikinci madde: Heyet-i Me'bûsân için azâlığa intihâbi caiz olmayanlar şunlardır; evella, tebayı devlet-i aliyeden olmayan seniyen, nizamı mahsus mucibince muvakatten hizmet-i ecnebiye imtiyazını haiz olan salisen Türkçe bilmeyen rabien, otuz yaışını ikmâl etmeyen hamisen, hin-i intibâbında bir kimsenin hizmetkârlığında bulunan sadisen iflas ile mahküm alubda irade-i itibâr etmemiş olan, Sâmiyen, mahcuriyetine hükm lâ-hak olub da fekk-i hacr edilmeyen, saminen, hükük-ı medeniden sakıt olmuş olan tasien, tâbiyet-i ecnebiye iddasında bulunan kimselerdir. Bunlar mebus olamaz dörd seneden sonra icrâ olunacak intihablarda me'bus olmak için Türçe okumak ve mümkün mertebe yazmak şart olacaktır.

Altmış Üçüncü Madde: Mebüsan inhihâb-ı 'umümisi dört senede bir kere icrâ olunur ve her me'busun müretteb me'muriyeti dört seneden ibaret olup fakat tekrar intihab olmak caizdir.

Altmış dördüncü Madde: Mebusların intiâbı 'umûmiyesine heyetin mebda-ı içtimai olan teşrin-i sâni'den lâ-âkâl dört mah mukaddem başlanılır.

Altmış beşinci Madde: Heyet-i mebusan âzâsı'nın her biri kendini intihâb eden dairenin ayrıca vekili olmayıb ümüm 'Osmânlıların vekili hükmündedir.

Almış altıncı Madde: Müntehibler intihâb edecekleri mebûsları mensüb oldukları daire-yi vilâyet âhâlisinden intihâb etmeye mecburdurlar.

Şu iki bendin beynindeki zıddiyet noktası tahsis edilerek söz anlamaktan bütün bütün beri olduklarının gösterir. Madam ki, her me'büs 'umüm 'Osmânlıların vekili olacak müntehiblerin bulundukları vilâyet âhâlisinden intihâb olmaları neden lâzım gelsün bundan başka her memleket 'azâsını bir birinsinden intihâb ederse Meclis-i Me'bûsan bir takım insafsızlarla dolar isyan halinde bulunan yerlerden ise, daima rüesa-yı fesâd azâlığa gelir.

Altmış yedinci Madde: Bo-irâder-i seniye Heyet-i Mèbûsen fesh ile dağıldığı halde nihayet altı ay müştemi olmak üzere ûmûm mebûsân müceddeden intihâbına başlanılacaktır.

Altmış sekizinci Madde: Hèyet=i Mèbûsàn àzâsından biri vefat eder. Veya eshâb-ı zecriye-i meşrû'adan birine dûçâr olur. Veyâhût bir uzun müddet Meclise devam etmez, Veyâhüd istifa eder, Veyâ mahkümiyet veya kabül-i me'mûriyet cihetiyle âzâlıkdan sakıt olur ise yerine nihâyet gelecek içtimaya yetişmek üzere usül-i vech' ile diğeri ta'yin olunur.

Altmış dokuzuncu Madde: Münhâl olan Me'bûsluk makamlarına intihâb olunacak àzânın me'mûriyeti gelecek intihâb-ı ùmûmi zamanına kadardır.

Yetmişinci Madde: Me'büslardan her birine beher sene içtima içün hazineden yirmi bin guruş verilecek ve şehriye beş bin guruş maaş 'itibarıyla me'mûrin-i mülkiye nizâmına tevfiken 'azimet ve àvdet hacırahı 'ita kılınacaktır.

Maaş azdır senivi yirmi bin guruş edebilir sekiz yüz guruş bile etmeyeceğinden ve fil-hakika tüccar ve esnaf Meclisin zaman-ı

tatilinde başka bir iş ile meşgûl olunabilirsede memurlar àzâlığı kabül ederse açıkta kalmak lâzım geleceğinden àzâ arasında hizmet-i devletde bulunmuş kimse görülemiyecektir. Halbûki âhvâl-i devleti bilenler bütün me'mür takımıdır.

Yetmiş birinci Madde: Hèyet-i Me'bûsân riyâsetine He'yet tarafından ekseriyetle üç ve ikici ve üçüncü riyasetlere üçer neferki cem'ân dokuz zât intihâb olunarak huzûr-ı şahaneye àrz ile bunlardan birisi riyasete ve ikisi re'is vekelatlerine bâ-irâderi seniye tercih ve me'mûriyetleri icrâ kılınır.

Reis intihâbı ve birisini irâde-i seniye'ye ta'lik etmek serâser-i hümâyun hiç faidesiz bir meşguliyet peydâ etmekden başka bir tesir hâsıl etmez.

Yetmiş ikinci Madde: Hèyet-i Me'busâ'nın müzâkerâtı 'alenidir. Fakat bir madde-i mühimden dolayı müzâkerât hâfi tutulmak ve vükelâdan biri veyahûd He'yet-i Me'bûsâ'nın re'is veyâhûd àzâsından beş zât tarafından teklif olundukda He'yetin içtima ettiği mâhâl àzânın ma'ada'sından tahliye edilerek teklifin red ve kabuli için ekseriyet-i ârâya müracaat edilir.

Yetmiş üçüncü Madde: He'yet-i Me'bûsâ'nın müddet-i içtimasında àzâdan hiç biri he'yet tarafından ithâm-ı sebeb-i kâfi bulunmadıkça ekseriyetle karar verilmedikçe veyahûd bir cünha veya cinayet icrâ ederken veyâ icrâya müte'akib tutulmadıkça tevkif ve mahkeme olunamaz.

Yetmiş dördüncü Madde: Heyet-i Me'bûsân kendüye hâvâle olunacak kavanin lâyıhalarını müzâkere ile bunların

ùmûr-ı maliye'ye ve Kânûn-ı Esasiye müteallik eder maddelerde red veyâ kabül veyhüd ta'dil eder. Ve mesârif-i ûmûmiye muvâzene kanûnûnda gösterildiği vechile He'yet-i mebûsan'da tafsilatıyla tetkik olundukdan sonra mikdârına vükelâ ile birlikte karar verilir ve buna karşılık olacak vâridâtın keyfiyeti ve kemiyeti ve sûret-i tevzi ve tedariki kezâlik vükelâ ile birlikde ta'yin edilir.

Mebûsların red ve kabülünü kânûn-ı Esâsiye veyâ ùmûr-ı maliye'ye müte'allik maddelerde her sirayetin cahilane bir ısrafı kelamdır. Çünkü dünyada Kânûn-ı Esâsi'ye veya "umûr-ı maliye'ye ta'alluk etmeyecek bir madde'i kânûniye olamaz.

MEHÀKİM

Yetmiş beşinci Madde: Kânûn-ı mahsûsûna tevfiken taraf-ı devletden nasb olunan ve yedlerine bir berat-ı şerif verilen hakimler lâ'yet azildir fakat istifaları kabül olunur. Hakimlerin terakkiyatı ve meslekleri ve tebdil-i merműriyetleri ve teka'üdleri bir cürüm ile mahkumiyet üzerine àzl olunmaları dahi kànûn-ı mahsûs hükmüne ta'bidir. Ve hakimlerin ve mehàkim me'mûrlaranı matlûb olan evsâfının işbu kânûn ira'e eder.

Yetmiş altıncı Madde: Mahkemelerde her nevi' muhâkeme àlenen cereyân eder. Ve'ilâmâtın neşrine me'züniyet vardır. Ancak kânünda musarrah esvâbâ mebni muhâkeme hàfi tutabilir.

Yetmiş yedinci Madde: Herkes huzür-ı muhâkemede hûkûkunu muhâfaza için lüzûm gördüğü vesa'it-i meşrûayı

istimâle edebilir.

Yetmiş sekizinci Madde: Bir mahkeme vazifesi dahilinde olan da'vânın her ne vesile ile olur ise olsun rü'iyetinden imtina' edemez. Ve bir kere rü'iyetine veyâhûd rü'iyeti için iktizâ eden tahkikât-ı evveliye'ye başlandıktan sonra tatil veya tavvuku dahi ca'iz olamaz. meğer ki müdde'i davadan kifâyet etmiş ola. şu kadar ki cezâya müte'allik deaviye de hükümete a'id olan hukukı nizamı vechile yine icrâ olunur.

Yetmiş dokuzuncu Madde: Her dava a'id olduğu mahkemede ru'iyet olunur. Eşhâs ile hükümet bey'nindeki davalar dahi mehâkim-i ûmûyemiye'ye aiddir.

Sekseninci madde: Mahkemeler her dürlü müdaheleden azadedir

Seksenbirinci Madde: De'aviri şerriye, Mehâkim-i şeri'yede ve Deaviri nizamiye, mehakim-i nizamiye'de rüciyet olunur.

> **En muzir bendlerden biridir. sarıklı efendiler 'ilâm harcı tereke mahsülü gibi menfaati-i şahsiyelerine .... içün yazı verirler. Nizâm-ı Esâsi'de mehakim-i nizâmi'yeyi hiç kabül etmiyenlerdirki, mecelle ilerüde bir muntazam hale konulursa mahkemelerin 'umûmi mehakim-i şeriye'ye kalp etmek mümkün olabilsin.**

Seksen ikinci Madde: Mahkemelerin sınıf ve veza'if ve selâhiyeti'nin derecât ve taksimatı ve hükkâmın tevziifî

kavanine müstenittir.

Seksen üçüncü Madde: Her ne nâm ile olursa olsun bazı mevâd-ı mahsûseyi rüiyet ve hükm etmek için mehakim-i muayine haricinde fevkalede bir mahkeme veyâhûd hükm vermek selâhiyetini ha'iz komisyon teşkili katiyen ca'iz değildir. Fakat kanûnen muayen olduğu vechile ta'yin-i müvella ve tahkim caizdir.

Ta'yin-i müvellâ ve tahkim kanunda münderic olduğundan mahkeme-i fevkalade değildir. Bina'enaleyh burada zikrine lüzûm görülmez. Komisyon'da sarıklı efendilerin şerrine uğramışdı.

Seksen dördüncü Madde: Hiç bir hakim, hakimlik sıfatıyla devletin maaşlı bir başka me'mûriyetinî 'uhdesinde cem edemez.

Seksen beşinci Madde: 'Umûr-ı cezâiyede hukak-ı deaviyî vikâye'ye me'mûr müdde'i 'umûmiler bulunacak ve bunların vezaif ve derecatı kânûn ile ta'yin olunacaktır.

DİVAN-I 'ALİ

Seksen altıncı Madde: Divan-ı 'Ali otuz 'azâdan mürekkebdir. Bunların on'u Heyet-i Ayân ve on'u şûrâ-yı devlet ve on'u mahkeme-î temyiz ve istinaf rû'esa ve 'azâsından kura' ile tefrik ve ta'yin olunarak Heyet-î Ayan da'iresinde lüzûm göründükçe bâ-îrade'i seniye akd olunur. Vazifesi vükela ile mahkeme'i temyiz rü'esa ve 'azâsının ve zât ve hukuk-ı şâhane aleyhinde harekete ve devleti bir hâl-i muhâtereye ilkâya

tasaddi eyleyenlerin mühâkemesidir.

Seksen yedinci Madde: Divân-ı Alî ikiye münkâsım olub birî Dairey-î ithâmiye ve biri Divân-ı Hûkümdür. Da'ire-î İthâmiye dokuz 'azâdan ibaret olup bunun üçü Heyet-î Âyân ve üçü Divân-ı Temyiz ve istinâf ve üçü şûrâyı Devlet 'azâsından Divân-ı 'Aliye alınacak 'aza içinden ku'ra ile intihâb olunur.

Seksen sekizinci Madde: Bu da'ire şikâyet olunan zevâtın müttehim olub olmadığına sülüsan ekseriyetle karar verir ve Da'irey-i ithâmiyede bulunanlar Divân-ı Hûkûmde bulunamaz.

Seksen dokuzuncu Madde: Divân-ı Hüküm, yedisi Heyet-i 'Ayân ve yedisi Divân-ı Temyiz ve istinâf ve yedisi şûrâ-yı Devlet rüese ve 'azâsından olmak üzere Divân-ı 'Ali 'azâsının yirmibir neferden mürekkeb olarak Da'ireyi İthâmiye tarafından mühâkemesi lâzım olduğuna karar verilmiş ve davalar hakkında 'azâyı mürettebe'nin sülüsân ekserîyetiyle katiyen ve kâvânin-î mevzû'asına tatbiken hükm eder ve hükümleri kabil-î istinâf ve temyiz değildir.

UMÛR-I MALİYE

Doksanıncı Madde: Tekâlif-i devletin hiç biri bir kânûn ile ta'yin olunmadıkça va'z ve tevziî ve istihsâl olunamaz.

Doksan birinci Madde: Devletin bütçesi veridât ve mesârifât-ı takrîbiyesini mübbeyin kânûndur. Tekâlif-i Devletin vazı ve tevzii ve tahsilatından müstenid olunacağı kânûn budur.

Doksan ikinci Madde: Bütçe yani muvazene-i 'umûmiye kânûnu, Meclis-i umûmide madde be madde tetkik ve kabül olunur varidat ve mesârifât-ı mühimmenin müfredatı câmi' olmak üzere ânâ merbût olan cedveller nizâmen ta'yin olunan nümûnesine tevfiken âksam ve füsûl ve mevâd-ı müte'adide'ye münkâsım olarak bunların müzâkeresi dahi fasıl fasıl icrâ edilir.

Doksan üçüncü Madde: Muvâzeney-i 'umûmiye kanûnû muteallik olduğu senenin vüsûlunda mevkii icra'aya konulabilmek için lâyıhası Heyet-i Me'bûsân Meclis'i 'Umûminin küşâdı akabinde 'ita olunur.

Doksan beşinci Madde: Meclis-î 'Umûmi'nin müna'kıd bulunmadığı esnâda esbâb-ı mücbereyi fevkaladeden dolayı muvazene haricinde masraf ihtiyarına lüzûm-ı kâvi tahakkuk eder ise, mesûliyetî Heyet-î vükelaya aid olmak ve Meclis-î 'umûmi'nin küşâdı akibetinde ânâ da'ir kanun lâyıhası Meclis-i 'umûmi'ye verilmek üzere o masrafın tesviyesi için iktizâ eden mebâliğın taraf-ı hazret-î padişâhiden 'arz ve istizân ile sadır olacak irâde'i seniye üzerine tedârik ve sarfı caiz olur.

Doksan altıncı Madde: Muvazene kânûnunun hükmü bir seneye mahsûsdur. O senenin haricinde hûkm-ü câri olamaz ancak bazı âhvâl-î fevkaladeden dolayı Meclis-î Mebûsân muvâzeneyî kararlaştırmaksızın fesh olunduğu halde hükmü bir seneyi tecâvüz etmemek üzere bir kararnâme ile vükelây-ı devlet bâ-irâde-i seniye seneyi sâbıka mûvazenesinin cereyân-ı âhkâm-ı Meclis-î Mebûsânın gelecek içtimasına kadar temdid ederler.

Doksan yedinci Madde: Muhasebe-i katiye kânûnu müteallik olduğu senenin varidatından istihsâl olunan mebâliğ ile yine o senenin mesârifatında vûkû bulan sarfiyatın mikdarı hâkikisini mübeyyin olarak bunun şekil ve taksimatı dahi muvazenesi 'umûmiye kanûnuna tamamiyle mutâbık olacaktır.

Doksan sekizinci Madde: Muhâsebe'i katiye kanûnûnun lâyıhası nüte'alik olduğu senenin hitâmından itibaren nihayet dört sene sonra Meclis-î 'Umûmiye 'ita olunur.

Doksan dokuzuncu Madde: Envâl-i Devletin kabz ve sarfına me'mûr olanların mubasebelerini rüiyet ve deva'ire'den tanzim olunan sâl muhâşebelerini tetkik ederek, hülâsa'ı tetkikât ve netice'i mütalaatını her sene bir takrir-î mahsûs ile Heyet'i Meb'usâne 'arz eylemek üzere bir divân-ı muhâsebet teşkil olunacaktır.

Yüzüncü Madde: Bu divânın âzâsı on iki kişiden mûretteb olacak ve her biri Heyet-î Me'bûsan'dan ekseriyetle 'azlinin lüzümu tasdik olunmadıkça me'mûriyetinde kayd-ı hayat ile kalmak üzere bâ-irade'i seniye nasb olunacaktır.

Yüzbirinci Madde: Divân-ı Muhâsebet 'azâsının evza ve vezaifinin tafsilâtı ve sûret-i istifâ ve tebdil ve terakkki ve tekaüdü ve aklamının keyfiyet-i teşkili bir nizâm-ı mahsûs ile ta'yin olunacaktır.

VİLÂYÂT

Yüzikinci Madde: Vilayâtın ûsûl-ü idaresi tevsii me'zûniyet ve tefrik ve vezaif kaidesi üzerine müesses olup

derecâtı nizâm-ı mahsûs ile ta'yin kılınacaktır.

Yüzüçüncü Madde: Vilâyât ve livâ ve kaza merkezlerinde olan idare meclisleriyle senede bir defa' merkez vilayetinde içtima' eden Meclis-i 'Umûmi 'azâsının sûret-i intihâbı bir kânûn-ı Mahsûs ile tevsi olunacaktır.

Yüzdördüncü Madde: Vilâyât Meclis-i 'Umûmisi'nin vezaifi yapılacak kânûn-ı mahsûsunda beyân olunacağı vechile tarik ve me'abir tanzimi ve 'itibar sandıklarının teşkili ve sanayi ve ticaret ve felâhet teshili gibi 'umûr-ı nafı'aya müteallik mevâd hakkında ve 'umûma 'ait marif ve terbiyenin intişarı yolunda müzâkereta şamil olmakla beraber tekâlif ve mürettebat-ı miriyenin sûret-î tevzi ve istisalında ve muamelât-ı sa'ire'de sûret-î tevzi ve istisalında ve muamelât-ı sa'ire'de kavanin ve nizâmât-ı mahsûsa âhkâmına muhâlif gördükleri âhvâlin mütea'llik olduğu makam ve mevkiilere tebliğiyle tashih ve ıslâhı zımnında 'arz-ı şikayet selahiyetini dahi muhtevî olacaktır.

Yüzbeşinci Madde: Müsakkafat müstefât ve mukûd-ı mevkûfe hasılatının şûrüt-ı Vakfiyesi ve teamülü kadim-î vechile meşrût lehine ve hayrat ve mûberâta sarf olunmak üzere rehin edilen envâlin, vasiyetnâmelerinde muharrer olduğu üzere muvâzil lehine, sarfına ve envâl-î itâmın nizamnâme-î mahsus vechile sûret-î îdaresine nezâret etmek üzere her kazada her milletin bir cemaat meclisi bulunacak ve bu meclisler tanzim edilecek nizâmatı mahsûsası vechile her milletin müntehâb efradından mûrekkeb olacaktır ve mecâlis-î mezkûre mahallerî hûkûmetlerini ve vilâyât Mecâlis-î 'Umûmiyesinî kendilerine

mercii bileceklerdir.

Yüzaltıncı Madde: 'Umûr-ı Belediye Dersaadet'den ve taşralarda bi'l-intihâb teşkil olunacak Devcir-i Belediye Meclisleriyle idare olunacak ve bu da'irelerin sûret-î teşkil ve vezaifî ve 'azâsının sûret-î intihâbı Kânûn-ı Mahsûs ile ta'yin kılınacaktır.

MEVÂD-I ŞETTA

Yüz yedinci Madde: Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhûr edeceğini müeyyed âsâr ve emâret görüldüğü halde Hükümet-î seniye'nin o mahalle mahsûs olmak üzere muvakkaten ('idâre-i 'örfiye) 'ilânına hakkı vardır. (idâre'i örfiye) kava'nin ve nizâmet-ı mülkiye'nin muvakkaten ta'dilinden ibâret olub idâre'i örfiye tahtında bulunan mahallin sûret-i idaresî nizâm-ı mahsûs ile ta'yin olunacaktır.

> **İdare-i örfiye sahih değildir. İdare-i 'asker denilmelidir. Bir de bu idare'i 'askeriyenin mücerred idare'i seniye'ye müteallik olmalıdır. her vali istediği yerde idare'i askeriye 'ilân ederse kânûnun hükmü kalmaz.**

Yüz sekizinci Madde: 'Osmânlı efrâdının kaffesince tahsil-î maarifin birinci mertebesi mecbûri olacak ve bunun derecât ve teferrûatı nizâm-ı mahsûs ile ta'yin kılınacaktır.

Yüz dokuzuncu Madde: Kânûn-i Esâsi'nin bir maddesi bile hiçbir sebeb ve bahane ile ta'dil veya icrâdan iskât

edilemez.

Yüz onuncu Madde: Kânûn-i Esasi'nin mevâd-ı mündericesinin bazılarının icâb-ı hâl ve vakta göre tağyir ve tadiline lüzûm-ı sahih ve k'atı görüldüğü halde zikr-î 'ati şera'it ile ta'dili caiz olabilir. Şöyleki, ya Heyet-î Vükelâdan veya Heyet-î Ayândan veya Heyet-î Mebûsan tarafından iş bu ta'dile da'ir bir teklif vûkû bulduğu halde evvela Meclis-î Mebûsanda âzây-ı mûrettebe'nin sülüsân ekseriyetiyle kabül olunur ve bu kabül Meclis-î Ayânın kezâlik sülüsân ekseriyetiyle tasdik edildikten sonra ira'de-i seniye dahi o merkezde sûdûr eder ise tadilâtı meşrûha düstur'ul-âmel olur ve Kânûn-ı Esâsi'nin ta'dilî teklif olunan bir maddesi bervechi meşrûh müzâkerâtı lâzımesinin icrâsıyla irade'i seniyesinin sûdûruna kadar hüküm ve kuvvetini kaybetmeksizin meri'yü'l icrâ tutulur.

Cehâlete dikkat buyurulsun ki, Heyet-i
Ayân ve Me'bûsan fûrû'attan bir kânûn
teklif ederse müzakereye konulması
İra'de-i Şahaneye teallûk etmişler halbûkî
Kânûn-î Esâsi'nin ta'dili müzâkeresinde
irade-i şahaneye hüzûm görmemişler.

Yüz on birinci Madde: Bir madde'i kânûniye'nin tefsirî la'zım geldikde umûr-ı adliye'ye müteallik ise ta'yin-î manası mahkeme-i temyize ve idare-i mülkiye'ye dahil ise, Şûrâ-ı devlete ve iş bu kânûn-ı Esâsi'de ise Heyet-î 'Ayân'a a'ittir.

Kânûn-î Esâsinin tefsiri manası yalnız 'ayâna
a'it olamaz ibtidâ mebusanda 'sonra ayanda

müzakere ile tasdik ya red sûretiyle tavzif eder. Çünkü Kânûn-ı Esâsi'yi padişah ihsân etmek ve sonra manasını Ayân'a vermek mantık dairesinde bilâ şübhelik sözlerdir.

Yüz on ikinci Madde: El-Yevm Dûstûr'ul-a'mel bulunan kâvânin ve nizâmât ve teamül ve âdât ileride vaz olunacak kavanin ve nizâmet ile ta'dil veya ilgâ oluncaya kadar meriyü'l-icrâ olunacaktır.

Te'amül ve âdât kânûn raddesine girmez. Bu da zkr-î kânûn ne demek olduğu bilmediğinden reşet eder.

Yüz on üçüncü Madde: Meclis-i 'Umûmiye da'ir olan fi 10 şevvel sene 93 tarihli Ta'limât-ı Muvakkate'nin cereyân-ı âhkâmı yalnız birinci defa' içtima' edecek Meclis-i 'Umûmi'nin müddet-i inkâdiyesi hitâmına kadar olup ondan sonra hükmü ca'iz değildir.

Tashihatın bâlâ'da 'arz olunan noktalarından ma'ada en büyük .... mukakdemede bulunan altı bendi, ilgâ etmesidir. Bunlardan biri Diyanet-î İslâmiye'ye müte'allik olub beşinci madde'de Devlet-i Aliye'nin dinî din-î islâmdır denilmiş iken mukademe de öyle bi bend bulunmasına pek de lüzüm görülmesede ikinci bend kaldırıldığı halde arada vatanın tarifi kalmaz ve ol hâlde eyâlât-ı mümtâze'nin kaffesi kendilerine bu vatan eczâsından saymamakda haklı olur. Hukuk-ı Padişahiye müteallik olan bendler ise, kalkdığı halde Ûsûl-û veraset rabıtâsından çıkacağı ve hilâfet-î kübrâ-yı islâmiye Kânûn-ı Esâsi'den hariç bir 'umûr-ı mevhûm hükmüne gireceği gibi rütbe ve mansıb tevcihine vükelâ'nın ve eyâlât-ı mümtâze tevcihatına hidivlerin ve hûteba ve sekene-i eyâlât-ı mümtâze vâli ve prenslerinin ve mu'ahedât akdine ve harb ve sulh 'ilânına ve harekât-ı askeriye icrâsına meclis-î 'Umûmi'nin sûver-î kararında olduğu ve zât-ı hazret-î padişâhi'de âhkâm-ı şeriye ve kânûniye'yi icrâ ve mücâzâtı 'akd ve tadil için bir selâhiyet-i kânûniye kalmayacağı ve bu suretle saltanat-ı 'amâniye en büyük bir muhâtâre'ı inkırâza düşeceği meydandadır. Celb-î beşer ve selb-î emniyet ve neşr-i efkâr-ı mazarra nedenler su'abiz cevabsız memâlik-i 'Osmâniye'den tard-ı hakkında 'ilâvesi istenilen bende gelince böyle bir makale evvelâ kânûn-ı Esâsiye temâmiyle lağv eder. Saniyen, Avrupa'ya karşı Tanzimata bile kaldırmış olduğumuzu isbât ederki, ga'ileyî hazıra esnâsında lağv, ziyâde muhâzâre hizmet eyler. Salisen, bu mahzûrları olmasa bile me'mûrlara her .... ettikleri adam hakkında zât-ı hazret-î padişahiyi vasıta'ı cezâ etmek gibi bir seyyiye'i selâhiyeti vermiş olur. Rabi'en, hidezânde'i devlete ve emniyeten işe yaramaz. Çünkü, o kabilden olan adamları mülkden çıkarmak efa'llerince mücazât-ı kânûniye'den beri bırakmaktır. Her mülkde ne kadar ihtilâl zûhûr etmiş ise, hariç'de bulunan ahâlisinin tahrikâtıyla başlamıştır.

KANÛN-İ ESÂSİ TASARISINA NAMIK KEMAL'İN YAZDIĞI DERKENARLAR

Mukaddime'nin Derkenârı: Mukaddime4nin en büyük mahzûrû Nizâm-ı Esâsi'yi Bâb-ı 'Ali tarafından verilme bir şey suretinde göstermesidir-Bâb-ı 'Ali'nin nice bin yalanları üzerine neşr edeceği ıslâhâta Avrupa'da inanmaz halk da kanmaz. Avrupa mülkün ıslâhını sahibinden beklediği gibi halk'da Padişahın ihsânını kendi lisânın'dan ister. Mukaddime'nin yazılışında olan eser-î cehâlet dahî sûret-î mahsûsâda sâyân-ı dikkattir-Terakkiyât hususunda muşâvât-ı kâmîle Çıplak Mustafa'nın 'aklen Sait Paşa'ya, servetçe Zarifi'ye, rütbece Sadrazam'a müsâvî olmuş demek olacağından bu kadar bedehât'a karşı bir söz Nizâm-ı Esâsi'yî orta oyunu tekerlemeleri sûretinde göstermek ve Avrupa'nın bütün bütün emniyetini za'il etmek tabiidir.

1. Maddenin Derkenârı: Bu bende yalnız Tanzimat Hattın'dan bahsetmek, Tanzimat'tan sonra verilen fermânları keenlem-yekün hükmünde göstereceğinden ve halbûki bu fermânların bazıları muahedata kadar derc olduğundan Rusya'ya bir **büyük** serrişte-î **tekin?** olunur.

5. Madde'nin Derkenârı: Himâye maddesi hatalıdır. Şer'an ca'iz olmadığından başka, 'aklen lâzım olmaz. Bu îbarenin yerine bi'l-cümle erbâb icrây-ı ayininde serbesttir, demek kifâyet eder.

8. Madde'nin Derkenârı: Müdde'i sıfatıyla ta'birî hükmetle Meclisin vazifesini bilmemekten neş'et etmiş bir mütala'a eseridir. Müdde'i sıfâtıyla hükmüne gidilir. 'Umûmâ

müte'allik olan nizâmet içün Meclisin verilecek arzûhaller mûhbir sıfatıyladır.

21. Madde'nin Derkenârı: İdâre-î Devlet için, Sadrâzam lüzûmu yoktur. Hususiyle böyle Meclislerde îdare olunacak bir devlet de 'Umûm vükelâ mesûl olacağından, Padişahîden bir merciileri daha olursa mes'uliyet ka'idesi tamâmıyle cereyan edemez.

22. Madde: Bir muntazâm devlet'de Meclis-î Vükelâ'nın Padişahi'de, istizâna muhtâc olmayacak hiç bir kararı olamaz.

23. Madde: Muntâzam devletlerde Vükelâ'nın kaffesi muhtâc-ı istizân gördükleri şeyleri re'is'ül-vükelâya değil Padişah'a 'arz ederler. Re'is'ül-vükelâ hakkında 'arz tâbiri kullanmak açıktan açığa hukûk-ı Padişâhî'ye ta'arûzdur.

24. Madde'nin Derkenârı: Komisyon tarafındahn verilen müs'vedde de mûcib-î mesûliyet olan mevâdın en mühimleri sayılmıştı ta'adatları alınur.

25. Madde'nin Derkenârı: Şikâyet re'is'ül-vükelâ'dan olduğu halde mazbata yine kendisine mi gönderilsin. Bir de 'umûma müte'allik intihâbla gelen bir Heyet-î Vükelâ'dan şikâyeti niçün sa'ir düvel-î muntâzâmada olduğu gibi sahib-î mülke 'arz etmeyüb yine vükelâ'dan birine göndermek mecbûriyetinde bulunsun. Buralara dikkat olununca pek kolay anlaşılıyor kî, nizâm-ı Esâsî Padişah veya millet için değil, vükelâ'nın kendilerine isnâd ettikleri hukuk-ı mevzûyiye-î mukaddese göstermek için tashih olunmuş.

30. Madde'nin Derkenârı: Heyet-î Vükelâ tarafından bu bâb'da verilecek kararların mesûliyeti kendisine ait olmak şartdır. Komisyon tarafından verilen müsvedde dahî bu şart münderic idi. Galiba me'sûliyeti Padişah'a bırakmak için bu şart tashih edilmiş.

38. Madde'nin Derkenârı: Tenkis lüzûmu yoktur. Lüzûm görünürse Meclisi dağıtmak Zât-ı hazret-î Padişahi'nin yed-î iktidarında iken buraya bir tenkis tabirî koymakta eser-î cehâletdendir.

42. Madde'nin Derkenârı: Vükelâ'nın esbâb-ı töhmeti ta'dat olunmayıb da yalnız mebûsların ki, ta'adat edilmek vükelâyı takdis ve milleti tahkir demektir.

47. Madde'nin Derkenârı: Komisyon bunu bu şekle koymak sırf eser-î cehâlettir. Zaten bir kânûn'un, kânûn olabilmesi en nihâyet irade-î Padişahî ile tasdik olunmağa mütevâkıf iken, vükelâ'nın teklif edeceği kânûnlar müzâkere için, irâdeye muhtâç olmamak ve fakat Âyân ve Me'bûsan'ın kânûnları muhtâç olmak 'Ayân ve Me'bûsan'ın kânûnları muhtaç olmak 'Ayân ve Me'bûsan'ı tahkir'den başka bir şey ifade etmez.

54. Madde'nin Derkenârı: Komisyon'da **birkaç kişi?,** söyledi ki anlamadık, bizim mülke göre o kadar uyân çokdur. Maaş yetiştiremeyiz.

56. Madde: Âyân'ın kimlerden intihâb olacağı ta'ada'da lüzûm yokdur sıfat-ı lâzımiye ca'mi zevât şartı

kifâyet eder.

58. Madde: Reisü'l vükelâya dünyada bir şey arz olunamaz. Reisûl vükele yaradan değildir.*

59. Madde'nin Derkenârı: Hiç bir devlet'de zükûr ve ânâs 50.000 kişiden ziyâde Heyet-î İntihâbiye yoktur. 80.000 zükûr'da bir âzâ olmak bizim Meclisin, Yunan Meclis-î Mebûsa'ından bile küçük olmasını istemektir. Meclis-î Mebûsan komisyonu'nun en büyük mektep olduğundan iktiza-ı terakkidir. Me'bûs olursa Mülke sadakat için, o kadar hayırlı adam yetiştirilmiş olur. bundan başka ziyâde hiç kimsenin hâlâ 80.000 kişiye muallim olamıyacağından Heyet-î İntihâbiye'yî, bu kadar vâsı tutmak herkesin mutlaka bilmediği adamı intihâb etmesi demektir.

65. ve 66. Madde'nin Derkenârı: Şu iki bendin beynindeki zıddiyet noktası tahsis edilerek söz anlamaktan bütün bütün beri olduklarını gösterir. Madem ki, her mebûs 'umûm 'Osmanlıların vekili olacak müntehibleri, bulundukları vilâyet âhâlisinden intihâb olmaları neden lâzım gelsün bundan başka her memleket âzâsını birbirisinden intihâb ederse Meclis-î Me'bûsân bir takım insafsızlarla dolar, isyan halinde bulunan yerlerden ise, daima rü'esâ-yı fesâd âzâlığa gelir.

70. Madde'nin Derkenârı: Maaş azdır. Senevî yirmi bin guruş edebilir, sekiz yüz kuruş bile etmeyeceğinden ve fil-hâkika tüccar ve esnaf, Meclisin zamanı tatilinde başka bir iş ile meşgûl olunabilirse de memûrlar âzâlığı kabül ederse açıkta kalmaz lâzım geleceğinden âzâ arasında hizmet-î devlet

de bulunmuş kimse görülemiyecektir. Halbûki âhvâl-ı devleti bilenler bütün me'mûr takımıdır. *İnal, Son Sadrazamlar, S.344'de "Reisü'l Vükelâ padişah değildir." şeklinde geçmektedir.

71. Madde'nin Derkenârı: Reis intihâbı ve birisini irâde'î seniye'ye ta'lik etmek serâser-î hümâyun hiç faidesiz bir meşgûliyet peydâ etmekden başka bir tesir hâsıl etmez.

74. Madde'nin Derkenârı: Me'bûsların red ve kabülünü Kânûn-ı Esâsi'ye veya 'Umûr-ı Maliye'ye müte'allik maddelerde her sirâyetin câhilâne bir ısrâfı kelâmdır. Çünkü dünyada Kânûn-ı Esâsi'ye veya 'Umûr-ı Maliye'ye ta'alluk etmeyecek bir maddei kânûniye olamaz.

81. Madde'nin Derkenârı: En mûzır bendlerden biridir. Sarıklı efendiler 'ilâm hancı, tereke mahsülü gibi menfaat-î şahsiyelerine......... içün yazı verirler. Nizâm-ı Esâsi'de mehâkim-î nizâmiye'yi hiç kabül etmeyenlerdir ki, mecelle ilerüde bir muntazâm hâle konulursa mahkemelerin 'Umûmi Mehâkim-î Şeriye'ye kalp etmek mümkün olabilsin.

83. Madde'nin Derkenârı: Tayin-î müvella ve tahkim kânûnunda münderic olduğundan mahkeme-î fevkâlâde değildir. Bina'en'aleyh burada zikrine lüzûm görülmez. Komisyon'da sarıklı efendilerin şerrine uğramışdı.

107. Madde'nin Derkenârı: İdare-î Örfiye sahih değildir. İdare-î asker denilmelidir. Bir de bu İdare-i askeriye'nin mücerred İdare-î Seniye'yi müte'allik olmalıdır.

Her vali istediği yerde İdare-i askeriye 'ilân ederse kânûnun hükmü kalmaz.

110. Madde'nin Derkenârı: Cehâlete dikkat buyrulsun ki, Heyet-î Âyân ve Me'bûsân fürû'attan bir kânûn teklif ederse müzâkereye konulması İrade-î Şahane'ye ta'allûk etmişler, halbûki Kânûn-ı Esâsi'nin ta'dili müzâkeresinde İrade-î Şahâne'ye lüzûm görmemişler.

111. Madde'nin Derkenârı: Kânûn-ı Esâsi'nin tefsiri mânâsı yalnız Âyân'a ait olamaz, ibtîdâ mebûsanda sonra Âyân'da müzâkere ile tasdik ya red sûretiyle tavzif eder. Çünkü Kânûn-ı Esâsi'yi Padişah ihsân etmek ve sonra mânâsını Âyân'a vermek mantık dairesinde bilâ şübhelik sözlerdir.

112. Madde'nin Derkenârı: Te'amül ve âdât kânûn raddesine girmez. Bu da zikr-î kânûn ne demek olduğu bilmediğinden neşet eder.

"Takhihâtın bâlâ'da arz olunan lekelerinden ma'ada en büyük seyiyesi mukaddeme de bulunan altı bendi ilga etmesidir. Bunlardan biri Diyanet-î İslâmiye'ye müte'allik olub beşinci madde de Devlet-î Âliye'nin dini din-î İslâmdır denilmiş iken, mukaddeme de öyle bir bend bulunmasına pek de lüzûm görülmese de, ikinci bend kaldırıldığı halde Eyâlet-ı mümtâze'nin kaffesi kendilerine bu vatan eczâsından saymamakda haklı olur. Hukûk-ı Padişahi'ye müteallik olan bendler ise, kalktığı halde üsûl-u verâset, rabıtasından çıkacağı ve hilâfet-î kübrâ-yı İslâmiye Kânûn-ı Esâsi'den hariç bir emr-î mevhûm hükmüne gireceği gibi rütbe ve mansıb tevcihine Vükelâ'nın ve Eyâlât-ı mümtâze tevcihâtına hidivin ve hutbe ve

sikkeye Eyâlât-ı mümtâze vali ve prenslerinin ve mu'ahedât akdine ve harb ve sulh îlânına ve hârekât-ı askeriye icrâsına Meclis=i Ümûmi'nin hak kazanmış olduğu ve zât-ı Hazret-î Padişahi'de âhkâm-ı şeriye ve kânûniye'yi icrâ ve mücâzâtı avf ve tâdil için bir selâhiyet-î Kânûniye kalmayacağı ve bu sûretle Saltanat-ı Osmâniye en büyük bir muhâtâra-ı inkirâza düşeceği meydandadır. Celb-î Şibh ve Selb-î emniyet ve neşr-î efkâr-ı muzırra edenler, suâlsiz cevâbsız, Memâliki Osmâniye'den tardı hakkında îlâvesî istenilen bende gelince böyle bir makale evvelâ Kânûn-ı Esâsi'yi temâmiyle lağu eder. Saniyen, Avrupa'ya karşı Tanzimât bile kaldırmış olduğumuzu isbât eder ki, gâiley-î hâzıra nevzübillâh mahvımıza hizmet eyler. Sâlisen, bu mahzûrları olmasa bile memurlara her şüphe ettikleri adam hakkında zât-ı Hazret-î Padişahi'yî vasıta-ı cezâ etmek gibi bir seviyeye selâhiyeti vermiş olur. Rabien, Hât-ı zâtında devletten ve meniyeten işe yaramaz. Çünkü o, kâbilden olan adamları mülkden çıkarmak efâllerince mücâzât-ı kânûniye'den beri bırakmaktır. Her mülkde ne kadar ihtilâl zûhûr etmiş ise hariçIte bulunan âhâlisinin tahrikâtıyla başlamıştır.

II.EK

KANUN-İ ESÂSİ

MEMÂLIK-İ DEVLET-İ OSMANİYE

1- Devlet-i Osmaniye Memâlik ve kıtaatı hazırayi ve eyalatı mümtazeyi muhtevi ve usûlü idaresi esasen şeri şerif ahkamına müstenid ve merbûttur.

2- Memâlik-i Devlet-i Osmâniye yek vücut olmağla hiçbir zamanda hiçbir sebeple inkısâm kabul etmez.

3- Devlet-i Osmaniye'nin payıtahtı İstanbul şehridir ve şehri mezkûrun sair bilâd-ı Osmaniyeden ayru olarak bir güne imtiyaz ve muafiyeti yoktur.

ZÂT-I HAZRET-İ PADIŞAHİ

4- Saltanat-ı seniyei Osmaniye hilafati kübrayı islamiyeyi haiz olarak sülale-i ali Osmandan usulü kâdimesi veçhile ekber evlâda aittir.

5- Zâtı hazreti padişahi hasbel hilafe islamın hamisi ve bil cümle tebai Osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır.

6- Vükelânın azil ve nasbı ve rütbe ve mansıb tevcihi ve nişan itâsı ve eyâlât-ı mümtâzenin şera'iti imtiyazelerine tevfiken icra-yı tevcihatı ve meskûkât darbı ve hutbelerde namı padişahinin zikri ve düvel-i ecnebiye ile muahedat akdi ve harb

ve sulh ilanı ve kuvve-i berriye ve bahriyenin kumandası ve harekâtı askeriye ve kaffe-i âhkâm-ı şerriye ve kânüniye'nin icrası ve devair-i idarenin muamelatına müteaillik nizamnamelerin tanzimi ve mücazâtı kanüniye'nin tadili veya affı ve Meclis-i ÛmÛminin 'akd ve tatili ve ledel iktiza Meclis-i Mebûsanın âzâsı yeniden intihab olunmak şartıyla feshi hukuk-ı mukaddese'i padişahindendir.

TEBA'I OSMÂNIYE'NIN HUKUK-I UMÛMIYESI

7- Devlet-i 'Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bilâ istisna Osmanlı tâbir olunur ve Osmanlı sıfatı kanünen muayyen olan ahvale göre istihsâl ve izae edilir.

8- Osmanlıların kaffesi **(Tebay-ı Devlet-i Osmaniye'nin)** hürriyeti şahsiyelerine malik ve aharin hukuk-ı hürriyetine tecavüz etmemekle eylediği hududu tecavüz etmemekle mükelleftir.

9- Hürriyet-i şahsiye her türlü tarüzden masundur. Hiç kimse kânünun tayin ettiği sebep ve suretden mücazaat olunamaz. Ve kanûnen mûcibi tevfik **(maada bir bahane ile)** olan ahvalden maada bir bahane ile tevfik ve haps olunamıyacağı gibi nefs ve

sair suretle dahi mücazât olunamaz.

10- Devlet-i 'Osmaniye dini islâm üzerine müessesdir. Bu esesa hâlel getirmemek ve asayiş-i halkı ve ahlak-ı 'umümiyeyi ihlal etmemek şartıyla memalik-i 'Osmaniye'de marüf olan sa'ir bi'l-cümle edyânın serbesti icrası devletin taht-ı temininindedir.

11- Mekâtibât taarûzdan maşûndur. Hiç kimsenin mektubu kanünen muayyen bir sebep olmadıkça açılamaz.

12- Matbu'at serbesttir.Hukuk ve Vesaifi kânun-ı mahûs ile (**Kavanin-i mevzuası dahilinde muayyendir**).

13- Tebai 'Osmaniye nizâm ve kânün dairesinde ticaret ve sanat ve ziraat (**Felahat**) için her nevi şirketler teşkiline mezündur.

14- Osman efradın'dan **Tebayı Devlet-i Aliye'den** bir veya bir kaç kişinin gerek şahıslarına ve gerek ûmûma müte'allik olan nizâmata muhalif gördükleri bir maddeden dolayı işin merciine arzûhâl verdikleri gibi Meclis-i 'Umümiye dahi imzalı arzühal ile beyân-ı hal ve memûrinin efâlinden iştikaye selahiyetleri olacaktır.

15- Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartıyla herkes (**Tebayı devlet-i Osmaniye'den herkes**) ummi ve hususi tedrise mezundur.

16- Tebayi Osmaniye'nin terbiye'i bir siyak-ı ittihad ve intizam üzre olmak için bi'l-cümle mektepler devletin tahtı nezaretinde **(iktiza eden esbâbâ teşebbus oluncak)** bulunacaktır. Ve herhalde milel-i muhtelife'nin umur-ı itikadiyelerine müteallik olan usul-ı talimiyelerine asla halel getirilmeyecektir.

17- Her Osmanlı **(Tebâ-yı Devlet-i 'Aliye)** huzur-ı kanunda ve **(umur-ı mezhebiye'den maada)** memleketin hukuk ve veza'fi meşruasında **(noktasında)** müsavidir.

18- Memalik-i Osmaniye'de bulunan enva'ı ahkamdan her biri kendülerine mahsûs olan lisânı talim ve ta-alüm'de muhtardır. Fakat devletin lisanı resmisi Türkçe olduğundan hidematı devlet'de istihdam olunmak için devletin lisanı resmisini bilmek şarttır.

19- Devlet me'mûriyetinde asalet ve mensûbiyetin ve sair dürlü asafi'i haysiyetin dahli olmayıb ûmûm teba'ehliyet ve liyakatlarına **(kabiliyetlerine göre münasib olan)** ve nizamen tayin olunacak mesleklerine muvafık olan me'müriyetlere kabül olunurlar.

20- Mesârif-i 'Umûmiye için Meclis-i 'Umûmi'nin hükümet ile bit ittifak karar verdiği tekâlif yapılacak nizamata tevfiken kaffe'i tebâ beyninde herkesin kudreti maliyesine

(kudreti nisbetinde) göre bir nisbet-i mütesaviye de tarh ve tevzi olunur.

21- Herkes usulen tasarruf olduğu mal ve mülkünden emindir. Menaafi-i 'Umûmiye için lüzûmu sabit olmadıkça ve kıymeti hakikiyesi peşin verilmedikçe kimsenin mülkü alınamaz ve kanunun cevazı olmadıkça hükümet tarafından cebren hiç kimsenin mesken ve menziline girilemez. **(Kanun-ı mucebince değer bahası peşin verilmedikçe kimsenin mülküne dokunulamaz. Memalik-i 'Osmaniye'de herkesin mesken ve menzili taaruzdan ma'sundur ve kanunun ....)**

22- Osmanlı efradından **(Tebay-ı 'Osmaniye'nin)** herbirinin namusu ve haysiyeti hükümet-i seniyenin himayesi ve umum efradın ta'ahaddü müştereki tahtındadır.

23- Hiç kimse kanunen mensub olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz. **(Yapılacak usulü muhakeme kanunu hükmünce)**

24- Hiç kimse hakkında kanunen muayyen olmayan bir ceza tertib ve icra olunamaz.

25- Müsadere ve angarya ve cerime memnûdur. Gerek cezai ve gerek sair suretle kimsenin malı zabt olunamaz. **(Fakat kanunen muayyen olan ahval bundan müstesnadır.)** Ve ücretli ve ücretsiz kimse kimseyi cebren işinde kullanamz ve bir kanuna

müstenid olmadıkça vergi ve rüsûmat namıyla ve nâm-ı aherle hiç kimseden bir akçe alınamaz.

26- İşkence ve sair her nevi eziyet katiyen ve külliyen mülga ve memnnudur.

VÜKELÂY-I DEVLET

27- Vekâlet-i mutlaka ünvanı riyaset-i vükela ünvanına tahvil olunmuştur. **(Mesned-i sadaret riyaset-i vükeladır.)** Riyaseti vükela ve meşihat-ı islamiye tarafı padişahiden emniyet buyurulan zatlara ihâle buyrulur. Sair vükela, reisül'vükela'nın reyiyle **(vükela'nın arzıyla memuriyleri)** intihab ve irade'i seniye ile nasb **(icra)** olunur.

28- Heyet-i vükela, birinci vükela riyasetinde bulunan sadr'azam, ikinci şeyhülislam, üçüncü şuray-ı devlet reisi, dördüncü dahiliye vekili, beşinci harbiye vekili, altıncı bahriye vekili, yedinci hariciye vekili, sekizinci adliye vekili, dokuzuncu maliye vekili, onuncu maarif-i umumiye vekili, onbirinci nafia ve ticaret ve ziraat vekili olan zatlardan ibaretdir. Reis'ül vükela bu vekaletlerden birini derühde eder.

29- Meclis-i vükela zikr olunan heyetten mürekkep ve

reis-ül vükela'nın riyaseti tahtında olarak akd olunup dahili ve harici kaffe'i umur-ı mühimme'nin merciidir. Müzakeratın kararları iradesi seniye ile icra olur.

30- Vükelâ'dan her biri dairesine ait olan ûmûrdan icrasi mezûniyeti tahtında bulunanları usulüne tevfiken icrâ eyler ve icrası mezüniyeti tahtında olmayanlarında bir takımını doğrudan doğruya taraf-ı padişahiden istizân ile (anı reisi vükelaya arz eyler reisi vükela dahi) ve muhtacı müzâkeresine arz ile müte-allik buyurulacak ira-de-i seniye mucebince iktizâsını ifa eyler. Bu mesalihin envağ ve derecatı nizamı mahsûs ile tayin olunacaktır.

31- Vükela heyetçe veya münferiden istifa ettikde kabul ve adem-i kabülü irade'i seniye'i padişahiye mütevâkıfdır.

32- Vükelâ'nın heyetçe lüzûmu tebdilinden ya anlardan veyahud hariçten bir zâta riyaset-i vükelâ memuriyeti tefviz buyrulup heyet-i vükelâ'nın teşkili kezâlik ona ihâle olunarak ve eğer heyetten birinin veyâhud birkaçının tebdili lâzım gelir ise onların yerine reis-i vükelâ bulunan sadrazam, tarafından diğerleri intihâb kılınarak irâde'i seniye ile nasb olunur.

33- Vükelây-ı devlet memüriyetlerine müteallik ahvâl ve icraatdan ve hususiyle devletçe hıyanet ve Kanün-ı Esâsiyi naks ve ilğâ'ya ve her nevi irtikâb ve nüfuz-ı me'müriyeti su'i

istimal envâl-ı miriyeyi ısraf maddelerinden müteferden veya müstemien mesüldür. (...... **ve meclis âzâları tahtında verilen kararlardan müctemien mesüldür.)**

34- Mebüsân âzâsından biri veya birkaçı vükelâyı devletden bir veya birkaç zât veyâhud heyet-i vükelâ hakkında mesüliyeti mûcib şikâyet beyân ettiği halde evvela Heyet-i me'bûsan'ın nızâmı dahili mûcibince bu misüllü mevâdın Heyete havalesi lâzım gelip gelmeyeceği müzâkereye memûr olan şubede tetkik olunmak üzere şikayet-i müşir Heyet-i Mebûsân reisine verilecek takrir reis tarafından nihâyet üç gün zarfında o şubeye gönderilir. Ve bu şube tarafından tahkikâtı lâzıme icrâ ve iştika olunan zevât tarafından izâhât-ı kâfie istihsâl olunduktan sonra şikâyetin şayanı müzâkere olduğuna dair ekseriyetle tertib olunacak kararnâmeyi Heyet-i Me'bûsan vükelây-ı devlet'den şikayet olunan zatlar hazır bulunduğu halde kıraat edüp sülüsân-ı ekseriyetle kabül eder ise muhâke talebini müşir mazbatasını Meclis reisi vasıtasıyla doğrudan doğruya huzur-ı hazret-i padişahiye takdim ederek mütea'llik olacak irade'i seniye üzerine keyfiyet Divân-ı Alliye havale olunur.

35- Vükelâ'dan ithâm olunanların usulü mahkemeleri derecâtı mücazaatları kanûn-ı mahsûs ile tayin edilecektir.

36- Me'mûriyetlerden hariç ve sırf zatlarına ait her nevi deavide vükelâ'nın sair efrâdı 'Osmâniye'den aslâ farkı yoktur. Bu misüllü hususatın muhâkemesi aid olduğu mehâkim-i adiyede icrâ olunur.

37- Divân-ı Ali tarafından **(Ali'nin dairei ithâmı tarafından)** müttehhem olacağına karar verilen heyet veya efrâd-ı vükelâ tebriye-i edinceye kadar vekâletten sâkıt olur.

38- Vükelâ tarafından Heyet-i Mebûsân müzâkeresine 'arz olunan mevaaddan birini kabül ettirmekte ısrar olunup da mebûsan cânibinde ekseriyet-i ârâ ile ve tafsilen esbâb-ı mücibe beyânıyla katiyen red edilmek gibi bir hal üzerine vükelâ ile Heyet-i Mebûsan beyninde ihtilaf hâsıl olduğu ve Mebüsan Heyeti tarafından itimât kararı verilmediği halde vükelâ istifa ederler. Bu halde istifânın kabülü veyahüd Heyet-i Me'bûsâ'nın feshiyle mücceddeden intihâb ve icrasının emri rey-i hazret-i padişahiye menûtdur.

39- Meclis-i 'Umûmi mün'akit olmadığı zamanlarda devleti bir muhâtaradan veyahûd emniyet-i umûmiye'yi halelden vikâye için bir zarûret-i mübreme ettiği ve bu bapta vaz'ına lüzüm görünecek kanûnûn müzâkeresi için, meclisin celb ve cem'ine vakit müsa'it olmadığı halde kaffe'i me'sûliyet kendilerine aid olmak ve Kanûni Esâsi âhkâmına mügayyir olmamak ve Meclis-i

'Umümi'nin inkâdında tasdik ve kabül olunmaz ise, hükm-ü münfesi 'ad olunmak üzere heyet-i vükelâ tarafından verilen kararlar **(Heyet-i Mebûsâ'nın içtima'ından)** muvakkaten kanün hüküm ve kuvvetindedir.

40- Vükelâ'dan her biri istediği zaman Meclis-i Me'bûsân'da ya bizzat bulunacak veyahûd maiyetindeki rüesâyı memûrinden birini tarafından vekâleten bulunduracaktır.

41- Vükelâ'dan her biri her ne zaman murad eder ise heyetlerin her ikisinde dahi bulunmak ve irâd-ı nutukda âzây-ı saireye takaddüm etmek hakkını haizdir. Ancak kendisinde rey vermek salahiyâtı yoktur.

42- İstizahı madde için vükelâ dan birinin huzuruna Meclis-i Mebûsanda ekseriyetle karar verilerek davet olundukta ya bizzat bulunarak veyahûd maiyetindeki rüesayı memurinden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecektir.

MEMÛRİN

43- Bilcümle memûrin nizâmen tayin olunacak şerait üzere ehil ve müstehak oldukları memûriyetlere intihab olunacaktır. Ve kanûnen bir cünhası sabit olmadıkça veya istifade etmedikçe veyahud devletçe bir sebebi zarûri görülmedikçe azil ve tepdil

olunamaz ve hüsnü hareket ve istikamet eshabından olanlar ve devletçe bir sebebi zaruriye mebni infisâl edenler nizâm-ı mahsûsûnda tâyin olunacağı veçhile terakkiyata ve tekaüt ve mazûliyet maaşlarına nail olacaklardır.

44- Her memûriyetin vezâyifi nizâm-ı mahsus ile tayin olunacağından her memur kendi vazifesi dairesinde mes'uldur.

45- Memûrun âmirine hürmet ve ri'ayeti lâzımeden ise de itaati kanûnun tâyin ettiği daireye mahsustur. Hilâfı kanûn olan ümûrda amire itaat mes'uliyetten kurtulmağa medâr olamaz.

MECLİS-İ UMÛMİ

46- Meclis-i Umûmi Heyet-i 'Ayân ve Heyet-i Mebûsân nâmlarıyla başka başka iki heyeti muhtevidir.

47- Meclis-i 'Umûmi'nin iki heyeti beher sene teşrin-i sâni iptidâsında teccemmü eder ve bâ-irade'i seniye açılır ve mart ipdidâsında yine bâ-irade'i seniye kapanır ve bu heyetlerden biri diğerinin müctemi bulunmadığı zamanda mün'akid olamaz.

48- Zât-ı hazret-i padişahi devletçe görünecek lüzüm üzerine Meclis-i 'Umûmiyi vaktinden evvel dahi açar ve müddet-i muayyene'i içtima'ını da tenkıs veya temdit eder.

49- Meclis-i 'Umûminin yevm-i küşâdında zât-ı hazret-i padişahı veyahud taraflarından bilvekâle reisü'l vükelâ hazır olduğu ve vükelâyı devlet'le iki heyetin âzayı mevcûdesi birlikte bulundukları halde resm-i küşâd icrâ olunub evvel emr'de âzâ-yı Cedide'nin üsûl-ü tahlifiyeleri reisü'l vükelâ huzurunda icrâ olunur. Badehü sene'i cariye zarfında devletin ahvâl-i dahiliye ve münâsebât-ı hariciyesine ve sene'i 'atiyede ittihâzına lüzûm görülecek tedâbir ve teşebbüsâta dair bir nutku hümâyûn kıraat olunur.

50- Meclis-i 'Umûmi âzâlığına intihâb veya nasb olunan zevat bervechiâti 'alenen tahlif olunur. **(Zât-ı hazret-i padişehiye vatan ve memlekete sûret-i tahlif ve sadakat ve Kânün-ı Esâsi ahkâmına ve uhdesine tevdi olunan vezaife riayetle hilâfından mücânebed eyleyeceğine cenâb-ı hakka kâsem ettirmek. Kösem ederim.)**

51- Gerek Heyet-i 'Ayân ve gerek Heyet-i Mebûsan'dan her biri hin-i ictima'ında nizamnâme'i dahilisini kendisi tanzim eder.

52- Meclis-i umûmi âzası rey ve mütala'a beyânında muhtar olarak bunlardan hiçbiri bir güna vaadü va'id ve talimat kaydı altında bulunamaz ve gerek verdiği reylerden ve gerek meclisin müzâkerâtı esnâsında beyân ettiği mütâlaalardan dolayı

bir veçhile ithâm olunamaz. Meğer ki, meclisin nizamnâme'i dahilisi hilâfında hareket etmiş ola. Bu takdirde nizâmnamei, mezkûr mu'amele görür.

53- Meclis-i Umûmi âzâsından birinin hiyânet ve Kanûn-i Esâsiyi nakız ve ilgâya tasaddi ve irtikâb töhmetlerinden biriyle müttehem olduğuna mensûb olduğu heyetin sülûsan ekseriyetiyle karar verilir veyahûd **(hapsi mücib)** mücâzâtı terhibiyeyi müstelzim bir ceza ile mahkum olur ise âzâlık hakkı zail olur ve bu ef'alin da'i olduğu mahkeme ve ceza'i aid olduğu mahkeme rüyet ve hükmeder.

54- Meclis-i Umûmi âzâsından herbiri reyini bizzat ita' eder ve herbirinin müzâkerede bulunan bir maddenin red ve kabülüne dair rey vermekten içtinâba hakkı vardır. Fakat içtinâbın eshâb-ı mûcibesini beyân etmeye mecbûrdur.

55- Bir kimse zikrolunan iki heyetin ikisine birden âzâ olamaz.

56- Meclis-i'Umûmi heyetleri'nin ikisinde dahi mürettep olan âzânın nısfından bir ziyade hazır bulunmadıkça müzâkereye mübâderet olunamaz ve kaffe-i müzâkerat sülüsânı ekseriyetle meşrût olmayan hususta hazır bulunan âzânın ekseriyet-i mutlakâsı ile karargir olur ve tesavii' ârâ vuku'unda re'isin reyi iki adedlidir.

57- Bir kimse şahsına müteaillik davasının ait olduğu memû'rini devlete ve nihayet o memurların tâbi bulundukları vekâlete ûsûlü vechile müracaat etmezden evvel Meclis-i 'Umûmi'nin her iki heyetinden kangisine arzûhâl verir ise kabul edilemez.

58- Mücededen kanûn tanzimi veya kâvânin-i mevcûde'den birinin tadili talebi münhâsıran Heyet-i vükelâ veya Heyet-i âyâna veyahûd Heyet-i Mebûsan'a aittir.

59- Yeniden bir kanûn tanzimi veyahûd olan kanûnlardan birinin tadili hakkında **(badehu bir talep)** talep vuku'unda **(taraf-ı şahaneden bi'l istizân)** lâyıhası şurâ-yı devlet de kaleme alınıp evvelâ Heyet-i Mebüsan'da badehü Heyet-i 'Ayân'da tetkik ve kabül olunduktan sonra icrâyı âhkâmına irade'i seniye hazreti Padişahi müteallik buyurulur ise dûstûrul amel olur ve iş bu heyetlerin birinde katiyen red olunan kânun lâyıhası o senenin müddeti içtimaiyesinde tekrar mevkii müzâkereye konulamaz.

60- Bir kanûnun manasını tefsir lâzım geldikde ûmûr-ı adliye'ye müteallik ise tayin-i manâsı mahkeme'i temyize ve idare'i mülkiye'ye dair ise şûrâ-yı devlete aittir.

61- Bir kânûn lâyıhası evvalâ Heyet-i Mebûsanda badehû Heyet-i Âyân'da bend bend okunup ve her bendine rey verilüp

ekseriyeti ârâ ile karar verilmedikçe ve bedel karar heyeti mecmûası için dahi betekrar ekseriyetle karar hâsıl olmadıkça kabül olunmuş olmaz.

62- İki heyetin ûsûlen içtima'ı vuku'unda Heyet-i Âyân'a reis riyaset eder ve Heyet-i Âyân reisin sağında ve Heyet-i Mebüsân solunda oturur.

63- Bu heyetler vükelâ'dan veya anların göndereceği vekillerden veya kendi âzâlarından olmayan veyahüd resmen davet olunmuş me'mûrinden bulumıyan kimseyi gerek asaleten ve gerek bir cemaat tarafından vekâleten bir madde ifâdesi için gelmiş olduğu halde asla kabül edemez ve ifadelerini istima eyliyemez.

64- Heyetlerin müzâkeratı lisânı Türki üzere cereyan eder ve müzâkere olunacak lâyıhâların sûretleri tab ile yevm-i müzâkere'den evvel âzâya tevzi olunur.

65- Heyetlerde verilecek reyler ya tâyini esâmi veyahûd işâratı mahsûsa veyâhûd reyi hâfi ile olur. Reyi hafi usulünün icrâsı âzâyı mevcûde'nin ekseriyet-i ârâsı ile karar verilmeği mütevâkıftır.

66- Her heyetin inzibatı dahilisini münhâsıran kendi reisi icrâ eder.

HEYET-İ ÂYÂN

67- Heyet-i Âyânın re'is ve âzâsı nihâyet mikdârı Heyet-i Me'büsan âzâsının sülûsu mikdarını tecâvüz etmemek üzere doğrudan doğruya taraf-ı hazret-i Padişahiden nasbolunur.

68- Heyet-i Âyân'a âzâ ta'yin olunabilmek için âsar ve e'fâli ûmûmun vüsûk ve 'itimâdına şâyân ve ûmûru devlette hidemâtı memdûhesi mesbûk ve mütearif zevâttan olmak ve kırk yaşından aşağı bulunmamak lâzımdır.

69- Heyet-i Âyân âzâlığı kayd-ı hayat iledir. Vükelâlık ve musteşarlık ve valilik re'si me-müriyetler ve Şûrâ-yı devlet ve mahkeme âzâlığı, Heyet-i Âyân 'Azalığıyla içtima' edemez ve Heyet-i 'Âyân 'âzâsından iken bu me'müriyetlerden birini kabul edenler 'azâlıktan sâkıt olur.

70- Heyet-i 'Ayân 'azâsından beherinin maaşı şehriye on bin kuruştur. Hazineden başka bir nâm ile muvazzaf olan 'azanın maaş ve ta'yini eğer on bin kuruş'tan dûn ise ol miktara iblâğ ve eğer on bin kuruş veya ziyade ise münhazi olarak ita'olunur. **(ibka olunur.)**

71- Heyet-i 'Ayân, Heyet-i Mebüsân'dan verilen kâvânin ve muvâzene lâyıhalarını tetkik ile eğer bunlarda esâsen ûmûru diniye'ye ve zât-ı hazret-i padişahinin hukuk-ı seniyesine ve

hürriyete ve Kânûn-i Esâsi âhkâmına ve devletin temâmiyeti mülkiyesine ve memleketin emniyet-i dahiliyisine ve vatanın esbâb-ı müdafaa ve muhafâzâsına ve âdâbı umûmiye 'ye hâlel verir bir şey görür ise, mütalâasını ilâvesiyle ya ka'tiyen red veyahüd tâdil ve tashih olunmak üzere Heyet-i Mebûsân i'ade eder ve kabül ettiği lâyıhâları tasdik ile reisül vükelâya arz eyler ve heyete takdim olunan arzühalleri bit'tetkik lüzûm görür ise ilâveci mütala'a ile beraber mensûb olduğu vekâlete hâvâle eder.

HEYET-İ ME'BÛSÂN

72- Heyet-i Mebûsanın miktâr-ı âzâsı tebaa'ı Osmâniyeden her elli bin nüfus zükûrda bir nefer olmak itibarıyla tertip olunur.

73- Emri intihâp reyi hâfi kaidesi üzerine müessestir. Sûret-i icrâsı kanûn-ı mahsûs ile tâ'yın olunacaktır.

74- Heyet-i Mebûsan âzâlığıyla hükümet me'mûriyeti bir zât ühdesinde içtima 'edemez. Fakat vükelâ'dan intilab olunanların âzâlığı mucâzdır vesair me'mûrinden biri me'bûsluğa intihap olunur ise kabûl edip etmemek yed-i ihtiyârındadır. Fakat kabul ettiği halde me'mûriyetinden infisâl eder.

75- Heyet-i Me'bûsan için âzâlığa intihâbı caiz olmıyanlar şunlardır. Evvelâ tebaa'i devlet-i 'aliye 'den olmıyan saniyen nizâm-ı mahsûsu mûcibince muvakaten hizmet-i ecnebiye imtiyazını haiz olan salisen Türkçe'yi takallüm edemiyen, rabi'en otuz yaşını tecâvüz etmeyen hamisen bir kimsenin hizmetkârlığında bulunan sadisen iflâs ile mahkûm olupta iadei itibar etmemiş olan sabien mahrcûriyetle hükmle hak olup da fekki hacir edilmeyen tasien bir mahkeme'i cezaie tarafından lâ-âkâl bir sene hapsi derecesinde cezâ ile mahkûm olmuş olan **(hukuk-ı medeniyeden sakıt olmuş olan)** tasien tabiiyeti ecnebiye iddiasında bulunan kimselerdir. Bunlar me'bûs olamaz. Beş seneden sonra icrâ olunacak intihaplarda me'bûs olmak için Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır.

76- Me'bûsan intihâbı umûmisi dört senede bir kere icrâ olunur ve her me'bûsun müddeti' me'mûriyet-i dört seneden ibâret olup fakat tekrar intihâp olunmak caizdir.

77- Me'bûsların intihâbı 'umûmisine heyetin mebde'i içtima'ı olan teşrini saniden lâakal dört mâh mukaddem başlanılır.

78- Heyet-i Me'bûsan âzâsının her biri kendini intihâp eden da'irenin ayrıca vekili olmayıp 'umûm 'Osmanlıların vekili

hükmündedir.

79- Mühtehipler intihâp edecekleri me'bûsları mensûp oldukları daire'i vilâyet-i intihâbiye'nin yerlisinden intihâb etmeğe mecbûr olmayıp şera'iti nizamiyesine muvâfık olmak üzere istedikleri zâtı intihâb edebilirler.

80- Bâ irade'i seniye Heyet-i Me'bûsan feshiyle dağıtıldığı halde nihayet altı ayda müçtemi olmak üzere 'umûm me'bûsâ'nın müceddeden içtima'ına başlanılacaktır.

81- Heyet-i Me'bûsan âzâsından biri vefat eder veya esbâbı hacriyei meşrû'adan birine dûçâr olur veya bir uzun müddete meclise devam etmez veyâhüd istifa' eder veya mahkûmiyet veya kabülü me'mûriyet cihetiyle âzâlıktan sâkıt olursa yerine nihâyet gelecek içtima'a yetişmek üzere usûlü veçhile diğeri tâyin olunur.

82- Münhâl olan me'bûsluk makamlarına intihâp olunacak âzânın zamanı me'mûriyeti intihab-ı 'umûmi müddeti'nin hitâmına kadardır.

83- Me'bûslardan herbirine beher sene içtima'ı için hazine'den yirmi bin kuruş ve me'mûrini mülkiye nizâmına tevfiken azimet ve avdet harcırâhı verilecektir.

84- Heyet-i Mebûsân reisini ve reisi sânilerini ve kâtiplerini ekseriyet-i ârâ ile intihâb eder ve reisi evvelin

intihâbını irade'i seniye ile tasdik olunur.

85- Heyet-i Me'bûsan'ın müzâkerâtı âlenidir. Fakat bir madde'i mühimmeden dolayı müzâkerâtı hâfi tutulmak vükelâ cânibinden veyahüd Heyet-i Me'bûsan âzâsından beş zat tarafından teklif olundukta heyetin içtima' ettiği mâhâl âzânın maadasından tahliye edilerek teklifin red veya kabülü için ekseriyet-i ârâ'ya müraca'at edilir. Ve âlenen cereyan eden müzâkerât aynen neşr olunur.

86- Heyet-i Me'bûsâ'nın müddeti devamında âzâdan hiç biri heyet tarafından ithâma sebeb-i kâfi bulunduğuna karar verilmedikçe veyahûd bir cünha veya cinayet icrâ eder iken veya icrâ-yı müte'akip tutulmadıkça tevkif ve muhâkeme olunamaz. Ve meclisin küşâdın'dan evvel tevfik olunmuş veya muhâkemesine başlanılmış veyâhûd habs edilmiş âzâ var ise, meclisin heyeti tarafından tevfik ve muhâkeme ve mahbûsiyeti'nin meclis devam ettikçe tehirine karar verilebilir.

87- Heyet-i Me'bûsân Şurâ-yı devlette tertib olunacak kavanin lâyıhalarını müzakere ile red veya kabul veyahûd tadil eder ve mesârifi umûmiyeyi muvazene kanûnunda gösterileceği veçhile tafsilatıyla tetkik ettikten sonra miktarını vükelâ ile bi'l-ittifak karar verir. Ve buna karşılık olacak varidât-ı umûmiye'nin keyfiyet ve kemiyetini ve sûret-i tevzi ve

istihzâlini kezâlik vükela ile bi'l-ittifak tayin eyler.

88- Her mebûsun heyet içinde vükelâ-yı devletten su'al ve istizâh hakkı vardır. Vükelâ cevâb ita'sına mecbur olub fakat lüzûm görür ise me'sûliyeti üzerine olarak tehir etmek selâhiyetine dahi haizdir. İstizâhın sûret-i icrâsı nizâmnâme'i dahiliye'de beyân olunacaktır.

MEHÂKİM

89- Kanûn-ı mahsusüna tevfikân taraf-ı devletten nasb olunan ve yedlerine berât-ı şerif verilen hakimler lâyenazildir. Fakat istifaları kabül olunur. Hakimlerin terakkiyâtı ve meslekleri ve tebdil-i memûriyetleri ve teka'üdleri ve bir cürum ile mahkûmiyet üzerine azil olunmaları dahi kânûnu mahsûsû hükmüne tabidir ve hâkimlerin ve mehâkim me'mürlarının matlüb olan evsafı iş bu kanûn irae eder.

90- Mahkemelerde her nevi muhâkeme 'alenen ceryân eder ve harf ve harf neşrine me'züniyet vardır. Ancak nizâmâti dahiliyesinde musarrah esbâba mebni mahkeme muhâkemeyi hâfi tutabilir.

91- Herkes mahkemede hukûkunu muhâfaza için lûzüm gördüğü vesa'it-i meşrühayı istimâl edebilir.

92- Bir mahkeme vazifesini dahilinde olan davânın her ne vesile ile olursa olsun rüiyetinden imtina edemez ve bir kerre rüiyetine veyahûd rü'iyeti için iktiza eden tahkikâtı evveliyeye başlandıktan sonra tatil müdde'i dâvâ'dan keffiyed etmiş ola. Şu kadar ki cezâya müteallik de'avide hükümete ait olan hukuk nizâmı vechile yine icrâ olunur.

93- Her mahkeme vereceği ilâmı 'ita eylediği hâkimin esbâb-ı mücibesini beyân etmek lâzımdır.

94- Her dava ait olduğu mahkemede rüyet olunur. Eşhâs ile hükümet beynindeki dâvalar dahi mehâkim-i 'adiye'ye aittir.

95- Mahkemeler her türlü müdahelâttan âzâdedir.

96- Mehâkim-i Umümiye sınıf ve veza'if ve salâhiyetinin derecêt ve taksimatı ve hükkâmın tavzifi kâvânine müstenittir.

97- Her mahkeme bir kânûn-ı mahsûs ile teşkil eder. Her ne nâm ile olur ise olsun bazı mevâddı mahsûsâyı rüiyet ve hükmetmek için mehâkim-i mu'ayyene haricinde fevkâlâde bir mahkeme veyâhûd hüküm vermek selâhiyetine ha'iz komisyon teşkili kâtiyen câiz değildir. Fakat kânûnen mu'ayyen olduğu veçhile tâyin i müvellâ ve tahkim caizdir.

98- Hiç bir hâkim hâkimlik sıfatıyla devletin maaşlı bir başka me'müriyetini ûhdesinde cem edemez.

99- Her mahkeme ita' eylediği hükm-ü kâtinin icrâsına

memûrdur. Ne mahkemelerin hükm ilâmâtı ne suret ve vesa'it ile icrâ edecekleri bir kanûn-ı mahsûs ile ta'yin olunacaktır.

100- Umûr-ı ceza'iyede hûkûk-ı ammeyi vikâye' ye me'mûr müdde-i umûmiler bulunacak ve bunların veza'if ve derecâtı kânûn ile ta'yin kılınacaktır.

101- De'avi-i şeriye mehâkim-i şeriye'de umûr-ı nizâmiye mehâkim-i nizâmiye'de rüiyet olunur.

102- Divân-ı 'Ali otuz 'azâdan mürekkeptir. Bunların onu Heyet-i 'Ayân ve onu Şûrâ-yı Devlet ve onu Mahkeme'i Temyiz ve istinâf rüesa ve âzâsından kur'a ile tefrik ve ta'yin olunarak Heyet-i 'Ayân dairesinde 'akd olunur. Vazifesi vükelâ ile mahkeme-i temyiz rüese ve âzâsının muhâkemesidir.

103- Divân-ı Ali ikiye münkâsem olup biri daireyi ithâmiye ve biri divân-ı hükümdür. Mahkeme'i ithâmiye dokuz âzâdan ibâret olup bunun üçü Heyet-i 'Ayân ve üçü Divân-ı Temyiz ve İstinâf ve üçü Şûrâ-yı Devlet 'azâsından Divân-ı 'Aliye alınacak âza içinden kur'a ile intihâp olunur.

104- Bu daire şikâyet olunan zevâtın müttehem olup olmadığına sülüsânı ekseriyetle karar verir ve daira'i ithâmiyede bulunanlar divân-ı hükümde bulunamaz.

105- Divân-ı hüküm yedisi Heyet-i Âyân ve yedisi Divân-ı

Temyiz ve İstinaf ve yedisi Şûrâ-yı Devlet rüesa ve âzasından olmak üzere Divân-ı Ali âzasının yirmibir neferinden mürekkep olarak daire'i ithâmiye tarafından muhâkemesi lâzım olduğuna karar verilmiş dâvalar hakkında âzâyı mürettebenin sülûsânı ekseriyetiyle katiyen hükmeder ve hükümleri kâbili istinaf ve temyiz değildir.

MUVAZENE

106- Tekâlifi Devletin hiçbiri bir kânûn ile ta'yin olunmadıkça vaz've tevzi' ve istihsâl olunamaz.

107- Muvazene'i devletin varidat ve mesârifâtı takribiyesini mübeyyin kânûndur. Tekâlif-i devletin vaz' ve tevzi' ve tahsil emrinde müstenit olacağı kanûn budur.

108- Muvâzeneyi 'Umûmiye kânûn-ı Meclis-i 'Umûmide madde be madde tetkik ve kabül olunur. Vâridat ve mesârifâtı mühemmene'nin müfredâtını câmi olmak üzere ânâ merbût olan cedveller nızâmen tâyin olunan nümûnesine tevfiken aksâm ve fusûl ve mevâddı müte'addiye münkâsem olarak bunların müzâkeresi dahi fasıl fasıl icrâ edilir.

109- Muvazene'i 'umümiye kânûnu müte'allik olduğu senenin dühülünde mevkii icrâya konulabilmek için lâyıhası

Heyet-i Mebûsan'a Meclis-i 'Umûmi'nin küşâdı âkâbinde 'itâ olunur.

110- Meclis-i 'Umûmi'nin mün'akit bulunmadığı esnâda esbâb-ı mücribeyi fevkâlâdeden dolayı muvâzene haricinde masraf ihtiyârına lüzûmu kâvi tahakkûk eder ise, me'sûliyeti heyet-i vükelâya aid olmak ve Meclis-i 'Umûmi'nin küşâdı âkâbinde ânâ dair kânûn lâyıhası 'itâsıyla tasdik ettirilmek üzere o masrafın tesfiyesi için iktizâ eden meblâğın taraf-ı hazret-i padişâhiye 'arz ve istizân ile sadır olacak irade'i seniye üzerine tedârik ve sarfı caiz olur.

111- Muvâzene hükmü bir seneye mahsûstur. O senenin haricinde hükm-ü câri olamaz.

112- Tekâlif-i müteallik her dürlü imtiyâz ve tekâlifçe her nevi istinat ve tahfifat bir kanûn ile ta'yin olunmak lâzım gelir.

113- Bir kânûn-ı mahsûs ile muayyen olmadıkça emuâli devletten muvazene haricinde sarfiyat ca'iz olamaz.

114- Muhasebe'i kat'iye kanûnu müteallik olduğu senenin varidâtından istihsâl olunan mebâliğ ile yine o senenin mesârifâtına vûkûbulan sarfiyatın mikdârı hakikisin mübeyyin olarak bunun şekil ve taksimâtı dahi muvâzeneci umumiye kanûnüna tamatimiyle mutâbık olacaktır.

115- Muhasebe'i kat'iye kânûnûn lâyıhası müte'allik olduğu senenin hitâmından itibaren nihâyet dört sene sonra Meclis-i Umûmiye itâ olunur.

116- Emuâli devletin kabız ve sarfına me'mûr olanların muhâsebelerini rü'iyet ve deva'irden tanzim olunan sal muhâsebelerini tetkik ederek hülâsai tetkikât ve netice'i mütalâatını her sene bir takriri mahsûs ile Heyet-i Me'bûsan'a arz eylemek üzere bir Divân-ı Muhâsebât teşkil olunacaktır.

117- Bu divân 'azâsı on iki kişiden ibâret her biri bâ-irade'i seniye nasb olunarak Heyet-i Me'bûsân'dan ekseriyetle azlinin lüzûmu tasdik olunmadıkça me'müriyetinde kayd-ı hayat ile kalacaktır.

118- Divân-ı muhâsebât âzasının evsâfı ve vezayifinin tafsilâtı ve sûreti istifa ve tebdil ve terakki ve tekaüdü bir nizâm-ı mahsûs ile ta'yin olunacaktır.

VİLÂYÂT

119- Vilâyâların ûsûl-ı idâresi me'mûrların nizâmen ve kânûnen vazifeleri dahilinde bulunan ûmûrdan icraatına me'zûn olmaları ka'idesi üzerine müessis olup iş bu me'zûniyetin derecâtı nizâm-ı mahsûs ile ta'yin kılınacaktır.

120- Vilâyet nizâmnâmesi hükmünce kâzâ ve livâ merkezlerinde olan idâre ve deavi meclisleriyle Meclis-i temyizi hukûk ve divân-ı temyiz 'azâlarının ve senede bir defa merkez-i vilayette içtimâya mukarrer olan Meclis-i 'Umûmi âzâsının mikdârı ve sûret-i intihâbı hakkında mukkarrer olan kaide tevsi kılınarak sûret-i cereyânı kânûn-ı mahsûsâ ile ta'yin olunacaktır.

121- Meclis-i 'Umûmi'nin vezâyifi yapılacak kânûn-ı mahsûsunda beyân olunacağı vechile türûku me'abir tanzimi ve itibâr sandıklarının teşkili ve sanayi ve ticaret ve felâhâtın teshili gibi ûmûr-ı nafi'aya müte'allik mevâd hakkında ve 'umûma ait maarif ve terbiyenin intişârı yolunda müzâkerâta şâmil olmakla beraber tekâlif ve mürettebâtı miriye'nin sûret-i tevzii ve istihsâlinde ve kâvânin ve nizâmât âhkâmı'nın temâmi'i icrâsına nezâreti dahi muhtevi olacaktır.

122- Evkâf dahilinde olan müsakkafat ve müstagillât ve nûküdu mevküfe hasılâtının şûrûtu vakfiyesi ve te'amülü kadimi veçhile meşrûtun lehine ve hayrat ve müberrata sarfolunmak üzere vasiyet edilen emuâlin vasiyetnâmelerinde muharrer olduğu üzere mûsâlehine sarfına ve emuâli eytâmın nizamnâme'i mahsûsû veçhile sûret-i idaresine nezâret etmek üzere her kâzâda, her milletin, bir cema'at meclisi bulunacak ve bu Meclisler tanzim

edilecek nizâmâtımahsûsâsı veçhile her milletin müntehâp etrâfından mürekkep olarak her kazada islâm cemaati'nin meclislerinin reisi o kâzânın müftüsü veyâhûd mevsûk ve mûtemet ûlema'dan birisi olup gayr-i müslim cemaatlerin reisleri dahi nizâmnâmelerinde mu'ayyen olan rü'esâ-yı rûhâniye veyâhûd vekilleri olacak ve bu Mecâlis Vilâyet Meclisi 'Umûmiyesi'nin encümenlerinin kendülerine mercii bilecektir.

123- Mecâlis-i 'Umûmiye her sene merkez-i vilâyette içtima' ettikde her milletin orada bulunan âzâsından intihâb olunmak ve millet-i islâmiye fırkası içün, makarr-ı vilâyette bulunan müftü veyahûd ûlemâdan sa'ir münâsibi ve milel-i gayri-müslim içün rûesâ-yı rûhâniye riyâseti tahtında olmak üzere ayrıca birer encümen teşkil olunacak bunlardan her biri kendi cema'at meclisleri tarafından madde-i sâbıkâda muharrer hûsûsâttan dolayı 'arz olunacak muhâsebât ve deaviyi' ve mütaalâtı tetkik ettikten sonra icâbını icrâ ettirmek üzere mercii olan mahalle müraca'at edecektir.

124- 'Umûr-ı Belediye dersa'adet ve taşralarda bil-intihâp teşkil olunacak deva'iri belediye ile idare olunacak ve bu dairenin sûreti teşkili ve veza'ifi ve âzâsının sûreti intihâbı kânûn-ı mahsûs ile ta'yin kılınacaktır.

MEVÂD-I ŞETTA

125- Mülkün bir cihetinde ihtilal zûhûr edeceğini hükümet-i seniyenin o mahalle mahsûs olmak üzere muvakkâten (idâre'i örfiye) nizâmâtı mülkiye'nin muvakkaten tâdilinden ibaret olup (ida'rei örfiye tahtinda bulunan mahallin sûret-i idaresi nizâm-ı mahsûs ile ta'yin olunacaktır.

126- Osmanlı efrâdı'nın kaffesince tahsili maarifin birinci mertebesi mecbûri olacak ve bunun derecât ve teferrûatı nizâm-ı mahsûs ile ta'yin kılınacaktır.

127- Kânûn-i Esâsi'nin bir maddesi bile hiçbir sebep ve bâhâne ile tatil veya icrâdan iskât edilemez.

128- Kânûn-i Esâsi'nin heyet-i mecmûası ilgâ ve tagyir olunamaz. Fakat mevâd-ı esâsiye'den yani (boş bırakılmış) bendlerinden maadasında bir veya kaçının lüzümu sahih ve kati görüldüğü halde zikr-i âti şera'it ile ta'dili aciz olabilir. Şöyle ki, ya zât-ı Hazret-i Padişahi veya Heyet-i 'Ayân veya Heyet-i Me'bûsan tarafından işbu tadile dair bir teklif vûkû bulduğu halde evvelâ Meclis-i Me'bûsân'da âzâyı mürettebe'nin üç rub'una müsâvi ekseniyetle kabül olunur. Ve bu kabül Meclis-i Âyân'ın kazalik üç rub'u ekresiyetiyle tasdik edildikten sonra iraderi seniye dahi o merkezde südür eder ise,

tâdilât-ı meşrûha düstür'ül-âmel olur ve kânûn-ı meşrüha düstür'ül-âmel olur ve Kânûn-ı Esâsi'nin tâdili teklif olunan bir maddesi berveçhi meşrüh müzâkerâtı lâzımesinin icrâsıyla irade'i seniyesi'nin sûdûrna kadar hüküm ve kuvvetini kaib etmeksizin meriyü'l-icrâ tutulur.

129- El-yevm düstûr-ul âmel bulunan kâvânin ve nizâmet'dan işbu Kânün-i Esâsi âhkâmına muğayyir olmıyan kaffe-i mevâd-ı Kânüniye ileride vaz' olunacak kâvânin ve nizamât ile tadil veya ilğâ olunmadıkça meriyül-icra olacaktır.

130- Meclis-i Umûmiye da'ir olan 10 Şevval sene 93 tarihli talimâtı muvakkate'nin cerayânı âhkâmı yalnız birinci defa içtima edecek Meslis-i 'Umûmi'nin müddet-i inikâdiyesi hitâmına kadar olup ondan sonra hükm-ü câri değildir.

Eminyet-i dahiliye'i devlet ihlâl ve ğarat? ve hukuku mukaddesi vatan aleyhinde harekete cüret